ÖLÜMÜNÜN 100. YILINDA

NAMIK KEMAL

Marmara Üniversitesi Yayınları Nu:463
Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları Nu:9

Marmara Üniversitesi Yayınları No. : 468
Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No. : 9

ÖLÜMÜNÜN 100. YILINDA
NAMIK KEMAL

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1988

ISBN : 975-400-004-2

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
HAKKI DURSUN YILDIZ	
Sunuş	V
TURAN ALPTEKİN	
Profesör Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Namık Kemal Üzerine Görüşleri ve Bazı Dikkatler	1- 10
BİROL EMİL	
Namık Kemal'in Eserlerinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet-Medeniyet-İrade	11- 24
İNCİ ENGİNÜN	
Namık Kemal'in Eğitim Konusundaki Görüşleri	25- 38
RIZA FİLİZOK	
Namık Kemal'in Batı Medeniyetine Bakış Tarzı	39- 50
Ö. FARUK HUYUGÜZEL	
Namık Kemal'in Edebiyat ve Edebî Tenkide Dair Genel Fikirleri	51- 65
ZEYNEP KERMAN	
Namık Kemal'in Devlet Adamlığı	67- 73
ZEYNEP KERMAN	
Namık Kemal'in Mektupları'na Ek	75-101
TUNCA KORTANTAMER	
Namık Kemal'in Şiirlerinde Eski Edebiyat Zemini ve Yeni Muhteva	103-126

Sayfa

M. ORHAN OKAY
İntibah Romanı Etrafında 127-147

İSKENDER PALA
Namık Kemal ve Tarihî Biyografileri Üzerine 149-160

İSMAİL PARLATIR
Namık Kemal'in «Lazımsa» Redifli Gazelleri ve Nazireleri 161-183

BİLGE SEYİDOĞLU
Celâleddin Harzemşah'da Şiddet Unsurları 185-202

FETHİ TEVETOĞLU
Namık Kemal'in Türk Nesilleri Üzerindeki Tesiri 203-218

ABDULLAH UÇMAN
Namık Kemal'in Üzerine Bir Biyografi Denemesi 219-228

SUNUŞ

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk büyüklerini anmak, onları yeni nesillere tanıtmak, tarihimizin önemli olayları hakkında konferans, seminer, sempozyum ve kongreler toplamak, hatıra kitapları çıkarmak gibi ilmî faaliyetlere, kurulduğundan beri güç şartlara rağmen devam etmektedir. *Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı* (İstanbul 1984), *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin* (İstanbul 1984) ve *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy* (İstanbul 1986) adlı kitaplarımız bu faaliyetlerimizin sadece bir kaçıdır. Bunlara Vatan ve Hürriyet şairi Namık Kemal'in ebediyete intikalinin (1888) 100. yılı münasebetiyle elinizdeki bu anma kitabını ilâve ettik.

Namık Kemal Osmanlı devletinin Avrupa karşısında çaresiz kaldığı, bu çaresizlikten kurtulmak için reformların yapıldığı, yeni fikirlerin Osmanlı toplumunda yavaş yavaş yayılmağa başladığı bir devirde yaşamıştır. Tanzimat ve Islahat fermanları ile hissedilen Avrupa baskısı Osmanlı aydınını yeni arayışlara sevketmiştir. Namık Kemal'in dahil olduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Osmanlıcılık fikir cereyanı bu arayışların neticeleridir.

Namık Kemal bir şâir ve ediptir. Diğer bir ifadeyle devrinin önde gelen aydınları arasında yer almaktadır. O, yalnız şiir, roman ve tiyatro eseri yazmakla kalmamış, siyaset ve fikir cereyanlarına katılmış, yalnız kendi devrinde değil daha sonraki nesiller üzerinde de tesirli olmuştur. Hürriyet, Vatan ve Millet mefhumları onun eserleriyle milletin hafızasına yerleşmiştir. Osmanlıcıdır, ancak millet derken Türk milletini kasdetmekte ve Osmanlı toplumu içinde Türk milletini temel unsur olarak kabul etmektedir. Nitekim bazı yazıların Devlet-i Osmaniye, Devlet-i Alîyye ve Memâlik-i Mahrusa yerine Türkistan tabirini kullanmasının sebebi budur.

Namık Kemal 48 yıllık kısa ömrüne, siyasî faaliyetleri ve idarî görevlerine rağmen çok sayıda eser sığdırmıştır. Şiirlerinde, roman-

larında, tiyatrolarında ve diğer yazılarında bu memleketin insanının, Türk milletinin dertlerini terennüm etmiş ve dile getirmiştir. Ancak ne hazindir ki, onun eserlerini bir külliyat halinde Cumhuriyet nesillerinin istifadesine sunamadık. Milletler millî ve manevî değerleriyle ayakta durmaktadırlar. Geçmişimizi, bu millet ve vatan için mücadele vermiş, sıkıntılar çekmiş, fedakârlıklara katlanmış ve bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerine harç koymuş olan büyüklerimizi, onların fikirlerini, yaptıklarını genç nesillere veremez isek geleceğimizi nasıl teminat altına alabiliriz?

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, bu hususları dikkate alarak Namık Kemal'in çeşitli yönlerini ortaya koyan bu anma kitabını çıkarmaktadır. Bununla Namık Kemal'e olan minnet ve şükran borcumuzu az da olsa ödemeğe çalıştık. Yalnız fakültemiz değil ülkemizdeki kültürle ilgili kurumlar planlı ve koordineli bir şekilde çalışırsa neticenin parlak olacağı muhakkaktır. Bu kitabın meydana gelmesinde büyük pay makale sahiplerinindir. Makale sahipleri ile görüşen ve makaleleri toparlayan Prof. Dr. İnci ENGİNÜN ile matbaa safhasını takip ederek kısa zamanda basılmasını sağlıyan Araş. Gör. Harun DUMAN'a ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası mensuplarına teşekkürlerimi sunarım. Elinizdeki kitap bu arkadaşların sayesinde tamamlanabildi.

Dekan

Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ

Vatan ve Hürriyet Şairi

NAMIK KEMAL

(1840 - 1888)

PROFESÖR AHMET HAMDİ TANPINAR'IN NAMIK KEMAL ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ VE BAZI DİKKATLER

Turan Alptekin *

I

Profesör Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Namık Kemal'le ilgili görüşlerinin toplandığı bir ana eser niteliğindeki *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* Namık Kemal'i yeni edebiyatımızın ağırlık noktası olarak değerlendirişiyle de, bu ismin çevresinde genişlemiş bir araştırma özelliği taşımaktadır. Nasıl, «Namık Kemal'e dair düşünceler», «Namık Kemal'in doğuşunun yüzüncü yılı münasebetiyle *Cezmi*'ye dair», «Namık Kemal'in muhtelif simaları» adlı yazılar, *Namık Kemal Antolojisi*'ni[1] ve onun geniş mukaddimesini[2] hazırlamışsa, bu sonuncu makale de *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nin birinci basımının[3] ve 1953-1954 yılı derslerinin düzeltme ve genişletmeleri ile de[4] adı geçen kitabın ikinci baskısının[5] ilgili bölümlerine zemin hazırlamış görünmektedir.

Nitekim, bu sonuncu kitapta, Şinasi'nin yeri, yeniliğin üç büyük muharririnden (öbür ikisi Ahmed Cevdet ve Mehmed Münif Paşalardır) biri olarak otuz üç sahifeden ibaret olduğu halde, Namık Kemal'e ayrılan yer yüz dokuz sahifeye ulaşmakta, ve onu doksan sahife ile Abdülhak Hâmid izlemektedir. Tanpınar'ın, Ab-

* Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

1 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Namık Kemal Antolojisi,* İstanbul 1942.

2 «Namık Kemal'in hayatı ve eserleri».

3 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul 1949.

4 Turan Alptekin, *Bir Kültür-Bir İnsana (Ahmet Hamdi Tanpınar ve edebiyatımıza bakışlar),* İstanbul 1975, s. 71-75.

5 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* Cilt I, Yeniden ele alınmış ve genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul 1956.

dülhak Hâmid'i, bütün yenilikçi vasıflarına rağmen odak noktası olarak görmediği açıktır[6]. O halde asıl mihver, üstâd-ı a'zam Namık Kemal olmalıdır[7].

Tanpınar'a göre Namık Kemal, Tanzîmat edebiyatının en büyük manivelâsıdır. O, Şinasi'nin düşünmediği şeyleri yapmıştır; ve hiç kimsenin bizim edebiyatımızda tesiri, Namık Kemal kadar olmamıştır. Tanzimat gecikmiş bir hareket olarak, çölde kaybolan bir nehir gibi, meselelerini halledemediği sırada, onu bu çölden kurtaran da yine Namık Kemal olmuştur[8].

Tanpınar, Namık Kemal'in kişiliğine de büyük saygı ve hayranlık duymaktadır. «Namık Kemal'in muhtelif simaları»[9] denemesi, bu tavrı edebî planda verme amacında bir eser taslağı görünümü taşımakta, ve onu, Hersekli Ârif Hikmet'in evinde, Yûsuf Kâmil Paşa'nın konağında, Paris kahvelerinde, Dolmabahçe sarayının bir salonunda, Sakız'da bir kira evinde ölüm ânında, olmak üzere altı sekansta görüntüleyen planıyle daha çok bir «film öyküsü» (senaryo özeti) izlenimini vermektedir[10].

Bu altı sekansın Namık Kemal'in «sergüzeşt»indeki büyük toplanmaları gösterdiği tartışılamaz.

On dört on beş yaşlarında iken bir defter dolusu şiiri bulunan[11], değeri Yenişehirli Avnî Bey gibi ustalarca kabul edilen, Lebîd, Hocendî ve Enverîlerle karşılaştırılarak övülen, her mısraı «tekbîr»e dayalı (motiv), «muhibb-i Âl-i abâ» ve «güzîde mersiye-gû-yı Kerbelâ», bu genç şairin uyandırdığı ilk sempatiyi, Süleyman Nazîf'in,

---

6 Ahmet Hamdi Tanpınar, «Makber'in son tab'ı münasebetiyle», Bkz. *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 1969, s. 258; «Abdülhak Hâmid», *a.g.e.*, s. 255.

7 «Namık Kemal'in hayatı ve eserleri», *a.g.e.*, s. 241.

8 *Bir Kültür-Bir İnsan*, s. 73.

9 Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 218-220.

10 Tanpınar'ın, jenerikte Rızâ Tevfik'ın ön planda göründüğü ve olayı Mütareke yıllarında geçen bir senaryo denemesi de, kendisine yardım ettiği yıllarda, bu satırların yazarı tarafından tape edilmişti. Sonradan, bir sebeple, tamamlamaktan vaz geçtiği bu çalışmanın ilk sahifeleri belki müsveddeleri arasında bulunabilecektir.

11 *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* 2. b., s .323.

Bursalı Eşref Paşa dîvânından iktibasla nakl ettiği «kıt'a-i tahallûsıyye» de bize göstermektedir[12].

Fakat Tanpınar, bu gür sesli[13] genç şairde, bir gün kütle câmiasını ayaklandıracak, ona yeni bir hayatın yolunu açarak feyizli ve mesut kelimeler öğretecek[14] bir inkılâpçı ve cemiyet eğiticisi çehresi üzerinde durmakta, sunduğu portre de daha çok, Namık Kemal'in Şinasi ile tanıştıktan sonra ve Paris yıllarında şekillenen karakterlerine dayanmaktadır.

Üçüncü sekansta ise, «sırtında Üçüncü Napolyon devrinin o şık kostümlerinden biri olduğu halde, saçlarının, hemen her resminin bize sakladığı o dağınık kıvrımları, kesilmiş top sakalı, geniş alnıyla, Paris kahvelerinden birinde, hasbî harekete ve mâcerâya susamış bir avuç arkadaşına yarın ki makalesinin esas çizgilerini anlatırken»[15], bu portre, Tanpınar'ın muhayyilesinde âdetâ hatib Jaures'in çizgilerine yaklaşmaktadır.

Bundan sonraki bölümlerde ise, bu idealist ve kahramanın, bugün heyecanını unutmuş olsak da aşağı yukarı bütün ayrıntılarını bildiğimiz mücadelesini ve gittikçe yalnızlığa doğru yürüyen bir yaşayışı izleriz.

Nitekim, Namık Kemal'in ölüm anında, ailesinden hiç kimsenin yanında bulunamadığını biliyoruz[16]; nâşı da evvelâ Sakız'da defnolunmuş, sonra Bolayır'da bugünkü kabrine, tabutu, hekimlerin tavsiyesi ile kurşun kaplatılarak getirilmişti[17].

«Cezmi'ye dair» yazısı gibi, «Namık Kemal'in muhtelif simaları» denemesi de, Namık Kemal'in doğumunun yüzüncü yılı çalışmaları içinde yer almaktadır. 1939 yılında yazılmış bulunan «Namık Kemal'e dair düşünceler» ise, bütün bu çalışmaların çekirdeği görünümündedir ve «Namık Kemal'in hayatı ve eserleri» adlı yazıya hemen aynen alınmış bulunmaktadır.

---

12 Süleyman Nazif, *Namık Kemal*, İkdam Matbaası, Dersaâdet 1340 (1922), s. 8-9.

13 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 218.

14 *a.g.e.*, s. 218.

15 *a.g.e.*, s. 218.

16 Kemal-zâde Ali Ekrem, *Rûh-ı Kemal*, Mahmud Beğ Matbaası, İstanbul 1324, s. 11.

17 *a.g.e.*, s. 16-17.

Tanpınar'ın doğrudan doğruya Namık Kemal'le ilgili olmamakla birlikte, Namık Kemal üzerine görüşlerinin yer aldığı yazılarının sayısı da on dördü bulmaktadır[18] ve sonuncusu hariç hepsi de 1936-1946 yılları arasında kaleme alınmıştır. Görüldüğü gibi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nin toplayıcı ve düzeltici rolü açıktır. Bununla birlikte, bu yazılar ve öbürleri, bize Tanpınar'ın Namık Kemal üzerine görüşlerinin tam bir tablosunu verdikleri için önemlidirler.

Bu yazıda, gerek bu makalelerdeki görüşleri, gerek esere girmiş bütün bilgileri toplama ve tekrarlama niyetinde değiliz. Burada yapmak istediğimiz, Tanpınar'ın Namık Kemal üzerine görüşlerinin yönünü ve değerlendirmelerini belirlemek, böylece, kendisine bizden daha yakın olmuş bir nesil için, kalemi «lâ'l» renkli[19], Hugo

---

18 Namık Kemal'le ilgili görüşlerin yer aldığı bu yazıların ve bundan önce adını verdiğimiz, doğrudan doğruya Namık Kemal üzerine yazılmış bulunan makalelerin kronolojik sıralanışı şöyledir :

1. «Son 25 senenin mısraları», IV, 4 Şubat 1936.
2. «Fikret hakkında», 1937.
3. «Abdülhak Hâmid», Mayıs 1937.
4. «Namık Kemal'e dair düşünceler», 1 İkinci kânun 1939.
5. «Şiirin peşinde», 14 Mayıs 1939.
6. «Namık Kemal'in doğuşunun yüzüncü yılı münasebetiyle Cezmi'ye dair», 22 İkinciteşrin 1940.
7. «Namık Kemal'in muhtelif simaları», 22 Birincikânun 1940.
8. «Âkif Paşa», 1941.
9. «Tenkid ihtiyacı», 7 Eylûl 1941.
10. «Namık Kemal'in hayatı ve eserleri», 1942.
11. «Roman ve romancıya dair notlar», I, 19 Eylûl 1943.
12. «Bizde tenkid», 1 Birinciteşrin 1943.
13. «Roman ve romancıya dair notlar», II, 27 Sonteşrin 1943.
14. «Nedîm'e dair bazı düşünceler», 1 Birincikânun 1943.
15. «Yahya Kemal'e dair notlar», 16 Mart 1944.
16. «Romana ve romancıya dair notlar», III, 1 Nisan 1944.
17. «Recai-zade Mahmud Ekrem (Ekrem Bey)», 1946.
18. «Türk edebiyatında cereyanlar», 1959.

Bütün bu yazıları toplu olarak inceleme imkânımızı Dr. Zeynep Kerman'ın çalışma ve derlemesine borçlu olduğumuzu söylemeliyiz. Bkz. *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 1969, (Hazırlayan : Dr. Zeynep Kerman).

19 Kemal-zade Ali Ekrem, *a.g.e.*, s. 10. («Merhûm yazılarında ekseriyetle lâ'l kullanırdı»).

hayranı[20] bu ateşli yazarı önemli kılan özelliklerin neler olduğunu anlamaktan ibarettir.

II

Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre, Namık Kemal'i iyi anlıyabilmek ve onun hakkında iyi hüküm verebilmek için cemiyet hayatımıza getirdiği ana fikri (esas düşünceyi) bulmak lâzımdır. Bu esas düşünce, Namık Kemal'de «insanın hürriyeti» fikridir[21]. Tanpınar'a göre, «Bütün beşerî fazîletler hürriyetten gelir. İnsanlığın biricik asalet kaynağı odur; asıl büyük yapıcı ibdâa giden altın kapı hürriyettir. Hürriyet mesûliyetin başlangıcıdır ve insan kendisinde idrâk ettiği mesûliyetler sayesinde» şerefliliğini kazanır[22].

Bu fikirlerin, Fransız romantiklerinin düşüncelerine yakınlığı hemen görülebilmektedir[23]; fakat asıl önemlisi, bu cümlelerin, «Hürriyet Kasîdesi»ne ve onun «*Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhâ-yı hürriyyet / Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyyetten*» mısrâlarına bir fikir yorumu getirmiş olmasıdır: Namık Kemal'de hürriyet sosyal bir olgudur; ve kanun ferd olarak, devletse cemiyet ve kitle olarak hürriyetin koruyucusu durumundadır. Bunlara dokunulduğu zaman ferdin mücadele hakkı doğar. O halde ferd ve cemiyet olarak bu mücadeleyi kazanmağa hazır olmak gerekmektedir[24].

Sosyal bir hürriyet fikrinden yola çıkan Namık Kemal, Tanpınar'ın kelimeleriyle, Türkiye'de insan hakları bayrağını ilk kaldıran adam olmuştur[25]. Hattâ, bütün Şark'ta ilk defa «esir ordularına hükümranlık etmenin ve esir sürüsü yetiştirmenin bir meziyet olmadığını, hakîkî fazîletin mütekabil mesûliyetlerle birbirine bağlanmış fertlerden müteşekkil bir cemiyet için yaşamak olduğunu»[26] söyleyen de yine odur.

---

20 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İkinci Baskı s. 349.

21 *a.g.e.*, s. 414.

22 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 212 ve s. 241.

23 Karşılaştırınız, Chateaubriand, *Mémoires d'Outre-Tombe*, Napoléon'la ilgili sahifeler.

24 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* 2 b., s. 415.

25 *a.g.e.*, s. 412.

26 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 212-213 ve s. 241-242.

Namık Kemal'de bu ana tema[27], siyasî planda «parlamento» fikriyle birleşmiş, bu fikir devrin sosyal yapısı içinde «meşrutiyyet» kavramında ifadesini bulmuş görünmektedir[28].

Tanpınar'a göre, Namık Kemal'in ikinci ana fikri de —ki biz bu ifadenin «esas düşünce» karşılığı olarak kullanıldığı görüşündeyiz—, «medeniyet ve terakkî» fikridir.

«Medeniyet» kelimesini erişilecek bir ideal olarak cemiyetin karşısına çıkaran Namık Kemal olmuştur[29]; «terakkî» fikri de daima bu medeniyet fikrine bağlıdır ve temelinde onun insana olan inancı bulunmaktadır[30]. Bu terakkîci ve «humain» vasıf, Namık Kemal'in ihtilâlci fikirlerini sınırlamıştır. Magosa'ya giderken «Marseillaise»i mırıldanan Kemal[31], siyâsî şekil olarak, hilâfete ve Osmanlı geleneğine bağlılığı, ve tarihçi görüşleri dolayısıyle, bir Fransız İhtilâli deneyiminden geçmemiş olan İngiliz parlamentarizmini beğenmektedir[32] ve silâhlı bir ihtilâlin devlet için son olabileceği görüşündedir[33].

Esasen, Namık Kemal'in aksiyonunun hareket noktası (motiv'i) «Vatan» endişesidir. Bu bakımdan, her an yıkılma tehlikesi içinde bulunan bir siyasî yapı içinde, mücadelesi, yalnız ferde ait haklar meselesi olarak kalmamış[34], «vazife» fikriyle birleşen[35] bir

---

27 Burada «thème (tema)» terimini, Tanpınar'ın «Namık Kemal'in hayatı dediğimiz roman» ifadesini dikkate alarak kullanmış bulunuyoruz. Bkz., *XIX, Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 340.

28 *a.g.e.*, s. 412 vd.

29 *a.g.e.*, s. 413.

30 *a.g.e.* s. 413.

31 *a.g.e.*, s. 340.

32 *a.g.e.*, s. 418.

33 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 229. Ali Ekrem de bu konuya değinen satırlarda aynı görüşü ifade etmiş bulunmaktadır. Bkz. *a.g.e.*, s. 24-25. Tanpınar, Namık Kemal'in ihtilâlci görüşlerinin durulmasında ve fikirlerinde islâmcı görüşlerin ağırlık kazanışında, Magosa'da tanıştığı, ve Süleyman Nazif'in de *Namık Kemal* adlı, eserinde geniş şekilde etkilerinden söz ettiği, Şeyh Ahmed Efendi'nin rolü olabileceği üzerinde durmaktadır. Bkz. *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* 2 b., s. 341.

34 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 228.

35 *a.g.e.*, s. 230.

«milliyet» görüşü ağırlığı kazanmıştır. «Vatan Kasîdesi» bu vasıflar dolayısıyledir ki, «millî hayât»ımızda bir başlangıç olmuştur[36].

Taşıdığı temalarla da, bu kasîde, aktüel dünyamızda, gerek sosyal var oluşumuzun korumağa çalıştığımız temellerinde, gerek Batılılaşma adını verdiğimiz aksiyonun özünde, bireyin (individu) özgürlüklerine bağlı bir devlet anlayışının varlığını, ve onun kişisel haklarına karşı baskı öğeleri yaratma hakkımızın bulunmadığını söylemektedir.

III

Tanpınar'a göre, Namık Kemal, devletle başlayan bir yenilik hareketini bir halk hareketi haline getirmeyi başarmıştır[37]. Eserini bir yerde bırakıp öbür tarafta başlayabilmiş olması da onu, cemiyetimizin bir merhalesinin senbolü haline getirmiştir[38]. Edebiyatımızın yenileşmesi, şiir müstesna tamamen onun eseridir.

Bununla birlikte, bu öncülüğün objektif bir tenkidini de yine Tanpınar yapmış bulunmaktadır. Bu değerlendirmeleri kısaca şöyle toplayabiliriz :

1. Şiirleri : Namık Kemal'in asıl tesiri şiirleriyle olmuştur. Fakat eser, sanıldığı gibi bir bütün değildir. Bilakis, işe nereden başlayacağını bilmeyen bir buhranın, bir yığın yenilik iştiyâkının parçaladığı bir eserdir[39].

2. Tiyatroları : Namık Kemal'in muhayyile noksanı; onu, trajik vaziyetleri bulup eserini onlar üzerine kurmaktan men'ettiği gibi, bir atmosfer yaratmaktan, sahne teferruatına kadar eseri besleyecek bütün yardımcı unsurlardan da mahrum eder. Her iki mânâsında, yani iç ve dış, harekete de (dram'a) yabancıdır[40].

3. Romanları : Namık Kemal'in romanlarında da, «ihtirasları konuşturmada bilgisizlik, insan ruhunun en tabiî hallerini bile ka-

36 *a.g.e.*, s. 241.

37 *Bir Kültür-Bir İnsan («Ahmet Hamdi Tanpınar ve Edebiyatımıza Bakışlar)»*, s. 73.

38 *a.g.e.*, s. 74.

39 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* 2 b., s. 358-359.

40 *a.g.e.*, s. 361.

bul etmeyen toptan ve müsamahasız bir hayat anlayışı, ne istediğini bilmeyen ve ancak mahkûm ettiği zaman sesi duyulan bir ahlâkla karşı karşıyayızdır[41].

4. Tarihleri : Tarihi, içindeki kahramanlık aşkıyle seven Namık Kemal, «şahısları ve devirleri muayyen bir ahlâkın katıksız timsali gibi görme arzusundan kurtulamaz. Bu hal onu, vesîkalardan ziyade bir yığın muâkele ve mantığa götürür. Kendi ahlâk ve politika fikrine uymayan her hadiseyi behemehal redde çalışır[42].

5. Denemeleri : Denemeci ve biyograf Namık Kemal ise, «temiz, sade, yapmacıktan uzak» bir dille konuşur. «*Evrâk-ı Perîşan*» *Türkçenin klasiği diyebileceğimiz eserler arasındadır*. Denemelerinin konuşma diline yakın ve sanatsız anlatımı, tarihlerine de intikal etmiştir[43].

IV

Kısaca ifade edecek olursak, Tanpınar'a göre, yenilik hareketlerimizin öncüsü ve merkezi Namık Kemal'dir. Asıl yenilik onunla başlar. Şinasi ancak bir hareket noktasıdır[44]. Bununla birlikte, Namık Kemal'i yalnız edebî yeniliğimizin bir öncüsü gibi almak, onu geçip gitmiş bir tarih olarak değerlendirmek demektir. Onun asıl fonksiyonu cemiyete aşıladığı fikirlerde ve kavramlarda aranmalıdır[45]. Nitekim o, cemiyette bir düşünce hayatı uyandırmış, bir efkâr-ı umumiyye yaratmış ve cemiyete kendi meseleleri ile uğraşmayı öğretmiştir[46]. Bu da ona bir cemiyet eğitimcisi vasfı kazandırmış bulunmaktadır[47].

Bütün bu gözlem ve verilerden bizim çıkaracağımız sonuçlar da şöyle sıralanabilecektir :

---

41 *a.g.e.*, s. 386.

42 *a.g.e.*, s. 404-405.

43 *a.g.e.*, s. 402-403, s. 405.

44 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 241.

45 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 2 b., s. 349.

46 *Bir Kültür-Bir İnsan (Ahmet Hamdi Tanpınar ve Edebiyatımıza Bakışlar)*, s. 73.

47 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 218.

a. Günümüzde, Namık Kemal üzerinde duruşlarda, onun, bugünün ve yarının cemiyetine hangi vasıflarıyle hitab edebileceğini dikkate almamız gerekmektedir. Bunlar; fikirleri, «essayist» vasfı ve hatipliğidir. Fikirleri ve denemeci vasfı üzerinde dikkate değer değerlendirmeler yapılmış bulunmaktadır. Kendisinden sonra uzun bir zaman benimsenmiş ve taklit edilmiş olduğunu bildiğimiz hitabetinin karakteri ise tesbit edilmiş değildir.

b. Gerek bu netice, gerek, Namık Kemal'in edebî yenilikteki öncülüğünün, bütün dönem gibi, geniş bir taklit (imitation) hareketi olduğu, edebiyatımızın bu taklitlerle gerçek anlamda «influence»lara[48] açıldığı hususu, sık sık gözden kaçırıldığı için özellikle eğitimde büyük vakit kayıpları olmaktadır.

c. Bizce, Namık Kemal ve arkadaşlarının, birçok şeyi birden almak zorunda kalmış aksiyonlarını, geç kalmış bir «Aydınlanma», geç kalmış bir «Rousseauism ve sentimentalism», geç kalmış bir «Romantik Dönem», ve daha önce bu «influence»ları süzgecinden geçirememiş bir kültürün sistemli ve bilinçli bir «taklit» hareketi olarak değerlendirmek daha gerçekçi görünmektedir. Aynı çizgide, «Barok» dönemi tanımış, «rokako» üslûbun etkilerini almış bir Osmanlı cemiyetini ve edebiyatını, ancak Tanzimat'la Batı'ya açılmış bir yapı gibi gösterme hususunda da, biraz daha temkinli olmak gerektiğini sanıyoruz.

d. Tanpınar'ın, Namık Kemal'le ilgili, tartışılması gereken görüşleri üzerinde de durmak gerekmektedir. Nitekim, Namık Kemal' in, «Garb felsefesi ile hemen hiç alâkası yoktur»[50] ifadesi bunlar arasında anılabilecektir. Esasen, Namık Kemal'in metafizik bir felsefe ile değilse bile, sosyal filozoflarla yakınlıkları, Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde de açıkça görülmektedir: Bir yazısında kendisini Sokrates'e benzetmesi[51], hukuk felsefesi üzerinde çalışmaları ve «Hikmetü'l-hukuk» denemesi[52], Voltaire ve Mon-

48 «Influence»lar meselesi için bakınız : *Bir Kültür-Bir İnsan (Ahmet Hamdi Tanpınar ve Edebiyatımıza Bakışlar)*, s. 47 vd.

49 «Influence» ve «Imitation» kavramları için bakınız : Claude Pichois et André-M. Rousseau, *La Littérature Comparée*, Paris 1967, p. 73-83.

50 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 224.

51 *a.g.e.*, s. 224.

52 *Hazine-i Evrâk*, nr. 15, 16, 17, (1297-1881).

tesquieu ile temasları[53], hukuk ve adalet konularındaki yazıları[54], bu tanımaların birer ifadesidir. Ayrıca, hukuk anlayışının Plantoncu bir idealizm'e yaklaştığını da görebiliyoruz[55]. Bu bakımdan, Namık Kemal'in, «İnsanlar müsâvi doğmadıkları gibi müsâvi yaşamazlar da. Fakat kanun karşısında müsâvidirler. Kanun müsâvatla adâleti temin eder.»[56], vb. görüşlerinin, bu yakınlıkların ışığı altında değerlendirilmesi doğru olur, görüşündeyiz. Ayrıca, Cicero'dan başlayarak gelen, sosyal filozofların «natural law (tabiî hukuk, doğal hukuk)» adını verdikleri, ideal hukuk anlayışının, «Aydınlanma» dönemi görüşleriyle birlikte, Namık Kemal'in «şer'î hukuk» anlayışına güçlü bir temel hazırlamış olabileceği de, görüşümüze göre üzerinde durulması gereken hususlar arasındadır.

e. Böylece, Namık Kemal'in, o hep bildiğimiz portresinin ardında, Batı edebiyatı ve kültür tarihine kuvvetle hakim, pragmatik ve idealist görüşler arasında bir sentez yapmağa çalışan, sosyal düşünür ve siyaset felsefecisi çehresi ortaya çıkmış olacaktır.

f. Son olarak, devrinde, Namık Kemal'e karşı yayınların ve cephe alışların üzerinde de yeterince durulmamış olduğunu işaret edelim. Nitekim, Tanpınar da bir dersinde, onun kin duyduğu kişilerden bahs ederek —bunlar, Ayastefanos Antlaşmasını imzalaması ve Meclis-i Meb'ûsânın kapanmasındaki rolü dolayısıyle Ahmed Vefik Paşa, şarlatan dediği Suâvî, ve Midhat Paşa'nın yargılanması sırasında yazdığı makale yüzünden sevmediği Ahmed Midhat Efendidir—, «Namık Kemal ile Ahmed Midhat Efendi arasındaki birbirini çekemezliği gözden kaçırmak, edebiyatımızın birkaç senesini gözden kaçırmaktır» diyerek bu karşı görüşlerin ve yayınların aydınlatıcı rolüne dikkatimizi çekmiş bulunmaktadır[57].

---

53 Dr. Mehmet Kaplan, *Nâmık Kemal* (Doktora tezi), yayını : İstanbul 1948; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 2 b., s. 325-326.

54 Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 414-419.

55 *a.g.e.*, s. 416.

56 *a.g.e.*, s. 414-419.

57 *Bir Kültür-Bir İnsan (Ahmet Hamdi Tanpınar ve Edebiyatımıza Bakışlar)*, s. 73.

NAMIK KEMAL'İN ESERİNDE VE AKSİYONUNDA ÜÇ TEMEL KAVRAM : HÜRRİYET - MEDENİYET - İRADE

Birol Emil *

Türk kültür ve edebiyatının muazzam kabristanında uyuyan binlerce ilim, fikir ve sanat adamı vardır. Fakat onlar arasında tesiri nesiller boyunca devam eden şahsiyetler sanıldığı kadar fazla değildir. Bunun sebebi bir kısmının ancak devirleri için bir değer taşımasıdır. Devirler ve şartlar değişince onlar da değerlerini kaybetmişlerdir. Sadece tarihî değeri hâizdirler. Bir başka sebep ise bizim aydın zaafımızdır. Avrupalı entellektüel için tarih adeta günlük gıda gibi her an hissedilen bir ihtiyaçtır, daima bir ders ve şuurdur. Bizde tarih bir «hufre-i nisyan», bir cesetler çukurudur. Avrupa'da büyük ölüler yaşayanları idare eden ebedî hayatlardır. Bizde hatıralarını anmak ve üzerlerinde konuşmak için ya ölmelerini, yahut da yıldönümlerini beklediğimiz fanilerdir. Bu hazin farka dikkatimizi kaybetmeden kültür ve edebiyat tarihimizin bir başka vâkıasına geçelim.

Bazı şahsiyetlerimiz de vardır ki, devirlerini aşarak eser ve fikirleriyle gelecek zamanlara ve gelecek nesillere ışık tutarlar. Onların şahsiyet ve eserlerinde geleceğin tohumları gizlidir. Bir çeşit mürşit rolü oynarlar. Ölümden öteye uzanan tesirleri buradan gelir. Onlar Ziya Gökalp'ın «mefkûre» adını verdiği sosyal idealleri temsil ederler, yahut onların yaratıcısıdırlar. Bu idealler devirlerine de tesir etmekle beraber asıl geleceğe şekil veren dinamik kuvvetlerdir. Son çağ Türk fikir ve edebiyat tarihinde bu tiplerin ilk ve en çarpıcı örneği Namık Kemal'dir.

---

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi.

Daha 19. yüzyılın birinci yarısında imparatorluk Türkiyesi çatırdıyordu. Tanzimat'a kadar yapılan reform hareketleri, askerlik sahası dışında, sonuçsuz kalmıştı. Hatta devletin kendisini iyice Avrupa'ya açtığı resmî Tanzimat hareketi bile yarattığı medeniyet krizi ve ikilik —Doğu-Batı çatışması— yüzünden hedefine varamamıştı. Tanzimat reformları içinde yetişen nesillerin bu hareketi sonradan devlete karşı bir mücadele şekline sokmalarının sebebi budur. İç ve dış denge kuvvetleri sarsılmış olan imparatorluk nasıl kurtulacaktı? 20. Yüzyılın ilk yarısına kadar Avrupa diplomasisini işgal eden «Hasta adam»ın —hatta fransızça tercümesindeki mânâya göre can çekişen adam (L'homme moribond) - mirası meselesi de bu yıllarda ortaya atılmıştı. Osmanlı Türkiyesi içteki azınlıkları bahane eden «Düvel-i muazzama»nın sürekli baskısı ve «taksim» tehdidi altındaydı.

İşte bunun içindir ki Namık Kemal'in de mensup olduğu I. Tanzimat neslinde çok kuvvetli bir sosyal şuur mevcuttur. Onların eser ve mücadelelerinde devleti kurtarmak, müesseseleri yenileştirmek, hatta cemiyet değiştirmek için bir yığın tenkit ve teklif vardır. Onlar sadece edebiyatçı değil, gazeteci, fikir adamı, politikacı, hatta ihtilâlcidirler. Vücuda getirdikleri edebiyat hâlis edebiyat olmaktan ziyade sosyal ve politik bir edebiyattır. Bu nesil, başta meşrutiyet rejimi olmak üzere, Türkiye'ye yeni bir şekil vermek için ıslahat yapılması ve bu ıslahatın, öz ve millî değerler korunarak, Avrupa medeniyetine uygun olması fikrini savunmuşlardır. Çünkü, onlara göre, Türkiye'de uygulanacak reformlar çağın sosyal ve siyasî zaruretlerinden doğmaktadır. O devirde Avrupa'da var olan ve hızla gelişen medeniyeti benimsemeden Türkiye'nin yaşaması mümkün değildir. Ve bu nesil, fikirlerini gerçekleştirmek için siyasî aksiyona da geçmiş, «Yeni Osmanlılar» adı verilen bir çeşit ihtilâl cemiyeti kurmuş, Avrupa'ya kaçarak mücadele etmiş, nihayet Türkiye'de batılı mânâda ilk rejim ihtilâli olan I. Meşrutiyet'in fikir zeminini hazırlamıştır.

Onların eserlerinde bilhassa «kanun», «hukuk», «hürriyet», «meşrutiyet», «akıl», «terakki», «medeniyet» kavramları geniş bir yer tutar. Çünkü çağın akılcı, hürriyetçi, terakkici ve ilimci bir çağ olduğunu anlamışlardı. Bu itibarla onlar yaşadıkları çağın, hatta geleceğin farkında olan aydınlardır. Fakat şu noktayı da iyi görmek

lâzımdır: Gerçi onlar, giriştikleri hürriyet mücadelesinin, sonraki neticeleri itibariyle, çeşitli ırk, dil ve kültürlerden oluşan bir imparatorlukta, «millet-i hâkime» olan Türklerden ziyade azınlık kavimlerin işine yarayacağını farketmemişlerdi. Böyle bir mücadelenin toplayıcı ve birleştirici değil, dağıtıcı ve parçalayıcı bir rol oynayacağını düşünmemişlerdi. Devletin resmî ideolojisi olan, kendilerinin de savundukları «ittihâd-ı anâsır» ın hiç bir sosyal ve siyasî meseleyi halletmediği gibi sun'î bir millet bile vücuda getiremediğini anlayamamışlardı. Fakat kendi zamanlarına kadar yapılan reformların istenilen sonucu vermediğini görünce dikkatlerini Avrupa medeniyetinin dinamiklerine çevirmişlerdi. Bu dinamikler: Siyasî rejim, fikir hürriyeti ve serbest tenkit olarak «Hürriyet», medeniyetin esası olarak «Akıl ve Terakki», hepsini yaratan kudret olarak «İnsan iradesi» dir. Bu dört kavrama Namık Kemal, o zamana kadar hiç kullanılmayan yepyeni bir kavramı da ilâve etmiştir: Vatan... Bu kavram yenidir. Çünkü vatan tehlikeye düşmeden vatanın ne olduğu bilinmez. O yıllarda ise vatan tehlikedeydi. Devrin bütün devlet adamlarına ve aydınlarına hakim olan yıkılış psikozunun sebebi budur.

Yukardaki kavramlar, Namık Kemal'in mücadelesini en fazla yaptığı sosyal ve siyasî değerlerdir. O, kendinden önce, nesli içinde ve kendinden sonra başka hiç bir Türk aydınının gösteremediği bir cesaret ve salâbetle bu değerler etrafında bir sosyal idealizm, hatta mistisizm kurmuş yegâne Türk aydını ve edebiyatçısıdır. Bunu bugünden bakınca çok daha iyi anlıyoruz ve Namık Kemal'in bugüne akseden çehresinde bunun için ebedîliğin çizgilerini görüyoruz. Hakikat şu ki, bu değerler yalnız o devir Türkiyesinin değil, bugünün ve yarının da dinamiklerdir ve Namık Kemal ateşli mizacını, heyecan ve idealizm taşan şahsiyetini bütün zamanlar için zaruret olan bu değerlere adamış, bunların mücadelesini yapmıştır. Bunun için bugünkü Namık Kemal, dünkü Namık Kemal'den çok daha büyüktür.

Mühim bir nokta da şudur: Bu değerler Namık Kemal'de, mücerred fikirler, masa başında hayal edilip icat olunmuş spekülatif ve fantastik düşünceler değildir. Bu noktada Namık Kemal, Ziya Gökalp'ı çok aşar. A. H. Tanpınar, Namık Kemal neslinin sonrakilerden farkını belirtirken «... Onlar mücerret fikri alıp onun etra-

fında bir takım acele terkipler, âlimâne tefsirler yapmıyorlardı»[1]. der. Sonrakilerin «nakledici bir çalışmanın adamı» olmalarına mukabil, Namık Kemal başta olmak üzere o nesil şunu çok iyi biliyor ve gelecek nesillere bir ders olarak bırakıyordu: Hayat ve cemiyet karşısında aydının görev ve sorumluluğu... Tarihe karşı bir memleketin hesabını elbette ki halk değil, aydınlar verir. Aydın olmanın ilk şartı budur. İşte Namık Kemal bizde bu şartı, görev ve sorumluluğu ilk defa idrak eden, onları bir şuur ve misyon halinde kendi hayatına geçiren, ömrünün yegâne mânâsı yapan ilk Türk aydınıdır. Aydın sorumluluğu, inanılan fikirleri ve değerleri ahlâk haline getirmek, onları bütün hayatına ve davranışlarına hakim kılmaktır. Namık Kemal o devirde ve nesli içinde buna muvaffak olmuş ilk Türk aydını, fikir ve edebiyat adamı olmak şerefini kazanmıştır.

Birinci vasfı olan hürriyet adamı ve şâiri Namık Kemal kimdir? Namık Kemal hem romantik, hem de realist bir hürriyetçidir. Şiirlerinde romantik, nesirlerinde şaşılacak derecede realisttir. Sadece meşhur «Hürriyet kasidesi»ni ve şâirâne bir nesir olan «Rüya» sını hatırlayalım. Hürriyetin bir sevgili gibi tasavvur edildiği, büyülü bir kadın çehresi ve tabiat-üstü bir varlık şeklinde idealleştirildiği bu eserler, şüphesiz bir şâirin romantizmidir. Ancak bu hayal, gazeteci ve fikir adamı Namık Kemal'de devrin sosyal ve politik bir zarureti olarak, bir kurtuluş ve ilerleme dinamiği şeklinde gerçekçi bir fikre dönüşmüştür. Vâkıa şudur: Yeniçeriliğin ilgasından ve ulemâ sınıfının rolünü ve nüfuzunu kaybetmesinden sonra Saray ve Bâbıâli hiç bir kontrolsüz tek başına kalmıştı. Bu yüzden devletin eski kudretini yapan iç kuvvetler dengesi —Saray ve Divan ile Ocak ve Ulemâ arasındaki muvazene— bozulmuştu. Bu ise Saray'ın, Bâbıâli'nin, hülâsa siyasî iktidarın istibdadına yol açmıştı. O halde bu dengesizliği kaldıracak, değişen çağa uygun yeni bir kuvvetler dengesi lâzımdı. Devlet «tevâzün-i kuvâ» dan mahrumdu. Ancak siyasî iktidarın paylaşılması suretiyle bu kuvvetler dengesi sağlanabilirdi. Bu ise Saray ve Bâbıâli karşısında, Namık Kemal'in ifadesiyle, «ümmetin hâkimiyeti» ne, «hâkimiyet-i ahali» ye dayanan parlamentonun kurulmasıyla mümkün olabilirdi. Parlamentonun kurulması hürriyetin meşrûlaşması ve müesseseleşmesi demekti. «Usul-i meşveret», yani meşrutiyet rejimi budur. Ancak Namık

1 *Yaşadığım Gibi*, İstanbul 1970, s. 38.

Kemal bu siyasî rejimin örneğini Avrupa'da görmekle beraber Avrupa parlamentolarının ve anayasalarının taklitçisi değildir. Örnek Avrupa'da, bilhassa İngiltere'de idi. Fakat onun istediği meşrutiyet, kaynağı Kuran'da, Hadiselerde, Fıkıhta ve İslâm tarihinde olan İslâmî bir meşrutiyetti. Bu noktada Namık Kemal Avrupa parlemantarizmi ile islâmî meşveret anlayışını uzlaştırmak ister. «Ve şavirhüm...» ayetini sık sık tekrarlamasının, durmadan ayet ve hadis zikretmesinin, 1876 Kanun-ı Esasîsi hazırlanırken onu en geniş şeriat hükümlerine dayandırmak istemesinin sebebi budur. Ona göre, İslâmiyet istibdadı men ve meşvereti emr eder. Çünkü istibdat bir veya bir kaç kişinin tahakküm hırsından doğan bir sistemdir ve onların karar vermesidir. Kontrol mekanizması yoktur. Kontrol edilemeyen her iktidar ise istibdattır. Halbuki meşveret rejimi, pek çok kimsenin danışma suretiyle karar vermesi demek olan «ihtilâf ve münazara» prensibine dayanır. Böylece farklı görüşler ortaya konularak millet adına en hayırlı kararlar alınır.

Namık Kemal bu fikri, pek çok yazısında geliştirerek ortaya koyar. Bazan da manzum veya mensur formüller haline getirir: «Bârika-i hakikat müsâdeme-i efkârdan doğar», «Çıkar âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı re'yi ümmetten» ...Bu mısra'ın kaynağı Hz. Peygamberin «İhtilâfu ümmeti rahmetün...» hadisidir.

Namık Kemal'in Avrupa'ya onun kuvvetleriyle karşı çıkmak fikri, görüldüğü gibi, bir taklidin çok ötesinde, islâmî bir prensibi ve geleneği millîleştirmek, Türkiye'de de çağa has bir parlamento rejimi kurmaktır. Çağ, hürriyet çağıdır. Siyasî rejimin de hürriyetçi bir rejim olması lâzımdır. «Türkistan» bunun dışında kalamaz.

Namık Kemal'de kısaca cemiyet olarak hürriyetin mânâsı budur. Ancak mesele sadece bir siyasî rejim meselesi değildir. Amme hukuku dâvâsıyla beraber fert hak ve hürriyetlerini de içine alan, devlet ile fert arasındaki münasebetleri de kapsayan geniş bir hukuk anlayışı, bu aydınlanma çağı aydınında adeta bir ihtiras haline gelmiştir. Fakat soğukkanlı aklın ve muhakemenin kontrolünde bir ihtirastır bu. Namık Kemal bu hukuk anlayışında da «Batıcı» değil, «Telifçi»dir. Montesquieu'nün ve Rousseau'nun hukuk, kanun ve ictimaî mukavele fikirleriyle İslâm şeriatını telif etmek ister. İslâmî bir parlemantarizmin mümkün olabileceğini düşünmesinin ve buna çalışmasının sebebi budur. O Montesquieu'nün «tabiî hukuk» ve

«tabiî kanunlar» dediği şeyi islâmî ve millî bir çerçeve içine alır. Bu çerçeve şudur: Kanunlar her milletin kendi coğrafyasına, tarihine, örf ve adetlerine, kendi zaruretlerine göre teşekkül eder. Her millet kendi kanunlarını kendisi yapmalı, başkalarından iktibasta bulunmamalıdır. Montesquieu'nün tabiî hukuk ve tabiî kanun prensibi budur.

Namık Kemal'de fert olarak hürriyet meselesi kısaca şudur: İnsan hür doğar. Hürriyet insan yaratılışının tabiî icabıdır. Binaenaleyh doğuştan bir haktır. İnsanın var olma ve yaşama şartıdır. Bu hakkı ve şartı gasbeden her kuvvete, başta siyasî iktidar olmak üzere, karşı gelmek ayni derecede bir hak ve «ictimaî mukavele» ye göre bir vazifedir. Namık Kemal'in fikrince devrin siyasî iktidarı bu hakkı gasbettiği için ona karşı fert hak ve hürriyetlerini, tıpkı cemiyet hakları gibi, savunmak lâzımdır.

Bu noktada, cemiyet için olduğu kadar ferd için de haklar ve hürriyetler nâmına siyasî iktidara muhalefet eden, hatta baş kaldıran aktif bir aydın tipi ile ilk defa karşılaşırız. Albert Camus «Başkaldıran İnsan» adlı eserinde, bu tipi «Hayır! diyen insan» olarak tarif eder. Namık Kemal, devrinin hemen hemen bütün müesses yapılarına, görenekten aileye, maariften siyasî rejime, ekonomiden edebiyata kadar her sahada hayır diyen ve bunu velveleli bir sesle söyleyen ilk insandır. Gerçi bu tavrın edebiyatımızda kısık sesle söylenmiş başlangıcı vardır. Şinasi'nin Reşit Paşa'dan bahsederken söylediği :

Bildirir haddini sultana senin kanunun

mısra'ından itibaren Türkiye'de siyasî iktidara başkaldıran bir aydın tipi doğmuştur. Fakat ilk defa Namık Kemaldir ki bir hürriyet mistiği yaratarak, bizzat mücadele ederek, gurbet çekerek en gür sesle bunun savunmasını yapmıştır.

İkinci olarak hürriyet, hür tefekkür, fikir hürriyeti ve serbest tenkit demektir. Esasen yaratılıştan hür olan insan düşünme melekesiyle doğmuştur. O halde düşünen,.idrak sahibi olan insan hürriyeti daima isteyecektir. Hürriyet düşünmede mündemiştir. Düşünmek soru sormak, hesap sormak, olaylar ve insanlar karşısında aktif bir tavır almaktır. Bu tenkit demektir. Hür tefekkür kendiliğin-

den serbest tenkide, sosyal ve siyasî planda fikir hürriyetine götürür. Ne hürriyet düşünmeksizin, ne düşünme hürriyet olmaksızın mümkündür. Ve ne istibdat, ne zulüm, hiç bir şey hürriyeti, binaenaleyh düşünmeyi yok edemez. Namık Kemal'in daima tekrarlanan :

Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhâ-yı hürriyet
Çalış idraki kaldır muktedirsen âdemiyyetten

beytinin mânâsı budur. Bu mânâ bizi insanlık tarihinin, düşünen zekâların hürriyet uğruna yaptıkları mücadelelerin tarihi olduğu fikrine götürür. Bu mücadeleler yalnız siyasî iktidarlara karşı değil, her türlü baskıcı iktidarlara karşı yapılmıştır. Örneği Kopernik ve engizisyondan veren Namık Kemal, «Hürriyet-i efkâr» makalesinde şöyle der :

«İnsanın hürriyeti muhtar olduğundan, ihtiyarı ise sahib-i fikir bulunduğundan gelir.

Bu bedâhet göz önüne alınınca, tamamiyle teslim olunmak iktiza eder ki, her türlü havass-ı beşeriyyeye olduğu gibi hürriyete dahi esas kuvve-i müfekkiredir.

Ya her kârımızda vücudunu iddia ettiğimiz hürriyet fikirden mütevellid olunca fikrin vücudunu inkâr etmek, sıfırdan aded teşekkül edebilir demek olmaz mı?

.....

Bir adamın, velev taşlarla beyni ezilsin, fikrince kanaat ettiği tasdikatı tagyîr etmek kabil midir? Velev hançerle yüreği paralansın, vicdanınca tasdik ettiği mu'tekadâtı gönlünden çıkarmak mümkün olabilir mi? Demek ki naklî, aklî, hikemî, siyasî, ilmî, zevkî her nev'i efkâr zaten serbest, zaten tabiîdir. Değişirse kimsenin icbâriyle değil, tabiatın ilcâsıyla değişir.

.....

Pek kanlı, pek hatarlı, pek müte'addid tecrübelerle sabit olmuştur ki, fikre galebe yine mücerred fikrin şânındandır. Maddiyât, ta'addiyat-ı efkâr üzerine taslît olununca baruta dokunan ateş

veyahut buhara hadden ziyade icra olunan tazyik hükmünü vermek mukarrerdir[2].

Görüldüğü gibi, Namık Kemal fikir hürriyetini sadece hür tefekkür, kanunla sınırlı (makalenin devamında bunu söyler) konuşma ve yazma serbestliği olarak görmez. Fikir hürriyetinden doğacak mahzurların giderilmesi yine fikirle ve fikir hürriyeti ile kabildir. Fikre karşı siyasî veya dinî baskı, zulüm, işkence değil, yine fikir, yine fikir...

*
**

Medeniyetçi ve terakkici Namık Kemal evvelâ kelimenin en geniş ve müsbet mânâsında muhafazakârdır. Muhafazakârlık, bugün Türkiye'de gelişigüzel kullanılan ve çok istismar edilen «çağdaşlık» ı da kapsayan bir kavramdır. Özü, önceki gelişimi, değişimi ve birikimi koruyamayan bir çağdaşlık ucebedir, köklere bağlı gelişme çizgisinden sapmadır, bu mânâda dalâlettir. Bu itibarla Namık Kemal modern bir muhafazakâr yahut terakkici ve medeniyetçi bir muhafazakârdır. Kültürlerin ve medeniyetlerin daima bir mâzi mirası üzerine kurulduğunu çok iyi bilir. Londra'ya hayran olması, orada bir kültür ve medeniyet birikimi gördüğü içindir. Hatta yine bunun içindir ki, Londra'yı modern medeniyetin bir «enmûzec-i âlem» i olarak kabul etmiştir :

«Bütün memâlik-i mütemeddineyi dolaşmaya ne hacet? İnsan yalnız Londra'yı im'an-ı nazarla temaşa eylese, göreceği bedâyi' akla veleh getirir.

Londra'ya enmûzec-ı âlem denilse, mübalâğa değildir. Rûy-ı arzda mevcud olan âsâr-ı terakkinin fotoğraf ile resmi alınmış olsa medeniyet-i hâzırayı ancak Londra kadar gösterebilir. Binaenaleyh biz de misal olarak onu ihtiyar eyledik»[3].

Namık Kemal'in bir yazısında birbirine zıt şu iki terkibi görürüz : «Sahra-yı vahşet» / saadet-sera-yı medeniyet. Medeniyet dışında insan vahşet sahrasında yaşayan hayvanlardan farksızdır. Halbuki «iki ayak üzerinde, iki arşın boyundaki» hayvanı, bu «mah-

2 *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II,* (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil) İstanbul 1978, s. 203-204.

3 a.e., «Terakkî», makalesi, s. 193.

luk-ı garibi» insan yapan medeniyettir ve medeniyet vahşetin zıddı olan saadettir. Yani gelişmedir, ilerlemedir, ferd olarak ve cemiyet halinde mesut olmaktır. Ve insanoğlu, «bu koca âlemde hükm-i ezele muhalefet ediyor. Bu koca küreyi top gibi pençe-i tasarrufunda oynatıyor»[4]. Bunun için ona «mucize-i Kudret» denilse lâyıktır :

«Fakat bir de mesâi-yi beşerin âsârına atf-ı nazar eyler ve bâhusus memâlik-i mütemeddineyi im'an ile temâşâ ederse, insanın ne büyük bir «mucize-i Kudret olduğunu o zaman idrak eyler de Sâni'-i hakîmin tabiattan âlî bir sâni'e ihtiyaç gösterecek kadar âsâr ibdâ'ına muktedir masnû'âtı bulunduğuna hayran olur kalır»[5].

Namık Kemal inandığı bütün tarihî, dinî, ahlâkî ve millî değerlerle bir Osmanlı-Türk milliyetçisidir. Fakat bunlara ne kadar bağlıysa yaşadığı medeniyet çağının da o kadar farkındadır ve ona o derecede hayrandır. Sık sık kullandığı «asr-ı medeniyet», «medeniyet-i hâzıra» «âdât-ı medeniyet», «iktisab-ı medeniyet», «milel-i mütemeddine», «memâlik-i mütemeddine», «asr-ı hâzır», «asr-ı terakkiyat», «terakkiyat-ı medeniyye», «terakkiyat-ı hâzıra» kavramları bunu açıkça gösterir. Onun Avrupa'ya hayranlığını yanlış anlamayalım. O, bugün durmadan birbirine karıştırılan iki Avrupa'yı daima birbirinden ayrı düşünmüştür : Siyaset Avrupası / kültür ve medeniyet Avrupası. Birincisine ne kadar hücum etmişse, ikincisini o kadar bir ders olarak görmüş ve benimsemiştir. Bunun içindir ki «teslimiyetçi Batıcı» değil, «Avrupalılaşma» taraftarıdır. İkinci Avrupa'nın bir başka dimamiği olan aklı ve ondan doğan terakkiyi şiddetle benimsemiştir. Örf ve adete ihmali caiz olmayan bir fert ve cemiyet realitesi olarak bakmakla beraber değişme ve gelişmeyi mazinin esiri ve mahkûmu olmamak şeklinde anlar ve hem ferdin, hem de cemiyetin yaşama şartı kabul eder. Tarihe hayran olan Namık Kemal insanı, aileyi ve cemiyeti çürüten göreneğin aleyhindedir, gelişerek devam eden geleneği muhafaza eder.

*
**

Namık Kemal çağının farkındadır ve onu büyük yapan asıl dimamiğin insan iradesi olduğuna inanır. Hatta onun hayat kar-

4 *Namık Kemal,* Prof. Dr. Mehmet Kaplan, İstanbul 1948, s. 126.
5 «Terakkî» makalesi, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II,* s. 193.

şısında aldığı tavrı iki kelimeyle özetlemek mümkündür : «Hayat iradedir». Düşünen insanoğlu akıl vasıtasıyla bulup keşfettiklerini iradesiyle yaratmış, gerçekleştirmiş ve değiştirmiştir. İrade ayni zamanda hakim olmaktır. İnsana, cemiyete, tabiata hakimiyet iradenin eseridir. Avrupa bu sayede gelişmiş, genişlemiş ve hakim olmuştur.

Namık Kemal, Tevfik Fikret'i tanısaydı, şiddetli ve hiddetli mizacı, keskin hicvi ve gür sadasıyla onu mutlaka tekfir eder, eski edebiyatımıza dair yaptığı karikatürlere çevirirdi. Zira Fikret insanı ve insan iradesini Tanrı'nın yerine koymuş, insan için :

Odur Rabb-ı hayr ü şer
Rabb-ı mümkinât

demiştir. Namık Kemal bunu küfrün, şirk koşmanın ta kendisi sayardı.

Namık Kemal de insanı yüceltir. Hatta «mucize-i Kudret» diyerek tebcil eder. Fakat o kadar. İnsan, hâşâ Tanrı değil, Tanrı'nın en mucizeli tecellisidir. Tasavvuf, Allah'ın insan gönlünde tecelli ettiğine inanıyordu. Gençliğinde tasavvufî şiirler de yazmış olan Namık Kemal cemiyet dâvâlarına yükseldikten sonra bu tecelliyi yine insanda, fakat artık insan iradesinde bulmuştur. «Terakki» makalesi buna dayanır. Namık Kemal nasıl dinî tasavvufu ictimaî tasavvuf haline getirdiyse - kendini cemiyet ve onun ulvî değerleri uğruna feda etmek, «fena fi'l-cemiyet» olmak - gönülün yerine de iradeyi koymuştur. Böylece kültür ve edebiyatımızda insanın kudreti fikri yahut iradeli insan tipi doğmuştur. Namık Kemal'e göre hürriyeti, medeniyeti, cemiyeti yapan, devlet kuran, tabiatı değiştiren kuvvet ve kudret insan iradesidir. İşte bu irade Tanrı'nın mucizesidir. Namık Kemal'in kahraman telâkkisi de bu fikirden doğar. Hatta şâir bile irade adamıdır ve şiir aklın ve iradenin eseri olmalıdır.

Namık Kemal şâirdir ve yirmi iki yaşında divan sahibi olacak kadar şâirdir. Bu divanın geleneğe bağlı olması bizi yanıltmasın. Şiir bir duygu, hayal ve hassasiyet işidir. Fakat Namık Kemal dinî tasavvufun yerine ictimaî tasavvufu koyduktan sonra şiiri bile bir akıl ve irade meselesi yapmıştır. Medeniyet nasıl akıl, ilim ve

iradeden doğmuşsa, şiir de böyledir ve böyle olmak lâzımdır. Namık Kemal «Tahrib-i Harabat» ta eski şiirin fantastik dünyasını

Mazmunları vehmdir, zünûndur
Akla göre âdeta cünûndur

diye bir çeşit delilik hezeyanı saymakla kalmaz, onu ilmin objektif gerçeğine de aykırı bulur :

Türkîde kaside görmedim ben
Beş beyti bile mutâbık-ı fen

Sadece bu iki beyit gösterir ki, Namık Kemal edebiyatta duyguyu bile objektif gerçeğe, hayali bile akla irca etmektedir. Bunlar çağın medeniyet kavramlarıdır. İradeye gelince, «Cezmi» romanında, Adil Giray'ın «tab'an şâir» olduğunu söyledikten sonra, Namık Kemal, şöyle bir şâir tarifi yapar :

«Şâir nedir? ..... Tabiata her mahlûktan ziyade esir iken tabiatın fevkine çıkmak ister. Kendi vücudunu lâyıkıyla idareye muktedir değil iken küre-i zemini za'if kollarıyla sürükleye sürükleye başka bir nokta-i feyze, başka bir merkez-i kemale götürmeğe çalışır»[6].

Bu bir çeşit Atlas iradesidir ki kâinatı sırtında taşır. Tabiata hakimdir. İlmin ve ilim adamının kudreti de bu değil midir?

Fakat dahası var : Namık Kemal'in eserlerinde vatan fikri işe karışınca en âşık, yahut aşkta en zayıf insan bile baştan ayağa bir kuvvet ve kudret iradesi kesilir. «Vatan yahut Silistre» nin kahramanı İslâm Bey böyledir. «Akif Bey» piyesinde, Dilrüba'nın aşktan çılgına çevirdiği Akif Bey bu iradeyi temsil eder. Fakat Akif Bey, sadece vatan sevgisinde değil, tabiatın kudreti karşısında da insanın irade gücünü ve hakimiyet iradesini canlandırır. Savaşa giderken sevgilisiyle konuşan Akif Bey kudurmuş bir deniz tasviri yapar :

«.... Fırtına vakitleri Cenab-ı Hakk'ın kudreti, azameti denizin halinde bir derece ise, insanın halinde bin derece görünür. Bir kere

6 *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, s. 472.

kendini, bir kere senin cinsinden olanları düşün. Biz neyiz? İki arşın boyunda bir mahlûk. Elimizde ne var? Ne olduğu bizce meçhul bir akıl ile bir kaç lokma etten, bir kaç damla kandan yapılmış bir gönül, değil mi? Ya biz o akıl ile, bu kalb ile neler yapmışız? Neler yapıyoruz? Bir kaç tahtayı bir yere toplamışız, bir tekne haline komuşuz, üzerine bir kaç ağaç dikmişiz, kenarlarına bir kaç arşın bez bağlamışız, o sayede su gibi bulunduğumuz dünyanın dört yanını tutmuş, hava gibi oturduğumuz kürenin her tarafını ihâta etmiş iki mehîb kudretin ittifakına galib geliyoruz. Hava ne kadar kuvveti var ise meydana çıkarıyor; meselâ şu taraftan esiyor, ağaçları kökünden söküyor, tepeleri birbirine çarpıyor, denizde ne kadar su varsa önüne katıyor; ona da kanaat etmiyor, deryanın ka'rını karıştırıyor, rastgeldiği taşları, toprakları su yüzüne çıkarıyor, bu tarafa doğru sürüyor. Önüne her ne tesadüf ederse yutacak gibi görünüyor, biz yine ağaç kırıklarıyla, o bez parçalarıyla karşısına, zıddına gidiyoruz. Uğraşıyoruz, uğraşıyoruz; rüzgâr yoruluyor, şiddetinden, kuvvetinden kalıyor, insan yine yorulmuyor, bir fırtına daha istiyor, çarpışacak bir düşman daha bekliyor...»[7]

Namık Kemal'in Şark'ın tevekkül ve teslimiyetine, kaderiyeci, pasif insan anlayışına karşı çıkardığı iradeli, aktif, cesur, bir başka düşman olan tabiata hakim ve galip, kahraman insan tipi budur. Zaten o, bir şiirinde söylemiyor muydu ki, insan iradesi önünde her şey küçülür, alçalır :

Azme hâil mi olurmuş bu çürük ten kafesi?

ve :

Sebât-ı azme hâil bir denî dünya mı kalmıştır?

Bu, kahramandır. Kimdir kahraman? Her şeyden önce kendi nefsinde ve milletinin ruhunda ölüm korkusunu yenmiş insandır. Bu da yetmez. Kahraman yaratma ve değiştirme iradesine sahip olmalıdır. Üçüncü olarak kuvvet ve kudret iradesi, yahut hakimiyet iradesi taşımalıdır. İşte Namık Kemal, devrinin o yıkılış psikozunu bu vasıfları hâiz kahraman tipleri yaratarak veya Türk ve İslâm

7 a.e., s. 428.

tarihinin bu vasıfları taşıyan kahramanlarını yeniden canlandırarak yok etmeğe çalışmıştır. Bir «kahraman ve kahramanlık kültü» yaratmıştır. Esasen tarihin bu gözle yeniden yorumlanması, ona göre, hem edebiyatın vazifesidir, hem de bir eğitim prensibidir. Edebiyatın ve edebiyatçının misyonu budur. Sık sık tekrarladığı «tehzib-i ahlâk» ın bir mânâsı da budur. «Emir Nevruz» mukaddimesinde şöyle der :

«İtikad-ı âcizâneme göre bir kaç seneden beri edebiyat ıtlakına istihkak göstermekte olan âsâr-ı cedîdemizin en ziyade tekessürü arzu olunacak şubelerinden biri de millet-i islâmiyyenin *sevâbık-ı azametini* yad ettirecek resâildir»[8].

Namık Kemal, tarih ile ilgili eserlerinde (roman, tiyatro, biyografi, Osmanlı tarihi) Türk ve İslâm tarihinin bu geçmiş «azamet» ini, kahramanlıklarını ve kahramanlarını ele almış, onları birer «nümûne-i imtisal» olarak yüceltmiştir. Fatih, Yavuz Sultan Selim, Celâleddin Harzemşah, Selâhaddin-i Eyyubî, Emir Nevruz bunlardandır. Bu kahramanlar vatan kurmuş, vatanın bütünlüğünü sağlamış, İslâm birliğini tesis etmiş, haçlı ve Moğol sürülerinin vahşetlerine karşı Türk ve İslâm dünyasını savunmuşlardır. Uçuruma sarkmış bir imparatorluğun çocuklarına, kurtuluş için, onlardan daha mükemmel, daha ideal örnekler olamazdı. Bu kahramanlar, ayni zamanda «mucize-i Kudret» olan insanı en yüksek şekilde temsil eden büyük irade, misyon ve aksiyon adamlarıdır. Kendi iradeleriyle önce kendi nefislerini yenmişler, sonra yine kendi iradeleriyle devletler kurup devletler yıkmışlardır. Namık Kemal'in Yavuz Sultan Selim için söylediği cümle bu bakımdan çok mânâlıdır :

«O, nefsini değil, din ve devletini cihangir yapmak isterdi.»

«Hürriyet kasidesi»nde insan iradesinin nelere muktedir olduğunu şu beyitle ortaya koyan Namık Kemal, hemen altındaki beyitle Osmanlı devletinin kuruluşunu ve bir cihan imparatorluğu oluşunu ayni kuvvet, kudret ve hakimiyet iradesiyle izah etmiştir. Bu izah ilmî tarihe değil, efsaneleşmiş tarihe aittir ve doğrudur.

8 a.e., s. 286.

Çünkü milletlerin kollektif şuur - altında ilim ve objektif hakikat değil, masal ve efsaneler yaşar :

Eder tedvîr-i âlem bir mekînin kuvvet-i azmi
Cihan titrer sebât-ı pây-ı erbâb-ı metânetten
Biz ol âlî-himem erbâb-ı cidd ü ictihadız kim
Cihangîrâne bir devlet çıkardık bir aşiretten

Son olarak şunu unutmayalım : Namık Kemal, o çöküş yıllarında bile imparatorluk rüyasını, «devlet-i ebed-müddet» rüyasını görüyordu. O, bu rüyadan hiç bir zaman uyanmak istemeyen bir idealistti. Gerçi zaman zaman ümitsizliğe düşer gibi olmuştu. Vatan mersiyesinde,

«Hakk'a karşı duralım er kişi niyyetine»

diyerek, ölümü cihanı sarsacak bir imparatorluğun hayalî cenazesi önünde saf bağlama raddelerine gelmişti. Fakat imanlı insandı. Bu imanla ümidini hiç kaybetmemişti, dinine olduğu kadar devletine de bağlıydı. Hamiyetliydi. Boş bir hamâset edebiyatı değil, bugün de çok muhtaç olduğumuz bir hamiyet edebiyatı, bir vatanseverlik edebiyatı vücuda getirdi. Bunun içindir ki, ölümünden yüz yıl sonra bile hâlâ yaşayan, hâlâ aramızda olan bir manevî Namık Kemal vardır.

NAMIK KEMAL'İN EĞİTİM KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

İnci Enginün *

Önce gazeteci ve şair daha sonra bir devlet memuru olarak karşımıza çıkan Namık Kemal'in eğitim konusunda bir hayli yazısı vardır. Namık Kemal'in yazılarını okuduğumuzda, aradan geçen yıllara ve ulaşılmış bazı hedeflere rağmen, hâlâ birçok noktada aynı isteklerin tekrarlandığını görmekteyiz. Namık Kemal hem «Maarif»[1] adlı müstakil bir yazı yazmış hem de çeşitli yazılarında eğitim konularına temas etmiştir. Namık Kemal edebiyata, sosyal ve eğitici bir işlev de yüklediğinden edebî eserleri de eğitim amaçlıdır. Kendisi bir yol açıcı, yeni edebiyatın ilk üstadı olduğu ve uzun yıllar İstanbul'dan, dostlarından ve öğrencilerinden uzakta yaşadığı için mektuplarında da eğitimle ilgili pek çok söz söylemiştir.

Namık Kemal'in eğitim hakkındaki yazılarını bundan dolayı a. makaleleri b. mektupları c. edebî eserleri olmak üzere üçe ayırmak yerinde olur. Ayrıca bu eserlerinde ortaya koyduğu görüş ve düşüncelerini bizzat uygulama imkânına da özellikle Midilli'de kavuşmuştur.

Namık Kemal «Maarif» adlı makalesine, maarifin yararlarından bahsetmenin, «güneşin vasfında kaside söylemek» gibi olduğunu belirterek başlar. Bu tarihlerde zaten gazetelerde çıkan birçok yazı, maarifin perişan halinden söz etmekte, verilen lâyihalarda da

---

* Prof. Dr. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

1 *İbret*, nr. 4 Temmuz 1872, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi* II, Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları İstanbul 1978.

azınlık okulları ile müslüman okulları arasında mukayeseler yapılmaktadır[2].

Eğitimin önemi, günlük hayatımızdan bellidir diyen Namık Kemal çok somut bir örnek verir: «Avrupa'da ise bilakis maarifin mertebe-i terakkisini üstümüze giydiğimiz elbise, kullandığımız saat, yazı yazdığımız kâğıt, denizde gezdiğimiz vapurlar, karada bindiğimiz tramvaylar, demiryolları bilbedahe gösteriyor». Namık Kemal, birinci derecede teknik medeniyet vasıtalarına ulaşmak için eğitimi şart görmektedir.

Yine Avrupa ve Amerika'yı örnek göstererek oralarda halkın da okuma ve yazma bildiğini belirtir ve bu kavramlardan anladığını da ifade eder: Amerika ve Avrupa'nın bazı yerlerinde gazete ve kitapların bolluğu yüzde doksanının okuma yazma bildiğini göstermektedir. Namık Kemal «okumak» kelimesinin sadece tek tük kelime okumak, «yazmak»da yalnız adını yazmak demek olmadığını belirterek ilmî konuların dışında, meramını anlatacak kadar yazmak ve okumak diye özetler. Avrupa'da herkesin bir veya daha fazla yabancı dili okuyup konuştuklarını da söyler. Coğrafya, tarih, hesap, cebir, geometri, tabiî ilimler, kimya, astronominin başlangıcını bu ülkelerin insanları hep okulda okumuşlardır.

Namık Kemal bu makalesinde eğitimden ne beklediğini ortaya koymaktadır. Bu, derdini anlatacak kadar yazabilmek ve çeşitli bilimlere aşina olacak kadar okuyabilmekten ibarettir.

O ülkelerde «tahsil cebrîdir», fakat eğitimin yararına inanıldığından, insanları okula göndermek için zorlamaya ihtiyaç kalmamaktadır. Oralarda insanlar yeme-içmeye ayırdıkları para kadar kitaba, gazeteye ve okula da ayırırlar. İlk bilgileri evlerinden alırlar. Namık Kemal, örnek olarak gösterdiği Avrupa ülkelerinden bu ör-

---

2 *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I*, s. 313-314. Yabancı ve yerli okullar hakkında lâyiha.

Hürriyet'teki bir makale dolayısıyla yazılan mektupta da mahalle mektebine giden çocukların 5, 6 yıl içinde iki satır yazabilir hale gelemediklerinden şikâyet edilir. Halbuki azınlıkların aynı yaştaki çocukları aynı süre içinde kendi okullarında okur yazar hale gelmektedirler. Buna bakarak çocukların kabiliyetsizliğine hükmedemeyiz: «Çocuklarda hiç kabahat yoktur; yolsuzluk bilcümle usul-i tahsilindir» (Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Mektupları* II, 1969, s. 184).

nekleri genel planda verirken tabiîdir ki, çok mübalağalıdır ve hayalindekileri Avrupa'ya izafe eder. Çocuklar ilk okula başlarken, okuma yazmayı sökmüş, ilk matematik bilgilerini, tarih ve coğrafya ile ilgili bilgileri edinmişlerdir. Böylece ilk eğitim kaynağı da ev olur.

Gelişmiş ülkelerde «kadınları da erkekler gibi terbiye ederler». Onların içinden meşhur yazarlar, şairler çıktığı gibi, birçoğu da öğretmenlik yapmaktadır.

«Dünyanın her tarafında olduğu gibi Türkistan'ın ukalâsı nazarında dahi insaniyetin hayatı maarif»e bağlı olduğundan herkes fikir yürütmektedir. Bu fikirler birbirine zıttır ve çoktur. Namık Kemal bunlardan bazılarını zikrettikten sonra, kendi görüşünü şöyle açıklar: Gerçekleşmesi güç ve uzun zaman alacak olan üniversiteler açmak, her köyde okul açmak ve herkesi okutmak büyük teşebbüslerdir. Bunlara şimdilik girişmeden, biraz fedakârlıkla gerçekleşebilecek çare, hiç olmazsa sadece «İstanbul'da olsun birkaç tane muntazam sıbyan ve rüştiye mektepleri» kurmaktır. Bu okullarda okuyanların ellerine aldıkları bir yazıyı okumaları, kısa yazılar yazabilmeleri, ihtiyaçları için matematik bilgisine sahip olmalarını yeterli gören Namık Kemal, bu çocukları örnek alanların, onlara özenerek kendi çocuklarını da okutacaklarını belirtir. Ancak bu manzaraların çoğalmasıyla, maarif nizamnamesinin halk arasında itibarı artar ve herkes «her türlü fedâkârlığı ihtiyar eder, nizamnamenin ahkâmı az zaman içinde fiile çıkar, o ahkâmda tebdile şayan bir yer varsa fiilen sabit olur, iktizası icra edilir.»

Namık Kemal'in bu makalede son derecede pratik davrandığı görülmektedir. Önce halkı, eğitimin yararına inandırmak gerekir. Halk buna inanıp güven sağlandıktan sonra gerekli mevzuat değişiklikleri de yapılabilir.

Namık Kemal yıllar boyu okula devam eden çocukların doğru dürüst bir sayfa okuyamayıp, birkaç satır yazamadıklarından birçok yazısında şikâyet etmiştir[3]. İmlâmız, edebiyatımız, eğitimi en-

3 Namık Kemal mektuplarında da imlâ ve eski edebiyatın kusurları ve bunların düzeltilmesiyle ilgili görüşlerine yer vermiştir. Ancak bu onun edebiyattaki yenilik görüşlerine de bağlı olduğundan, bu konunun asıl yeni edebiyatın belli başlı tartışma konuları arasında incelenmesi gerekir. Namık Kemal geniş ve derli toplu bir şekilde bu konuyu *Celâl Mukaddemesi*'nde ele almıştır. (*Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi* c. II, s. 342 v.d.)

gelleyicidir. Bu yüzden o, edebî eserleri de halkın eğitilmesi için bir vasıta olarak görmüştür.

Eğitimin evde başladığına inanan Namık Kemal bu görüşlerini «Aile»[4] adlı makalesinde dile getirmiştir. Ailenin bozukluğu, fertlerin iyi yetişmemesine bağlıdır. Bir dadı veya besleme ile her arzusu yerine getirilerek yetiştirilen çocuk, yaşı ilerleyince, evlendirilmiş ve bunların yerine bir dadı gelmiştir. Çocukluğundaki kedinin yerini çocukları almıştır. Terbiye yerine sadece heveslerini çocuklarına aktarmaya kalkışır.

Hanımı için de aynı durum söz konusudur. Önce babası onu besler, giydirirken, on beş yaşında babanın yerine bir eş gelmiştir. Fuzulî yemekler, giyimlerle şımartılan bu hanım da bebeğinin yerine artık çocuğu ile oynamaktadır. Kendileri iyi yetişmedikleri için kendi çocuklarını da iyi yetiştiremeyecek olan bu ana babalar çocuklarını da bedbaht edecek kararlar alırlar. Ölümlerinden sonra da hayat karşısında yıkılmayacak, mücadeleci şahsiyeti kazanmamış olan çocuklar, önce ailenin bütün servetini heba ederler, sonra da kendilerini. Namık Kemal'in bu makalesinde çizdiği, zengin ailenin yok oluş hikâyesi Namık Kemal'i üstad tanıyan birçok yazara örnek olmuş, bu konuda tiyatro eserleri, hikâyeler, ve romanlar yazılmıştır[5]. Aile içindeki münasebetler ve aile fertlerinin iyi yetiştirilmeleri konusu bu eserler sayesinde çok yaygın bir kamuoyu oluşturmuştur.

Namık Kemal makalesinde tek tek aile fertlerine hitap ederek kusurlarını sayıp döktükten sonra, yine yabancı ülkeleri örnek göstererek idealleri gösterir: «Pederler görüyoruz ki, evlâdını, kendi fikir dairesinde hasretmek değil, kendi fikrinin erişemediği meâliye isâl etmedikçe bir türlü rahat edemez. Evinin en büyük masrafı, oğlunun terbiyesi uğruna bezleylediği paradır. Kendine faik bir halef görmeden vefat ederse, dünyadan gözü açık gider». «Kendinin bir fikri, yetişmiş oğlunun bir fikrinden müstakîm çıkarsa, hicabından kan terlere batar. Evlâdını galebe-i şeyhûhetle gözlerine amâ gel-

4 *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi* c. II, s. 246-250.

5 Bu konuda bir örnek olarak çocuk edebiyatına önem veren Mehmet Şemsettin gösterilebilir. Geniş inceleme için bk. İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları 1983, s. 123-128.

diği zaman, elinden tutup da yedmek için beslemez, sinn-i tahsil hitâma erişip de, zihni sükûnet ve inhisara mecbûr olduğu zaman tarîk-i terakkîde kendine rehber olmak için büyütür. İstikbâlin ikbâlini bilir; halefinin her suretle kemâline çalışır» (s. 248).

Namık Kemal gerçekten de toplumun gelişmesi için aile içindeki eğitime büyük önem vermekte ve bunun sadece makalesinde ortaya koymakla yetinmemektedir. O, bu makalede yer alan görüşlerini *Zavallı Çocuk*'ta da işler. Tahire Hanım kızının yaşıtı birini sevebileceği ihtimalini hiç aklına getirmez; üstelik Şefika'nın Ata' yı sevdiğini öğrendikten sonra da ondan ailesi için fedakârlık yapmasını ister. Bu fedakârlık evin borçlarının ödenmesi için zengin bir paşa ile evlenmesidir. Kızın bu yüzden ölmesi, annenin cezalandırılması için gereklidir. Nitekim baba, karısını, kızının ölümüne sebep olmakla suçlar. Bu itham, bir bakıma Namık Kemal'in bu tür anneleri ithamıdır :

«Halil Bey — (...) Kadın marifetini gördün mü?

Tahire Hanım — Sus! Aman... Sen de adam azarlayacak zaman mı buldun? Benim ciğerparem şu hallerde yatıyor, senin lakırdıların bana kızımın ölüsünden ziyade mi tesir edecek? Kızım.. Benim, babasını borçtan kurtarmak için şehit olan kızım»[6].

Zavallı Çocuk'taki bu satırları «Aile» makalesindeki şu cümlelerin yankısı sayabiliriz :

«Ey bahtsız valide! Derdin ne ki, vücudundan ayrıldığına teessüf edecek kadar mübtelâ olduğun ciğerpareni, kendi istediğin ve onun istemediği bir ecnebinin yatağına vermek için hâbgâh-ı ârâmını pamuk şiltelerden kara topraklara tahvil etmeye sebep olursun? Veyahut pederinin yanında halinden bahsetmeye hicap eden bir muhaddereyi muhzırlar ve vekayi kâtiplerine gönlünün en aziz olan serâirini fâş eylemeye mecbur edersin?» (s. 247).

Namık Kemal bu makalesinde annelere olduğu kadar babalara, eşlere, çocuklara, biraderlere de hitap eder. Onlarla hem kötü örnekleri ortaya koyar, hem de olması gerekenleri gösterir. Aile, va-

6 *Zavallı Çocuk*, Haz. Mustafa Nihat Özön, Remzi Kitabevi, 5. 6. İstanbul, 1974, s. 99.

tan, insaniyet için gerekli olan insanların iyi yetişmesi, için gereklidir. Namık Kemal insaniyete yararlı aileler teşkilini arzuladığından, çocuk düşürmeğe, doğanları bazı ilaçlarla zehirlemeye, içki içmeye karşıdır. Bunları hep sorularla okuyucusuna hatırlatır: «Çocuklarımızın terbiyesine, daha kendimiz evlâdımızın hakkını öğrenmemekle mi muvaffak olacağız? Kendi istiklâlimizi birkaç kuruşa feda etmekle mi vatanın istiklâlini hıfzeyleyeceğiz? Kendi hânelerimizden rahatı selbeylemekle mi vatanın rahatına muâvenette bulunacağız?» (s. 250).

Bu cümleler, adeta Ziya Gökalp'in büyük bir safiyetle söylediği, ancak büyük bir gerçeğe tekabül eden «Yurdum mesut olsun, yuvam bahtiyar»[7] cümlesini andırır. Fakat Namık Kemal'in özlediği terbiyeye ulaşma, sürekli çaba ve gayret ister. Bu yüzden gerek aile içinde, gerek okulda kendi dar çevresinden başlayarak evrensel boyuttaki bir eğitime ulaşma özlemi, bugün de çekilmektedir.

Namık Kemal «Aile» adlı makalesini «İntibah, intibah» diye başladığı cümle ile bitirerek, insanları uyanışa çağırır. Burada Namık Kemal'in aile konusunu ele aldığı ve hayat karşısında tecrübesiz Ali Bey'in hayatın bilmediği yönleri ile karşılaştığında hemen değişip, çöktüğünü anlatan *İntibah* romanını hatırlamak gerekir. Edebiyatımızdaki ilk romanlardan olan, psikolojik bir deneme sayılan bu eserde, son derecede kuvvetli bir şekilde, mutlak baba otoritesi ile yetiştirilen, annesi tarafından şımartılan ve adeta bir oyuncak gibi görülen Ali Bey'in, ilk aşk tecrübeleri sonunda, tamamen sefahate düşmesi, ona önceden kendisini hayat içinde eğitecek bir eğitim verilmemesiyle ilgilidir. Anası ve babasının bir tanesi olan Ali Bey'in, «İstanbul'da bulundukları için», tahsiline itina edilmiştir.» Çocuk on yaşında iken birkaç lisan bilir, üdeba arasında, nev restegân-ı maarifin en müstaidlerinden addolunur, hele pederinin —bizim taraflarda emsali pek az görülen— rıfk ve şefkati, fıtratında olan safvet ve nezakete o kadar kuvvet vermişti ki terbiyesine, muamelesine bakanlar, kendini adeta bir melek zannederlerdi».

Ancak Ali Bey'in babası, onun duygularını terbiye edememiş, bu asabî ve tutkulu mizacı eğitememiştir. Burada çocuğun evin dı-

7 Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyatı II Limni ve Malta Mektupları*, TTK yayınları, Ankara 1965, s. 44-45.

şını tanımasına imkân vermeyen eğitim, dolaylı olarak tenkit edilmiştir[8].

Aileyi bir çeşit eğitim merkezi gören Namık Kemal, bütün erkekleri kadınların ilk öğretmenleri sayar. *Vatan yahut Silistre* oyununda da bununla ilgili noktalar bulunur. Zekiye'nin babası annesini yetiştirmiş, o da Zekiye'yi eğitmiştir: «Nineciğim! Nineciğim! Daima babamı düşünmek için açtığın, hazırladığın fikirde başkası geziyor! Daima seni sevmek için terbiye ettiğin, büyüttüğün gönülde başkası hükmediyor! Seni babam okutmuş, onun yoluna öldün. Beni sen okuttun, yoluna ölmek değil, öldüğüne ağlamak bile hatırıma gelmiyor!»[9].

Burada Namık Kemal çok haklı olarak belirli bir maksat için eğitilen insanın, mutlaka o yolda gitmeyeceğini de işaret eder. Ancak bunun üzerinde pek durmaz. Zira ilk olarak kadının okuma yazma öğrenmesi, duygularının geliştirilmesi lâzımdır. Zekiye'yi annesi eğitmiştir, duygularını da sevgilisi İslâm Bey, eğitecek ve ona vatan sevgisinin ne olduğunu öğretecektir. Zekiye vatan şuuruna sahip olunca, sevdiğini savaş alanına kadar takip eder. İslâm Bey'in üzerindeki tesirini de şöyle anlatır: «Sen kendi sayende yetişmişsin, ben senin sayende yetişiyorum» (s. 63).

İslâm Bey de daha önce, kendileri gibi şahıslara vatanın ihtiyacı olduğunu belirtmiştir: «Ben yürekte asker ister ki, fikrinde ne kadar ümidi, gönlünde ne kadar arzusu varsa vatan sözü meydana çıkar çıkmaz, hepsi birden sabaha rastgelmiş yıldız gibi görünmez olsun; sen tabiatta valide ister ki, vatana benim gibi evlât yetiştirsin» (s. 33).

Ailede iyi yetişen çocuk, toplumda kendinden beklenilen görevleri de yerine getirecektir. Namık Kemal okullardan önce ev içindeki eğitimin önemini yukarda saydığım örneklerle dile getirmiştir.

---

8 Tanpınar Namık Kemal'in leylî mektep sistemini övdüğü mektubunda, çocukların bu sistemde daha iyi çalışacaklarını ve annelerin «münasebetsiz rahm ve şefkati»nden uzak kalacaklarını söyler. Tanpınar bu ifadenin «genişleyerek *İntibah*'taki Ali Bey'in çocukluğu» olacağını belirtir. *19.uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. b. Çağlayan Yayınları, İstanbul 1976, s. 345.

9 *Vatan yahut Silistre*, Haz. Mustafa Nihat Özön, 5. b. İstanbul 1961, s. 23.

Ayrıca mektuplarında, *Akif Bey*'i de yazış sebebini, içkinin kötülüğünü göstermek diye açıklar[10].

Namık Kemal aile fertlerine yazdığı mektuplarda eğitim konusunu doğrudan doğruya ele almaz. Çocuklarına karşı görevlerini yapamamaktan muztarip olduğu hissedilir. Onları özler, Ali Ekrem' in gönderileceği okul üzerinde uzun uzadıya durur[11]. Kızına olan düşkünlüğü şu satırlarda görülmektedir: «Senden başka birşey düşündüğüm yok; herkes rahat olduğumu biliyor; yalnız sen anlamıyorsun. Ne kadar inkâr etsen inanmam... Her gece rüyama giriyorsun; «Beybaba, ne vakit geleceksin; niçin gazete yazdın, niçin tiyatro yazdın? Bir daha elime geçersen kalemlerini kırarım; yazdığın kâğıtların hepsini yırtarım!» diye, ağzına gelen zevzekliği ediyorsun.. Seni geveze seni! Ben burada, birbirinden alâ üç oyun yazdım; kâğıtlarının ucunu bile yırttırmam» (s. 289).

Oğlu Ali Ekrem'i de kendisine mektup yazmaya teşvik eder. «Midilli'ye gelmek zor bir şey değildir; fakat senin gibi çocukları, babalarının yanına götürmek için yeni bir gemi icad etmişler, direkleri kalemden, yelkenleri kâğıttan imiş.. Sen de elindeki kalemi, kâğıdı direk, yelken yapabilirsen, yanıma pek çabuk gelebilirsin» (c. I, s. 45).

Bu gibi mektuplar ailesi fertleriyle uzaktan uzağa da olsa, nasıl ilgilendiğini ve çocuklarını yetiştirmeye çalıştığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu konu ayrıca incelenmeye değecek bir önem taşır.

Namık Kemal kadınların eğitimine Tanzimat sonrasının bütün yazarları gibi büyük önem verir. Çocuk eğitiminin sağlığı için kadın eğitimine öncelik veren Namık Kemal, «çocuk en evvel valide elinde kaldığından, kadın terbiyesiz olur ise, anı nasıl terbiye edebilir» (I, s. 21) diye sorar ve bu görüşünü tekrarlar (I, s. 435). Ancak okumuş, yazmış, kendini yetiştirmiş kadınların cemiyet içinde

---

10 Tanpınar, *19.uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 345.

11 *Namık Kemal'in Mektupları c. I, Avrupa ve Magosa Mektupları*, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, TTK yayınları, Ankara 1967, s. 289. Fevziye Abdullah Tansel Namık Kemal'in mektuplarını dört cilt olarak yayımlamıştır. Mektuplardan alıntılar, metin içinde cilt ve sayfa numaraları verilerek gösterilecektir.

neye yarayacaklarını pek düşünmez. Onlar da erkeklerle birlikte aynı gayeye doğru yüreyeceklerdir. *Vatan yahut Silistre*'nin Zekiye'si, *Celâleddin Harzemşah*'ın Neyyire'si ve *Cezmi*'nin Perihan'ı gibi. Böylesine bir mücadele olmadığı zaman, kültürlü kadının cemiyet içindeki yeri boşlukta kalır. Tanzimat devri yazarları bir özlem olarak bu tip kadını yüceltirken, cemiyetin kadına vereceği yeni görevler üzerinde durmamışlardır. Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında da aynı özellikler bulunur. Ancak kendini yetiştirmiş bir kadın yazar, ilk romancımız Fatma Aliye Hanım iyi yetişmiş kadının, kendisine benzer insanların bulunduğu çevreye de muhtaç olduğunu romanlarında işlemiş, daha sonra bu konu Halide Edib tarafından daha geniş ölçüde ele alınmıştır.

Namık Kemal'in eğitim ile ortaya çıkarmak istediği ideal tip ister erkek, ister kadın olsun, iradeli insan tipidir. Bu iradeli insan inançları uğruna, vatanı, hürriyeti uğruna her türlü çıkarı reddedebilecek, hattâ hayatından vaz geçebilecek kadar güçlüdür. Bu çelik iradeli insan örneğini Namık Kemal aslında kendi şahsıyla ortaya koymuştur. En çarpıcı şekilde «Hürriyet Kasidesi»nde anlatılan bu güçlü tip, hamiyyet sahibi, korkusuz ve fedakârdır. Ancak Namık Kemal bu örneği kuru yazılarla değil, edebî eserler ve gazete vasıtası ile yaymak istemiştir.

Namık Kemal'in, eğitim hususundaki düşüncelerini ifade ettiği ve uygulamalarını anlattığı mektuplarında gazeteyi de başlı başına bir eğitim kurumu olarak değerlendirdiği anlaşılır: Bu eğitim okumayı öğretme yolundadır.

Bir dilin öğretilmesi söz konusu olduğunda imlânın ıslahı da hep ortaya atılmıştır. Namık Kemal de imlâda ıslâhdan yanadır. Bu Namık Kemal'in basın hayatına katıldığından beri tartışılan bir konudur (c. I, s. 190). *Tasvir*'de, *İbret*'te, *Hürriyet*'te bu konu ile ilgili yazıları (bend) çıkmıştır. Menemenli Rifat'a yazdığı cevabî mektupta Namık Kemal fikirlerini uzun uzun açıklar (c. II, s. 190).

a. «Hattın ıslahı için Lâtin hurufatını bizim lisana almaya» karşıdır. Seslerin Latin harfleri ile karşılanamayacağını belirtir.

b. Latin harfleriyle daha hızlı yazılacağı görüşüne de karşı çıkar.

c. Latin harflerinin doğru yazıp okumayı kolaylaştırmadığına Fransızcanın imlâsı yeterli delildir.

ç. İngilizcenin imlâsı güç olduğu halde eğitim Amerika'da gelişmiştir. Bu da sadece adını yazabilecek hale gelmekle değil, okumayı alışkanlık haline getirmekle mümkündür. «Okumak melekesi huruf ve harekâtın ianesinden değil, eşkâl-i kelimât ile ülfet-i nazardandır. Hiç birimizin, yazı okurken kelimelerin harflerine dikkat ettiğimiz yoktur» (s. 192).

Namık Kemal kendisinin de «hurûfun ıslâhı»ndan yana olduğunu belirtirken, «Tahsili biraz teshil için hurûfun ıslâhında benim düşündüğüm yolu ise, bugün bir gazete vücuda getirebilir» der. Ne yazık ki bu faaliyeti yarım kalmıştır.

Namık Kemal «Usul-i Tahsilin Islâhına Dair» adlı makalesinde bu fikrini savunmuştur. 1878 de Menemenli Rifat Bey ile bu tartışma devam eder (c. II, s. 235).

Bir önceki mektubundaki sözlerini yanlış anlaşıldığını belirten Namık Kemal buna kızar, «okumak yazmak bilmek tahsil-i maarife mebde olmadığını ben iddia etmedim; hattâ ıslâh-ı hurûfu bile teshil-i tahsil için kabul eyledim; mamafih beni zorluyorsun, söyleyeceğim.

Okumak yazmak bilmek tahsil-i fünûna mebde bile değildir. Tahsil-i fünûn edecek adam mektebe gittiği gibi bittabi ana okumak yazmak öğretilir. Okumak yazmak bilen adam ise, mektebe gidip de tahsil-i fünûna mecbur değildir. İşte hepimiz okumak yazmak biliyoruz. Hepimiz köylüler kadar cahiliz; çünkü içimizde köylüden ziyade hesabını tutmaya muktedir bir adam göremiyorum» (c. II, s. 237).

Arapça kelimelerin mânâlarını *Kamus*'tan aramaya da karşı çıkan Namık Kemal Ebüzziya'ya 30.11.1878 tarihli mektubunda çatar. Osmanlıcada Arapça kelimelerin farklı mânâlar taşıdığına dikkati çeker (c. I, s. 323-326) ve Leskofçalı Galip'e yazdığı mektupta (Eylül 1865) eğitimin yaygınlaşması hakkındaki teşebbüsleri memnuniyetle karşılar ve eğitimden üç fayda umduğunu söyler :

a. ıslah-ı efkâr

b. tehzib-i ahlâk

c. istihsal-i servet

Islâhatta Hristiyanlar da dikkate alınmalı ve «fikirlerinin bize imalesi» düşünülmelidir. Hristiyan okullarında Fransızca yerine Türkçe okutulmasını diler. «Bir milleti diğerine mezcetmek için, tamim-i lisandan kestirme yol yoktur» der (I, s. 1). Bu konudaki düşüncelerini genişletir: Devlet hizmetine girmek için Türkçe bilme şartı bu teşebbüsü kolaylaştırır: «Fransızcadan hasıl ettikleri malumatı ve buldukları vesait-i fesadı bulamayacaklarından» kendilerini Osmanlı toplumuna yabancılaştıranları da bu suretle kazanmak mümkün olacaktır. Namık Kemal'in bir rapora benzeyen bu mektubunda rüştiye mektepleri ve Darülfünûn hakkındaki görüşleri de dile gelir (c. I, s. 20-21).

Namık Kemal gerçekçidir de, dilimizde olmayan kitapların ve iyi öğretmenlerin temini de karşılaşılacak diğer problemlerdir.

Namık Kemal'in, harflerin ıslâhı, öğrenmek isteyenlere daha kolay öğrenme imkânlarının sağlanması hususunda serbest bir şekilde düşündüğünü gösteren mektupları gerçekten büyük önem taşımaktadır. Devrin, aynı konuda ileri sürülen görüşleriyle birlikte incelenmesi, eğitim tarihimizin açıklanması ve mânâlandırılması bakımından da gereklidir. Ancak bu hususta dikkatten kaçırmamak gereken önemli bir nokta, Namık Kemal'in doğru okumanın bir alışkanlık meselesi olduğunda ısrarıdır. Okuma alışkanlığını kazanmayan birinin harfler vasıtasıyla doğru okumasını sağlamak imkânsızdır. Namık Kemal'in bu konudaki bir cümlesi şudur «Lisan dedikleri şey, hadd-i zatında ünsiyet ile hâsıl olan bir takım aheng-i asvattan ibarettir» (c. II, s. 324).

Türkçe eğitimin temelini ilk önce bir lugat tertibinde bulan (c. III, s. 27) Namık Kemal, Lugat Cemiyeti ve Tercüme Cemiyetlerinden söz ederek, yaşayan dilin kelimelerini tesbit için ilgi çekici bir fikir de ileri sürer: «Yüz güzel terceme meydana çıkarsa, lisan-ı Osmanî de kullanılacak kelimeler bir dereceye kadar kararlaşmış olur» (c. III, s. 27-28).

Cezayir-i Bahr-ı Sefid Valiliğine 2.10.1880 tarihli yazısında, okulların zayıflığından şikâyetçi olan Namık Kemal, Hristiyan okullarını daha muntazam bulur, zenginlerin, çocuklarını başka yerdeki okullara göndermektediklerini belirtir. Okulları ıslaha çalışmakta olan Namık Kemal, kızlar için de okul açmayı düşünmektedir. Onun, okuldaki eğitim konusunda düşündüklerini uygulama fırsatını bulduğu bu dönemde, çok büyük güçlüklerle karşılaştığı da görülür. Namık Kemal, Maarif Nizamnamesi'nde yer alan «tahsil-i cebrî» maddesini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu yazıdaki plan çok zengin ve geniştir. Leylî okul açılması, Müslüman ve Hristiyan fakir çocuklar için sanayi mektebi kurulması, halk denizcilikten anladığı için, kaptan yetiştirecek okulun meydana getirilmesi hep bu planın parçalarıdır.

Midilli'de Müslümanlar Rumca da konuşmakta, Hristiyanlar da ticarî menfaatlerine uygun düştüğü için Türkçe öğrenmekte ve okullarına Türkçe öğretmeni almaktadırlar. Buna dayanarak Namık Kemal, «bu sanayi ve gemicilik muhtelit mektepleri vücuda gelince, iki milletin rüşdiye tahsilini de bir dereceye kadar tevhid ile halk arasında zaten mevcut olan itilafı bir kat daha teyid etmek de mümkündür» (c. III, s. 36) görüşünü ileri sürer. Böylece Tanzimattan sonra ortaya çıkan Osmanlıcılık ideolojisi gerçekleşebilecek ve Osmanlı Devleti içinde yaşayan bütün vatandaşları bir ad altında «Osmanlı» olarak birleştirmek mümkün olacaktır.

Bu mektup sadece birkaç okul açılması mânâsında değil, eğitim vasıtasıyla vatandaşlar arası yakınlaşmayı sağlamak ve bu önemli vatan parçasının imkânlarını geliştirme planı olarak da önem taşır. Ayrıca malî sıkıntı çekildiğinden Namık Kemal hamiyetli vatandaşları cezbetmek için Midilli'de «Cemiyet-i Maarif» i kurmuş ve iyi sonuçlar almıştır. Cemiyete yardımda bulunan Georgi Panayotaki Efendi'ye teşekkür için yazdığı mektupta bu konuda da bilgi verir (c. III, s. 116).

«İşte biz, (....) cehâletin zevaline ve o kuvvet ile ebnâ-yı vatanın ittihad ve uhuvvetine ve o sâyede vatanın saadet ve selâmetine elimizden geldiği kadar bir hizmet etmek arzusu ile, bu Cemiyet-i Maarif'i teşkil ettik. Adalet-i İlâhiyye, hüsn-i niyyetini tevfikten mahrum etmiyor. Bu hakikati, reyü'l-ayn müşahede eyledik. Sekiz

ay içinde, yirmi kadar mektebe esas koyduk. En mühimlerini ikmal ettik. Elifba görmemiş çocuklara, Türkçe kadar güç bir lisanda kitap okutmağa, mektup yazdırmağa muvaffak olabildik. İhtimal ki bu teşebbüs, ileride, tahminlerin bir kat daha fevkine çıkacak eserler gösterir» (c. III, s. 116).

Namık Kemal öğretim metodları hakkında kesin kanaatlere sahip görülmemektedir. O, metodu doğrudan doğruya öğretmene bırakır (c. III, s. 113). Tiyatro oynattığı hakkındaki iddialara verdiği cevapta da tiyatronun dili öğretme hizmetini belirtir: «Hele her şeyden alâ bilirsin ki, Midilli'de bulunan ve topyekûn yetmiş seksen kişiye ait olan zükûr-ı İslâmiyye ashâb-ı kalemine velev ki tiyatro kuvvetiyle olsun kendi bildiğim kadar Türkçe öğretebilmek, lisanın terakkisine, milletin tefeyyüzüne medâr olur ve bu maksad için memurların maaşından para kat'ına kadar tagallüb ihtiyarı lâzım gelir zannedecek bir mecnun değilim» (c. III, s. 165-166).

Ayrıca edebiyatla meşgul olan veya özel kabiliyeti olanlara özel eğitim metodları uygulanması gerektiğini de Menemenlizâde Tahir'e yazdığı ve sınıfta dersle yetinemeyecek öğrencilerin, birçok sorular sorarak geliştiklerinden söz eder (c. III, s. 176).

Namık Kemal makalelerinde ve edebî eserlerinde hep inandığı ideal tipi yetiştirmeye yönelik görüşlerini ortaya koymuş ve bunları uygulama imkânı eline geçtiğinde de bütün gücüyle çalışmıştır. Ancak gerçekleştirilmesi güç bu faaliyetler ve yalnızlığı Namık Kemal'i perişan eder. Yine de o bütün davranışlarında, yıllar önce ideal insan anlayışını ortaya koyduğu «Hürriyet Kasidesi»ndeki şu beyite hep uygun davranır :

> Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten
> Mürüvvet-mend olan mazluma el çekmez ianetten.

Namık Kemal, yorgunluk ve bıkkınlığını zaman zaman mektuplarında dile getirse de tuttuğu hedeflere ulaşma çabasını hiç bırakmaz. 12 Haziran 1880 tarihinde Menemenli Rifat Bey'e yazdığı mektubunda, çabalarından sonuç alamayışını şöyle ifade eder: «Bal yapmaz arı gibi, say'imin hiç bir neticesini göremiyorum. Yalnız, bin belâ ile mektebi açabildik. Her ne ise» (c. III, s. 17).

Namık Kemal, «Terakki» makalesinde[12] özlemini çektiği medeniyeti Londra'yı örnek vererek anlatırken eğitimin önemine dikkati çekerek medenî ülkelerde insanın sadece okulda eğitilmediğini, parlamento, tiyatro, eğlence yerleri, müze ve kütüphanelerin de insan eğitimine katkısını belirtir. Medenîleşmenin temelini, eğitimin bütün kurumlar tarafından ortaklaşa yürütülmesi ve bu kurumlardan yeni eğitim kurumlarının da çıkması teşkil eder. Medeniyet şehrin her tarafında görülür ve hissedilir. Baskı sanatının gayesi «cihanı bir meclis-i marifet haline getirmek» olmuştur. Bu terakki eğitimin eseridir. «Memalik-i mütemeddine dediğimiz yerlerde tabiat-ı beşer bayağı tabiat-ı âleme hükmetmiş»tir.

Namık Kemal hiç değilse iki asır sonra o hale gelebilmemizi, gerçekçi bir tesbit olarak dile getirir ve yine insan unsuruna dikkati çeker. Bu gayeye ulaşmak için bir çok engelin kalkması ve birçok durumun değişmesi, şartların hazırlanması gerekirse de esas «marifet ve sa'yde olan noksanımızın ıslahına bir çare bulmak»tır. Bu çalışma ihtirasını kazandıracak eğitimin bugün de özlemi çekilmektedir.

12 *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, c. II, s. 195-201.

NAMIK KEMAL'İN BATI MEDENİYETİNE BAKIŞ TARZI

Rıza Filizok *

Namık Kemal'in siyasî, fikrî, edebî bütün faaliyetleri sosyal bir karakter taşır. Bunun başlıca sebebi bir Divan şairi olmaya hazırlanan genç Namık Kemal'in Sofya'dan İstanbul'a gelir gelmez kendisini imparatorluğun bütün müesseselerini sarsan bir «m e d e n i y e t b u h r a n ı» içinde bulmasıdır. Tarihî hadiseler Doğu medeniyetinin mevcut müesseseleriyle Batı medeniyeti karşısında ayakta duramayacağını göstermiştir. Bir ferdi olduğu imparatorluk çökmektedir. Bu durumda yapılması gereken nedir? Namık Kemal, bütün fikrî ve edebî eserlerinde bu temel meselenin çözümüyle ilgili tekliflerini ortaya koymuştur.

Namık Kemal, meselenin çözümünün ipucunu üstadı Şinasi'nin «Asya'nın akl-ı pirânesi ile Avrupa'nın bikr-i fikrini meczetmek» düsturunda bulur. Daha *Tasvir-i Efkâr* gazetesine yazdığı «Yangın» makalesinde Şinasi'nin bu düsturunu benimsediğini görüyoruz :

«Bizim vatanımız olan İstanbul ise şehr-i şehirdir ki pâyitaht-ı âlem ve belki ayn-ı taht-ı âlem kabiliyet-i tabiîyesini haizdir. Sahili iki deryanın mültekasıdır ki ziraatin en mamur bostanı olan Asya'nın mahsulâtını Avrupa'ya ve sınaatın en meşhur dükkânı bulunan Avrupa'nın mamulâtını Asya'ya nakletmeğe vasıta olmuştur. Ve dâhilî iki kıt'a-i uzmanın nokta-i müntehasıdır ki câmi-i diyanet hükmünde bulunan şarkın fazilet-i etvarıyle mekteb-i hikmet suretine giren garbın imtizac-ı meziyeti efkârına rabıta vermiştir»[1].

---

* Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

1 Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal, Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında,* c. I, İstanbul, s. 54.

Devrin Medeniyetçilik, Osmanlıcılık, İslâmcılık gibi belli başlı ideolojileri henüz terkibine ulaşamamış bir Doğu-Batı sentezi çerçevesinde dönüyor ve Namık Kemal'e aynı fikri telkin ediyordu. Doğu ve Batı medeniyetlerini yakından tanıma fırsatını bulan Namık Kemal; bu iki medeniyetin te'lif edilebileceğine inanıyordu.

Namık Kemal iki değişik medeniyetten yeni bir senteze gidilip gidilemeyeceğini uzun uzun münakaşa etmemiştir. Sosyal meselelerin çözümünde daima tarihi göz önünde bulunduran Kemal, bu meselede de tarihe müracaat eder ve örneklerini orada bulur.

Namık Kemal'in eserlerinde temel bir tez olarak karşımıza çıkan «Doğu-Batı Sentezi» bu medeniyetlerin hangi müesseselerine dayanacaktı? Doğu medeniyetinin hangi müesseseleri korunacak, Batı medeniyetinin hangi müesseseleri alınacaktı? Araştırmamızda bu konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

Batı Medeniyeti

François Guizot «medeniyet»e sosyal ve manevî «terakkî» manâsı veriyordu[2]. Guizot'nun iyi bir okuyucusu olan Namık Kemal de bu iki kelimeyi eşanlamlı olarak kullanır. Avrupa'dan döndükten sonra «medeniyet» ve «terakkî» kelimeleri Namık Kemal'in en fazla kullandığı kelimeler olacaktır[3]. Bu terakki fikri, tabiî ilimlerle, teknik sahalardaki gelişmelerle birlikte siyasî değişimleri de içine alıyordu. Bütün bu gelişmeler Batı'da görülüyordu. Bundan dolayı Namık Kemal'e göre «Batılılaşmak» gerekiyordu. Namık Kemal'in Batı medeniyetinde bulduğu değerlerin başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz :

1 — Hürriyet : Batı medeniyetinin en dikkate değer tarafı Namık Kemal'e göre hürriyet kavramı üzerindeki ısrarıdır. «Bedâyi-i medeniyetin kuvve-i mevcudesi hep usûl-i meşveret»ten doğmaktadır[4]. Özellikle Fransız aydınları medeniyetle hürriyetin sıkı

2 Curtius, Ernest-Robert, *Fransız Medeniyeti,* Çev. : Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul, 1938, s. 17.

3 Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal,* İslâm Ansiklopedisi, C. 9, s. 61.

4 Namık Kemal, *Külliyât-ı Kemal, Makâlât-ı Siyâsiye ve Edebiye,* Cüz : 3, İstanbul, 1327, s. 176.

ilişkisi üzerinde duruyorlardı. Guizot Asya'da medeniyetin olmayışını orada hürriyetin olmayışıyla izah ediyor, medeniyeti tamamen Avrupa'ya ait bir hadise olarak görüyordu. Michelet, insaniyetin tarihini hür ferdin siyasî güçler ve tabiat karşısındaki zaferlerinin tarihi olarak görüyordu. Namık Kemal medeniyetin sadece Avrupa'ya ait bir hadise olduğu fikrine katılmamakla beraber Batılı düşünürlerin medeniyet ile hürriyet arasında buldukları ilişkiyi kabul eder. Yazar bize Londra'yı anlatırken üzerinde durduğu ilk kurum parlametodur :

«Londra'da bulunan bir adam, ahkâm-ı adaletin cereyanını görmek isterse, önünde her şeyden evvel merkez-i teşri' olan ve dünyada gördüğümüz kavâid-i siyasetten hemen birçoğunun mehd-i zuhûru bulunan, o koca parlamento çıkar»[5].

Namık Kemal'in Batı medeniyeti içinde bulduğu en önemli müessese parlamentarizmdir. Parlamenter sistemler içinde de asıl tercih ettiği İngiliz parlamento sistemidir. Namık Kemal'i böyle bir tercih yapmaya götüren sebeplerden birisi tasavvur ettiği Doğu-Batı sentezine en uygun sistemin bu olacağı kanaatıdır. Namık Kemal üzerinde büyük bir tesiri olan Montesquieu'nun İngiliz yönetimini ideal bir yönetim şekli olarak görmesi bu tercihin diğer bir sebebidir. Guizot'nun da İngiliz müesseselerini örnek alan bir sistemi savunduğu unutulmamalıdır. Nihayet biribirini dengeleyen kuvvetler esasına dayanan bu sistemin tarihî realitelerimize yakınlığı Namık Kemal'i İngiliz parlamento sistemini tercihe götüren nihai sebepti.

Namık Kemal'in Avrupa'da bulunduğu sürece edebî muhitlere girmeye çalışmaktan çok hukukla meşgul olduğunu görüyoruz. Avrupa'da bulunduğu zaman Alexandre Dumas Père ve Leon Cahun' le tanışmış olması büyük bir mana ifade etmez. Fakat Emile Acco'a' dan, Fanton'dan hukuk dersleri alması Namık Kemal'in dikkatinin Batı'nın hukuk sistemine dönük olduğunu gösterir.

2 — Matbuat : Namık Kemal'e göre Batı medeniyetinin gelişmesinde sihirli bir gücü olan matbuatın büyük bir payı vardır. İlim dünyasında son birkaç yüzyıl içinde meydana gelen gelişmeler

5 Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C. II, İstanbul, 1978, s. 194.

üç dört bin yılda ulaşılan sonuçları gölgede bırakacak mahiyettedir. Matbaanın yardımıyla biribirlerinin fikirlerini öğrenebilen Batılı âlimler, mücerred kaideleri terketmişler, tecrübe ve istidlâle dayanan bir yol tutmuşlardır.

3 — İ l i m : Batı dünyasında gördüğümüz her eser bir sonuçtur, sebebi ise ilimdir. Hürriyet, eşitlik, iş bölümü, iktisadî hayat, matbuat, teknik gelişmeler vb. üniversitelerdeki, akademilerdeki hummalı ilmî faaliyetlerle birlikte yürümektedir: «... şu makalede icmalen gösterebildiğimiz ve belki binde birini imâ edemediğimiz nice yüz bin fevâid-i medeniyetin vücuduna sebep olan kavâid ve vesâitten her birini icâd etmek ve terakkice bulunduğu mertebeye getirmek ne derecelerde ta'mik-i nazar ve ne mertebelerde it'ab-ı efkâr sâyesinde vücûda gelmiştir...»[6]

Namık Kemal, Batılı ilim adamlarının yeni bir fethin peşinde olduğunu farketmiştir: Tabiatın fethi. «İbret» adlı makalesinde Osmanlı okuyucularına bu yeni tarz fethi şu cümleyle haber verir: «Hep hissemend-i ibret olmağa çalışanlardır ki zûr-ı bâzu-yı irfan ile tabiatın ebvâb-ı serairini sökerek saadet-serâ-yı medeniyeti tezyîn etmekte olan bu kadar cevâhir-i kemâlâtı insaniyetin dâmân-ı istifadesine isâr etmiştir»[7].

Batı'da ilme kıymet verilmektedir: «Onlar iktiza ederse kendi karınlarını aç bırakıyorlar, çocuklarının fikirlerini besliyorlar, biz düğününde ahbâbına ziyâfet verememek korkusuyla çocuklarımızı mektebe başlatamıyoruz da ni'met-i marifetten mahrum ediyoruz»[8].

Batı medeniyetini yaratan ilim, ona sahip olunmadığı takdirde Doğu medeniyetini yok edecektir :

«Hurşîd-i ma'rifet magripten doğdu. Medeniyet-i kadîmenin sabah-ı kıyameti yetişip geliyor, demir yollar «dâbbetü'l-arz»dan nişan veriyor, maarif bütün esrâr-ı tabiatı fâş ediyor, telgraf yerin damarlarını bozuyor, yeni silâhların sadası musallat olduğu devletin başına sûr-i İsrâfil hükmünü gösteriyor, hâlâ mı uyuyacaksınız? Rûz-ı mahşerde mi uyanacaksınız?»[9].

6 Kaplan, *a.g.e.*, s. 196.
7 Namık Kemal, *a.g.e.*, s. 233.
8 Namık Kemal, *a.g.e.*, s. 128.
9 Kaplan, *a.g.e.*, s. 259.

Namık Kemal'in bu fikrini açıklarken «dâbbetü'l-arz» gibi, «sûr-ı İsrâfil» gibi kıyâmet alâmetleri motiflerini kullanması hem Batı medeniyeti karşısındaki ikili psikolojisini göstermesi bakımından hem de Batı'nın ilmine sahip olunmadığı takdirde Doğu medeniyetinin ve imparatorluğun tamamen yok olacağını ne kadar derinden kavradığını ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir.

4 — Aktif İnsan: Namık Kemal Batı'da yeni bir insan tipiyle karşılaşır: Aktif insan. Batılı insan tabiate hükmetmektedir: «Memâlik-i mütemeddine dediğimiz yerlerde tabiat-ı beşer, bayağı tabiat-ı âleme hükmetmiş...»[10]

Batılı insanın bir vasfı da çalışkanlıktır. Batılılaşmanın şartlarından birisi de çalışmadır: «Avrupa, caddeleriyle, demiryollarıyle, limanlarıyle, cetvelleriyle, şehirleriyle ve kasabalarıyla halk olmadı ya! Bir iki yüz sene evvel orasının da bizim memleketten hiç farkı yoktu. Sa'y ile orada vücuda gelen şeyler burada niçin yapılmasın?»[11]

5 — Yeni Bir Zaman Şuuru: Namık Kemal Batı medeniyeti ile Doğu medeniyetini mukayese ederken bu iki medeniyet arasında farklı bir zaman temposu olduğunu görür. Batıya baş döndürücü bir hız hakimdir: «Bir sür'at müşahede olunur ki, vesâit-i servet burada saat-ı eyyamın akrebine ve orada yelkovanına bağlıdır denilse mübalâğa edilmemiş olacağına bil-bedâhe hükmedilir. Belki bu ifade tedâvülün Asya ve Avrupa'da olan farkını beyan için kâfi addolunamaz. Çünkü menba'-ı servetimiz ziraat olduğundan, buralarca yılda bir iki kere ancak yerinden oynayabilen nukûd oralarda ticaret sâikasiyle, belki bir gün bir yerde duramaz. Hattâ Londra'da evrâk-ı nakdiyyeyi yerine itâ ederken sahibi imzalamak mûtad olduğundan, günde sekiz on kere bir tacirin sandığına girmiş çıkmış kâğıtlar pekçok görülür»[12].

Batılılar zamanı «istikbal» olarak idrak ediyorlar, geleceği hazırlamaya büyük bir önem veriyorlar, geleceğe dönük akıl almaz hesaplar yapıyorlar. Biz ise hep maziyi hasretle anıyoruz: «Lâyıkıyle düşünülsün insanın hayatı yalnız istikbalden ibaret değil midir?

10 Kaplan, *a.g.e.*, s. 199.
11 Kaplan, *a.g.e.*, s. 227.
12 Kaplan, *a.g.e.*, s. 197.

Mazi nedir? Bir mevt-i ebedî. Hâl nedir, bir nefes-i vâ-pesîn. Gerek fert için gerek cemiyet için mazi mes'ud imiş, şanlı imiş, bu güne ne faydası görülür, hâl râhat imiş, emin imiş yarına ne lutfu kalır?»[13]. Batılıların yarınlara verdikleri değer, yaptıkları binalarda bile kendisini göstermektedir: «Onlar da bizim gibi bir dakika sonra yaşayacağını sahiden bilmez ve nihayet yüz seneden ziyade yaşayamayacağını yakînen bilir, birer mevcûd-ı fâni iken dünyada kazık kakacak surette taştan yontulmuş ve belki demirden dökülmüş saraylarda oturmağa çalışıyorlar. Biz sırf kendimiz gibi ancak yüz sene kabil-i beka ve her dakika bir hadisenin şerrine fedâ olan tahta çadırları ihtiyar ediyoruz»[14].

İşte Namık Kemal'in Batı medeniyetinde bulduğu temel değerler bunlardır. Ancak Namık Kemal Batı medeniyetine karşı samimî bir hayranlık duyması onun bu medeniyet karşısında tenkidî bir tavır almasını engellememiştir :

Batı medeniyeti Namık Kemal'in nazarında bütün «terakkî»sine rağmen henüz olgunluğa erişememiş bir medeniyettir: «Medeniyetimiz daha pek tufuliyet halindedir»[15]. Bu küçük çocuğun tabiî ki bazı kusurları olacaktı.

Namık Kemal'in Batı medeniyetinde tenkid ettiği müesseselerin başında hukuk müessesesi gelir. Batı hukukunun menşeini beşerî temellere oturtmasını bu hukukun zaafı sayar. İkincisi Batı hukukunda şahsî hukuk dışında, milletlerarası hukuk, siyasî hukuk, idare hukuku gibi kısımların bulunmasını mantıkî bulmaz :

«Avrupa'nın vekaiyiine iman-ı nazar edilsin. Hep cemiyet-i medeniyede efradın hukuk-ı şahsiyesinden hariç ve ondan alî bir hak tasavvur olunduğundandır ki bir vakit papaslar teslise kail olmayanları ateşe yaktılar. Arası on sene geçer geçmez, silâh-be-dest olarak —hürriyet-i efkâr ve vicdanı dahi cami olan— hukuk-ı beşeri dünyanın her tarafına işae için i'sar-ı can eden cümhur taraftarları kimi vücud-ı ilâhiye kail gördülerse nâhak yere kanlarını dökerek sahâyif-i şan ve haysiyetlerini ilelebet tathiri kabil olmayacak surette lekedar ettiler»[16].

---

13 Namık Kemal, *a.g.e.*, s. 126.
14 Namık Kemal, *a.g.e.*, s. 127.
15 Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, 1938, s. 63.
16 Özön, *a.g.e.*, s. 100.

Namık Kemal, Batı hukukunda birtakım «eski gelenek» lerin aklın hükümlerine tercih edilmesini doğru bulmaz. Asillerin maddî imtiyazlara sahip olmaları, konsolide oyunları, «faizler, faiz-i mürekkepler gibi adalet-i ezeliye ve tabiat-ı insaniyeye mugayır olan birtakım müstekrehat»[17] Namık Kemal'in Batı medeniyetinde beğenmediği şeyler arasındadır.

Doğu ve Batı'nın ahlâk kurumlarını mukayese eden Namık Kemal, İslâm ahlâkını tercih eder: «İrtihâl-i peygamberîden Hazret-i Zi'n-nûreyn'in şehadetine kadar yüz elli milyona bâliğ olan İslâm arasında bir defa katl-ı nefs cinayeti vuku' bulmamıştır. Öyle bir cengâverlik zamanında maşrıkta, mağribte ne kadar cins var ise hemen bir nısfından mürekkeb olan akvâm-ı İslâmiyenin bir kere bu terbiyetine dikkat olunsun da ondan sonra İslâmiyete müreccah bir mezheb-i ahlâk taharri olunsun, yoksa bir taraftan hâlâ buraların ahlâkı Avrupa'ya nisbetle daha az bozulmuş olduğu i'tiraf olunup dururken bir taraftan dahi terbiyet-i İslâmiyeyi nâkıs addeylemek bu itikadda bulunanların temyizsizliğinden veya garezkârlığından başka bir şey isbat edemez»[18].

Namık Kemal'e göre Batı'nın örf ve âdetlerini de taklit etmemiz gerekmemektedir. «Düello» gibi âdetleri taklit etmek vatanımızı Batı'nın süprüntülüğü haline getirir: «Düelloyu iltizam eden zevâta malum olmamak gerektir ki onun Avrupa'da vücudu ukalasının tahsin ve iltizamından değil halkın ahlâkına yerleştiğindendir. Avrupa'nın ne kadar beğenmeyip de ilgasıyla uğraştığı şeyler var ise, bizim memleket garbın süprüntülüğü imiş gibi buralara mı çekip toplayacağız»[19].

Namık Kemal Türk aydınlarının Batı karşısında tenkidî bir tavır almamasını da şiddetle tenkid eder.

Doğu Medeniyeti

Batı medeniyeti karşısında tenkidî bir tavır alan Namık Kemal, Doğu medeniyeti karşısında da tenkidî bir tavır alır. Namık

17 Özön, *a.g.e.*, s. 63.
18 Namık Kemal, *a.g.e.*, s. 373.
19 Namık Kemal, *a.g.e.*, s. 134.

Kemal, Doğu medeniyetini İslâm medeniyeti olarak düşünür. Bundan dolayı tenkitleri İslâmiyete değil, İslâm ülkelerinin halihazırdaki durumuna yöneliktir. İslâmın kuruluş devri, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş devri daima Namık Kemal'in insanlık ve medeniyet tarihinin en parlak örneklerini bulduğu devirler olacak ve bu devirler eserlerinde geniş yer tutacaktır. Namık Kemal gününün toplumunu «Rüya» adlı eserinde şiddetle tenkid eder: Toplum gaflet içindedir, sefaleti, esareti benimsemiş, fikrî hayat durmuştur. Maarife değer veren kalmamıştır. Tenbellik, atalet ruhlara işlemiştir. Yüksek ahlâkî değerler, adalet duygusu kalmamıştır. Tevekkül istikbal endişesini yok etmiştir. Büyük bir medeniyet çöküş manzarası arzetmektedir.

Doğu medeniyetinin o günkü panoramasını bu şekilde çizen Namık Kemal bir mektubunda bu medeniyette bulduğu değerleri şu sözlerle özetlemiştir :

«Biz adam olmak istersek iyice bilmeliyiz ki bugün elimizde fuyûzât-ı dîniye ve fazîlet-i eslâf ve fetânet ve celâdet-i tabi'iyye ve hüsn-i ahlâk ve kabiliyyet-i erâzîden başka fahredecek bir şeyimiz yoktur»[20].

Bu sözler bize Namık Kemal'in Doğu medeniyetine bakış tarzının anahtarını vermektedir: Elimizdeki bütün kuvvetimiz Namık Kemal'e göre İslâmiyet, tarihimiz, halkımız ve toprağımızdan ibarettir. Batı medeniyetiyle bir senteze varılırken Doğu medeniyetinden alacağımız unsurlar da bundan dolayı şunlardan ibaret olacaktır: İslâmiyet, İslâm hukuku, ahlâk. Bunlara tarih ve kültürümüzün belli başlı değerleri ilâve edilirse tablo tamamlanmış olur.

Namık Kemal'in Doğu müesseseleri içinde bütünüyle ve hararetle müdafaa ettiği tek müessese İslâmlıktır. O, islâmiyetin hayatiyetine inanır[21]. İslâmlık, «terakkî»ye mani değildir. Bundan dolayı İslâmî esaslarla Batı müesseseleri birleştirilerek yeni bir terkibe ulaşılabilir.

Namık Kemal'in teklif ettiği sentez ana hatlarıyla şöylece özetlenebilir: Bir kurucu meclis toplanmalı İslâmiyete uygun bir ana-

20 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları, I, İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları*, Ankara, 1967, s. 164.

21 Akün, *a.g.e.*, s. 71.

yasa yapılmalıdır. Batılıların geliştirdiği «meşveret» usulü İslâmın prensiplerine aykırı değildir. Bundan dolayı Batı'dakiler gibi bir parlamento kurulabilir. Batı'nın ilim ve tekniği alınır, yukarıda belirtilen değerler benimsenirse sentez tamamlanmış olur. Bu sentezin başarılı olması da şu merhalelerden geçmesiyle mümkündür: «Asrımızda ef'alce demiryolu, efkârca seyyâle-i berkiyye sür'atiyle giden terakkî müsabakasına karışabilmek ise bir kavim için sâir akvâmda mevcud olan esbâb ve vesâitin suret-i husûlünü bilip de kendi istidadıyla mukayese ettikten sonra icrâsı kabul, kabulü mazarrattan sâlim olanlarını almağa, aldıktan sonra da tatbikatta birçok cihetlerini tâdil ile ahvâl-i milliyyeye tevfîk etmeğe ihtiyaç gösteriyor»[22]. Namık Kemal gerekli ıslâhat yapıldıktan sonra Doğu medeniyetinin Batı medeniyetiyle yarışabileceği hattâ eskiden olduğu gibi medeniyetin yeni merkezi olabileceği kanaatındadır: «Hurşîd-i ma'rifetin yine Şark'tan tulû' edebilmesi muhâl değildir; belki tabiate daha muvâfıktır. Vatanımızın o parlaklığını biz göremez isek, ahfâdımız görebilir»[23].

Batı Siyaseti ve Osmanlı İmparatorluğu

Namık Kemal Batı'nın medenî gelişmeleriyle olduğu kadar siyasî faaliyetleriyle de yakından ilgilenmiştir. Âli Paşa'nın Namık Kemal'den Fransız-Alman harbine dair bir lâyiha istemesi onun Batı siyâsetini ne kadar yakından tanıdığını gösterir. «Şark Meselesi», «Yine Girit Meselesi Tazelendi», «Yeni Asrımız Politikası Tarihinin Bir Ufacık Fihristi», «Girit Meselesi-Rusya Politikası», «Prusya Politikası» gibi makaleleri Namık Kemal'in Batı'daki siyâsi gelişmelerle ilgili görüşlerinin yer aldığı eserleridir. Teferruata girmeden Namık Kemal'in Batılıların siyâsî faaliyetlerine bakış tarzı şöyle özetlenebilir :

Namık Kemal siyasetin felsefi ve ilmî hakikatlerin dışında bazı realitelere dayandığının farkındadır. Bu yüzden Batılıların uyguladığı siyâseti yargılamaz. Bu siyasetin hangi zaruretlere dayandığını anlamağa çalışır. Siyâsî muvazeneler içinde Osmanlı İmparatorluğunun yerini ve tutulması gereken yolu araştırır.

---

22 Kaplan, *a.g.e.*, s. 267.

23 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları, III, Midilli Mektupları*, Ankara, 1973, s. 117.

Namık Kemal'e göre Sokullu Mehmet Paşa'nın sadaretinin sonuna kadarki devirde Osmanlılarla İslâm olmayan devletler arasındaki münasebet «cihat» ve «mütareke»den ibaretti. Köprülü ve Kara Mustafa Paşa zamanlarında Osmanlı kılıcı eski şaşaasını gösterememiş ise de İmparatorluk ne fazla toprak ne de haysiyet kaybetmemiş, hariciyemiz diplomasi bataklığına girmemiştir. Prut vak'asından sonra Osmanlılar, Batı siyasetinin içine düşmüştür. Gerileme devrinde art arda gelen mağlubiyetler bir «Şark Meselesi» ortaya çıkarmıştır.

Batı Siyasetinin temel mihverlerinden birisi olan «Şark Meselesi»nin asıl sebebi Batılı devletler arasındaki rekabettir, menfaattir :

«Ancak medeniyet-i hâzıraya bir şâibe-i âr olduğunu itirâf ile beraber maateessüf iddia ederiz ki umûr-ı ecnebiyyeyi idare eden nezâretlerin hafâyâ-yı evrâkını görebilmek veyahut mecâlis-i vükelâda cereyân eden mebâhisi bir köşeden dinlemek mümkün olsa, şark meselesinin dahi esası, sırf hükümetler beyninde mevcûd olan politika rekabet ve menfaatiyle bazı ashâb-ı idarenin hubb-ı câh ibtilâsına müstenid olduğu pek kolay meydana çıkar»[24].

Fakat Batılı siyaset uzmanları Şark Meselesi'nin hakikî sebepleri üzerinde durmamakta bu meseleye şöyle bir yorum getirmektedirler :

Osmanlı imparatorluğunun idaresi altındaki milletler, çeşitli mezheplere mensuptur ve aralarında bundan dolayı anlaşmazlıklar vardır. Bu imparatorlukta İslâmlık medeniyetin gelişmesine mani olduğu için dahilî karışıklıklar sürüp gitmektedir. Batı kamuoyu mezhep ve din ayrılıklarının imparatorluk dahilindeki Hıristiyanlara büyük zarar verdiği düşüncesindedir. Bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkan en ufak bir hadise, Batı kamuoyunu ayaklandırmakta, bu da Batılı devletlerin imparatorluğa müdahalesi neticesini doğurmaktadır.

Namık Kemal'e göre bu yorum doğru değildir. Bu iddialar, siyâsî ihtirasların sadece bahaneleridir. Din ve mezhep ayrılıklarının bir millet olmaya mani olmadığını çağın siyâsî olayları ispatlamış-

24 Kaplan, *a.g.e.*, s. 217.

tır. İslâmiyetin «terakkî»ye mani olduğu fikri de tarihî delillerle kolayca reddedilebilir. İslâmlığın Batı medeniyetiyle uzlaşamayacağı fikri de ilmî delillere dayanmamaktadır. Batı kamuoyu meselesine gelince, bu sadece Batılı politikacıların işlerine geldikçe kullandıkları bir silâhtır.

Batı kamuoyunu daima göz önünde bulundurmak zorunda kalışımızın bir önemli sebebi de imparatorluğun Batı'nın maddî ve manevî desteğine muhtaç durumda olmasıydı.

Bu noktada Namık Kemal dikkatimizi tarihimizdeki bir paradoksa çeker: Devlet adamlarımız Şark Meselesi'nin hakikî sebeplerini biliyorlardı ve politikalarını daima bu esas sebepler üzerine kuruyorlardı. Diğer taraftan da Batı kamuoyunu memnun etmenin yollarını arıyorlar, yukarıdaki yorumlar doğrultusunda Batı'dan gelen baskılara boyun eğiyorlardı. Mükemmel bir hukuk sistemi kurabilmenin bütün imkânlarına sahip olunduğu halde Fransız ceza hukuku örnek alınarak alelacele iptidaî bir cez akanunu yapılması böyle bir düşüncenin ürünüydü. Batılılaşmada temel yanlışlık bu noktada yapılmıştır. Böylece Batılılaşma Batılıları memnun etme gibi yanlış bir platforma taşınmıştır. Islahatçılar böyle bir yol tutmakla imparatorluğun dayandığı en büyük realiteyi, hukuk düzenini parçalamışlar, Batılıların bu konudaki iddialarını tasdik etmişlerdir.

Namık Kemal Avrupalıların İslâm dünyasını tanımadıkları düşüncesindedir. Gökyüzündeki yıldızları, yeryüzündeki en ufak böcekleri inceleyen Batılılar, Doğu dünyasını tanımak için hiç de yeterli gayret göstermemişlerdir: «Halbuki biz şimdiye kadar Avrupa lisanlarında Şark'a dair mütâlaaya şâyân kitap göremedik. Şark'ın ahvâlini öğrenmek isteyenler ne vasıta ile vusûl-ı maksada muktedir olsunlar da bu su'-i zehâbları terk eylesinler?»[25] Bundan dolayı Batılıların teklifleri göz önünde bulundurularak yapılacak ıslahat bizi başarıya götürmeyecektir :

«İngilizler, Avrupalılar falanlar, bizim istikbâli nasıl te'min eder? Dünyada başkasının enfâs-i hayâtı ile yaşar insan mı görülmüş? Biz, Avrupalılar'ın istedikleri sûrette islâhât icrâ edemeyiz

25 Namık Kemal, *a.g.e.*, s. 340.

diyorsun. Velev kı edelim; Avrupa, bizim muhtâç olduğumuz islâhâtı bilmez ki, hattâ ânların re'yine ittibâ'dan istifâde kabil olsun?»[26]

Batılıların İslâmiyet hakkındaki yanlış fikirlerinin kökleşmesinde Osmanlı hariciyesinin yanlış tutumunun da payı olmuştur. Batılılar tarafından teklif edilen bazı şeyleri yapmak istemediğimiz zaman daima din mani olarak gösterilmiş, bu basit kurnazlık sonraları aleyhimize dönmüştür.

Hürriyet, eşitlik ve adalet gibi değerlerin savunuculuğunu yapan Batılıların milletlerarası hukukta, günlük siyasetlerinde bu değerleri devamlı olarak çiğnemeleri karşısında Namık Kemal derin bir öfke duyar. Makalelerinde batılıların siyasî faaliyetlerindeki tenakuzu kuvvetli mantığıyla sergiler. «Yeni Asrımız Politikası Tarihinin Bir Ufacık Fihristi» adlı makalesinde Avrupa politikasının başarısızlığını şu sözlerle ifade eder: «Fakat şu bir asrın inkılâbâtı arasında dahi Fransa'ca zuhûr eden iki sûrî cumhur istisnâ olursa Avrupa'nın hiç bir yerinde siyasetin kavâid-i asliyesine müteallik bir büyük tagayyur zuhûr etmemiş ve meşhûd olan keşâkeşlerin cümlesi bir yerin halkını bir hânedândan diğer hânedânın idaresine nakletmekten ibâret kalmıştır»[27].

Osmanlıların medenî dünyada yerini alması «Avrupa muvazenesi» karşısında bir «Şark muvazenesi» doğmasını sağlayacak bu da dünyanın siyasî dengesinin kurulmasına yardımcı olacaktır :

«İşte o vakit bir de akrânımıza fâik ve ecdâdımızın hayrü'l-halefiyiz demeğe lâyık oluruz. İşte o vakit envâr-ı marifet bu merkezden Asya ve Afrika cihetlerine dahi yayılır. O halde Avrupa muvazenesine karşı bir de Şark muvazenesi hasıl olur, o halde ise âlem-i insaniyette bir mîzân-ı itidal vücuda gelir»[28].

---

26 Tansel, *a.g.e.*, c. II, s. 278.
27 Namık Kemal, *a.g.e.*, s. 92.
28 Namık Kemal, *a.g.e.*, s. 131.

NAMIK KEMAL'İN EDEBİYAT VE EDEBÎ TENKİDE DAİR GENEL FİKİRLERİ

Ö. Faruk Huyugüzel *

Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatında edebî ve tarihî eserleriyle önemli bir yer işgâl eden Namık Kemal, belki bunlardan daha fazla edebiyat ve tenkit üzerindeki görüşleri, eski ve yeni edebî eserler hakkındaki tenkitleriyle hem kendi devri hem de sonraki nesiller üzerinde kuvvetle etkili olmuş bir şahsiyettir. Onun edebî tenkide dair olan kitap, makale ve mektuplarında üzerinde ısrarla durduğu iki önemli konu artık hayat sahnesinden çekilmesini istediği klasik divan edebiyatımız ile hâkim olmasını istediği yeni edebiyat anlayışı olmuştur. Bu konulardaki fikirleri, hakkında yapılan araştırmalarda etraflıca ele alınmış olduğu için[1] biz bu makalede onun tenkitlerine teorik açıdan yaklaşacak ve René Wellek'in edebiyat teorisi tarifine[2] uygun olarak edebiyatın prensipleri, kategorileri ve ölçütleri (kriter) konusundaki genel mahiyetteki fikirlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Namık Kemal, tenkidî eserlerinde[3] teorik hususlara dair —*Celâl* önsözü dışında— özel bir bölüm ayırmış değildir. Aslında bazı mek-

---

* Yard. Doç. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi.

1 Mehmet Kaplan *Namık Kemal,* İstanbul : 1948, ss. 131-149; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* 2. b., İstanbul : 1956, ss. 406-411; Ömer Faruk Akün, Namık Kemal, *İA* c. 9, ss. 68-70; M. Kaya Bilgegil, *Harâbât Karşısında Namık Kemal,* İstanbul : 1972, 303 s.

2 R. Wellek-A. Warren, *Theory of Literature,* 3. b., Middlesex : 1973, s. 39.

3 Namık Kemal'in kitap halinde çıkmış edebi tenkitleri yayın sırasına göre şunlardır : *Tahrib-i Harâbât* (1886, tefrika suretiyle 1881-1882), *Takip* (1886, tefrika suretiyle 1883), Kemâl Bey'in *İrfan Paşa'ya Mektubu* (1887, tefrika suretiyle 1880), *Mukaddime-i Celâl* (1888, tefrika suretiyle 1880, ikinci

tuplarından anlaşıldığına göre, Ziya Paşa'nın *Harâbât* adlı antolojisinin yayınlanmasından sonra bu eserin menfî saydığı tesirlerini silebilmek için genel mahiyette bir edebiyat kitabı yazmaya karar vermişti. Nitekim 1874 yılında Zeynelabidin Reşid'e *Harâbât*'ı niçin tenkit ettiğini anlatırken gerçek edebiyatın ne olduğunu gösteren bir kitap yazacağını bildirir[4] : «Yanımda kitabım yok; bununla beraber edebiyatımızın haline ve hakikat-i edebiyata dair yakında bir eser neşredeceğim.» Kıbrıs'taki memur dostlarından Osman Bey'e aynı yılın sonlarında yazdığı diğer bir mektupta da «Edebiyata ait bir kitap» yazacağı için Taftazânî'nin *Mutavvel*'inin bir an önce kendisine gönderilmesini ister[5]. Muhtemelen siyasî sebepler ve çeşitli imkânsızlıklar dolayısıyla böyle bir eseri yazamamış olmakla birlikte Namık Kemal, gerek eski edebiyata yönelttiği tenkitlerinde gerekse yeni edebiyata dair sözlerinde edebiyatın mahiyeti, işlevi, tiyatro başta olmak üzere edebî türler ve edebî değerlendirme ölçütleri gibi meseleler üzerinde fikirlerini ifade etme imkânını bulmuştur.

Yazarımız tenkidî yazılarında «edebiyat» terimini bugün bizim kullandığımızdan farklı olarak geniş bir mânâda kullanır. Ziya Paşa'nın ünlü makalesindeki kullanılışta olduğu gibi «şiir ve inşa»

---

defa 1884-1885). Recaizade Ekrem'in *Talim-i Edebiyat*'ı hakkında yazmayı tasarladığını gösteren ve bir edebiyat heveslisiyle bu eser hakkındaki konuşmalarını ihtiva eden yarım kalmış bir eseri de ölümünden çok sonra yayınlanmıştır : Necmettin Halil Onan, *Namık Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi*, Ankara : 1950, 59 s. *Bahar-ı Dâniş* (1874), *Tercüme-i Hal-i Nevruz Bey* (1875) ve *İntibah* önsözleri -ki bu, romandan ayrı olarak 1880'de (*Şark* mecmuası, nr. 5, 1298) yayınlanmıştır- de tenkidî fikirleri bakımından önemlidirler. Yazarın bunlardan başka gazete ve dergilerde çıkmış makale ve mektupları vardır ki makaleleri arasında özellikle «Lisan-ı Osmanînin edebiyatı hakkında bazı mülâhazâtı şamildir» (*Tasvir-i Efkâr*, nr. 416-417, 16-19 Rebiulahır 1283/1866), «Bedi» (*Muharrir*, nr. 6, 1294/1877), «Mikro-Mega Tercümesi Üzerine Muâheze-i Kemâl» (*Mecmua-i Ebüzziya*, c. II, nr. 17, 15 Cumadelula 1298/1881) ve «Mes Prisons Tercümesi Üzerine Muâheze-i Kemâl» (*Mecmua-i Ebüzziya*, c. IV, nr. 45-47, Gurre-i Cumadelulâ-Gurre-i Cumadelahır 1302/1884) başlıklı yazıları önemlidir.

4 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, c. I, Ankara : 1967, s. 330.

5 a.g.e., s. 372; karş. Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul : 1972, ss. 476-477.

mânâsına gelen edebiyat, öğretici ve ahlâkî olmak şartıyla edebî bir dille yazılmış bütün yazıları (belles lettres) kapsar. Nitekim «Lisan-ı Osmanînin edebiyatı hakkında bazı mülâhazâtı şâmildir» makalesinde faydalarını sayıp döktüğü «söz»ü, edebiyatla eş anlamlı olarak kullanır, hattâ resmî yazışmaları bile edebiyatın kapsamına sokar[6]. *Tercüme-i Hal-i Nevruz Bey*'in önsözünde İslâm tarihinin ruhu ve fikri yükseltecek örnek hâdise ve şahsiyetlerini anlatma görevini edebiyatın görevleri arasında sayar. Zaten kendisi de Emir Nevruz'un biyoğrafisini bu amaçla yazmıştır[7]. *Celâl* önsözünde ise siyasî yazıları yeni çıkmış bir edebî tür olarak takdim eder[8]. 1880' de Recaizâde Ekrem'e yazdığı bir mektupta da Şinasi'nin edebiyat tarifine uyarak çok beğendiği Nef'î'nin *Siham-ı Kaza*'sını edebiyatın dışına çıkararak, bu eserin ancak «literature aksâmında dahil» olabileceğini söyler[9].

Kelimeye böylece geniş bir çerçeve çizen Namık Kemal'in tenkidî yazılarında edebiyatın kendi anlayışınca tam bir tarifini ihtiva eden bir cümle veya ifadesine rastlayamıyoruz. Bununla birlikte edebiyatın tabiatına, esasına dair bazı tavsifleri vardır. Bu tavsiflerde «hakikat» ve buna yakın mânâlarda kullandığı «hikmet», «irfan» gibi kavramlar dikkati çeker. Nitekim İrfan Paşa'ya mektubunda paşanın Dîvanını tenkide başlamadan önce şunları söyler[10] : «... umûr-ı müsellemeden olduğu üzere edebiyatın esası hakikate muvâfakat olarak, bir eserde o şart mevcut olmadıkça tezyinât-ı bediiyye ve hayalât-ı şairâne ile aksâm-ı edebden ma'dûd olabilmesine imkân yoktur.» Aynı eserde iki ayrı yerde şu ibârelere tesadüf ederiz[11] : «... edebiyatın ruh-ı aslîsi olmak lâzım gelen hikmet», «kâideten irfan ve vicdanın tercüman-ı müdrikât ve hissiyâtı olmak

---

6 «Eğerçi edebiyat memurîne göre mâbihü'l-istihkâk olmadığı müsellemdir. Ama bir kısmı olan inşânın tedavül-i muâmelâta vasıta-i münferide olması cihetiyle idâre-i devletçe dahi vücut ve intizamı elzemdir.» *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil) c. II, İstanbul : 1978, s. 184.

7 «Emir Nevru Mukaddimesi», *a.g.e.*, ss. 285-286.

8 *a.g.e.*, s. 346.

9 Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, c. III, Ankara : 1973, s. 52-53.

10 «Muâheze-i Edebiyeyi Havî Bir Mektup», *Makâlât-ı Siyasiyye ve Edebiyye*, cüz 5, İstanbul : 1327, ss. 297-298.

11 *a.g.e.*, s. 312, 307.

lâzım gelen edebiyat». *Celâl* önsözünde de «milletin nâtıka-i irfanı demek olan edebiyat»[12] ifadesi yer alır. Böylece Namık Kemal'e göre edebiyat, genel mânâda bir hakikatin, yani doğru bilginin, gerçeğin ifadesi olmaktadır. Nitekim o, eski edebiyatı tenkit ederken bu edebiyatın akla, fenne ve dine aykırı saydığı taraflarını göstermeye özellikle dikkat etmiştir[13].

Yazarımızın tenkitlerinde «hakikat» ölçüsünde sık kullandığı diğer bir aslî kelime de «tabiat»tır. *Bahar-ı Dâniş*'in önsözünde, devrinde hüküm süren edebiyatı tahlil ederken «Lisanımıza şîve-i Acem galebe ederek tabiatın sırf hilâfında bulunan ve muntazam lisanların kâffesinde bedâyiden değil, bilâkis nekâyısdan ma'dûd olan mübalâğalar, letâfetsiz teşbihler, cinas-ı lâfzîler edebiyatımızın erkân-ı asliyyesi hükmüne»[14] girdiğini söyler. Bu yüzden o, eskilerin «hayalât gibi hakikat ve tabiatın haricinde olan» birçok eserini şiddetle hırpalarken, «hayalât u vehmiyye ve gulüvv-i mutlak ve bâzîçe-i elfazdan arî olan» eserlerini de takdirle karşılar. Hattâ tabiatüstü unsurlar taşıyan eserleri edebiyatın dışına çıkararak, tabiata ait güzelliklerle yetinmeyip de bunun ötesine geçmek isteyenleri «bî-edeb» olmakla suçlayacak kadar ileri gider. Bir makalesinde akıl ve âdetlere ters düşmesi yüzünden şiddetle reddettiği mübalâğanın gulüvv adı verilen çeşidinden bahsederken söylediği şu sözler bu bakımdan dikkate şayandır[15] :

«Üçüncü nev'in bilâ-şart cevâz-ı istimâline var ise tabiatın muhassenâtıyla fıkdân-ı kanâat sebeptir. Tabiatın muhassenâtıyla fıkdân-ı kanâat, asâr-ı Kudret'in mâfevkini taleptir. Asâr-ı Kudret'in mâfevkini taleb eden edib değil, ne büyük bîedebdir.»

Namık Kemal'in bu soyut ve genel «tabiat»ı, Romantiklerin tabiatından veya Abdülhak Hâmid'in *Sahra*'sındaki tabiattan elbetteki çok farklıdır. Tabiat burada insanoğlunun dışındaki güzellikler

12 «Mukaddime-i Celâl», *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi,* c. II, İstanbul : 1978, s. 342.

13 Daha geniş bilgi için bkz. M. Kaya Bilgegil, *Harabât Karşısında Namık Kemal,* ss. 87-96.

14 «Bahar-ı Dâniş Önsözü», *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri* (Haz. Önder Göçgün), Konya : 1987, s. 237.

15 «Lisan-ı Osmanînin edebiyatı hakkında bazı mülâhazâtı şâmildir», *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi,* c. II, s. 191.

dünyası veya dış âlem değil, insanla birlikte varolan her şey, evrenin özü ve mahiyeti mânâsındadır. Bu açıdan Namık Kemal, batıdaki Klasik ve Neo-klasik teorisyenlere yaklaşır[16]. Öte yandan onu, «hakikat» terimine verdiği mânâ bakımından da Romantiklere bağlamaya imkân yoktur. Onun tenkidî eserlerindeki «hakikat», Romantiklerin ferdî diyebileceğimiz hakikatlerinden farklı olarak daha ziyade genel veya evrensel mahiyetteki hakikatleri, «iç gerçeklik» sözüyle anlatabileceğimiz varlığın ruhuna, özüne ait fikirleri ifade etmektedir.

Bu noktada onun bir mektubunda ve *Celâl* önsözünde kullanmış olduğu «hakikate müşâbehet» ifadesi üzerinde de durmamız gerekiyor. Namık Kemal, Abdülhak Hâmid'e gönderdiği 12 Mart 1879 tarihli bir mektupta edebiyatın «hakikatten ziyade hakikate müşabehet üzerine müesses olduğunu»[17] yazdıktan sonra *Celâl* önsözünde bu ifadeye bir açıklık getirir ve kendi tiyatrolarını nasıl yazdığını anlatırken konusunu muhayyeleden veya tarihten almış olan bu oyunlarda, yazarın oyunun tertibinde gerçeğe benzerlikten başka bir kayda bağlı olmadığını, hattâ isterse tarihî olayların seyrini bile değiştirebileceğini söyler. Özellikle muhayyel eserlerde —hattâ şairane yazılarda bile— «hakikatten ziyade müşâbehet-i hakikat mültezem»dir[18]. Açıkça anlaşılabileceği gibi bu ifadelerde geçen «hakikat» terimiyle tarihî ve sosyal olayların olduğu gibi tekrarlanması kastedilir ki bunun yukarıda belirttiğimiz, olayların özündeki hakikatle ilişkisi yoktur. Namık Kemal'in bu fikriyle Aristoteles'in şairin görevi «gerçekten olan şeyi değil, tersine, olabilir olan şeyi, anlatmaktır» şeklindeki ünlü sözü arasındaki büyük benzerlik âşikârdır[19].

Celâl önsözünde geçen bir ibare, yazarın hakikat ve tabiat sözleriyle daha ziyade neyi kastettiğini biraz daha aydınlatır[20] : «... sûret-i tasvir-i ahlâk ve tafsil-i âdât ve teşrih-i hissiyât gibi şerâit-i âdâb...» Böylece yazarın hakikat ve tabiattan bize vereceği şeyler

16 Bkz. A. Davenport, *İngili Harsı ve Fikir Hareketleri,* c. I, (Çev. Leyla Sayar-Ercüment Atabay), İstanbul : 1947, ss. 207-210.

17 Tansel, *Namık Kemâl'in Hususî Mektupları,* c. II, Ankara : 1969, s. 406.

18 Bkz. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi,* c. II, s. 360, 366, 371.

19 Aristoteles, *Poetika* (Çev. İsmail Tunalı), İstanbul : 1976, s. 27.

20 *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi,* c. II, s. 347.

ahlâka, insanî duygulara ve topluma ait şeyler olacaktır. Zaten edebiyatın kuvveti ve itibarı da bundan ileri gelmektedir[21].

Namık Kemal'in bunların anlatımında dikkat ettiği en önemli prensip, «vuzuh», yani sözün manâya uygunluğudur; çünkü «bu kadar fünun-ı dakîka ve havâdis-i kevniyyenin tedvîn ve talîmindeki suhûlet kelâmın vuzuh ve ihtisar ve hüsn-ı tertîbi gibi kavâid-i edebiyyeye riâyet sayesinde hâsıl»[22] olmaktadır. Kemal, işte bu yüzden gerek eski edebiyata gerekse çağdaş yazarlara yönelttiği tenkitlerde manâyı bozan, mübhemleştiren veya manâ işlevi bulunmayıp sadece süsten ibaret olan ifadeler veya edebî sanatlar üzerinde ısrarla durur. Garâbet ve tenâfürü şiddetle reddeder. Haşivleri, «atf-ı tefsirî» dediği eş veya yakın manâlı kelimeleri âdeta cımbızla ayıklayıp çıkarır. Hattâ edebiyatta gulüvv, tevriye, cinas ve seci gibi birtakım edebî sanatlara yasaklar koyacak kadar ileri gider[23]. Böylece muhtevaya ağırlık veren bir edebiyat görüşünü savunmak isteyen yazarımız, hatalı bir şekilde şekli muhtevaya mahkûm sayarak, aslında edebiyatta çok önemli bir rolü olan edebî sanatlar veya mecazları —kısmen olsa bile— küçümser ve sanatçıyı muayyen bir çerçeve içinde sınırlar. Bu sınırlama, kelime hazinesi konusunda da kendini gösterir. Ahmet Vefik Paşa'nın *Mikro Mega* tercümesine yazdığı tenkitte görüldüğü gibi «tasalanmak» ve «umursanmak» gibi halk dilinden gelen kelimeleri edebî dilde tanınan ve kullanılan kelimeler olmadıkları gerekçesiyle reddeder[24].

Bu, hakikat ve tabiatın vazıh bir dille ifadesi olarak edebiyat anlayışının tabiî bir neticesi olarak edebiyatta millî dil ve coğrafya farklılıklarını da küçümser. Bir makalesinde batıdan tiyatro tercümeleri yapmak gereğini savunurken der ki[25] : «Edebiyatın vatanı yoktur. Bir fikir eğer sahih ise bir lisanda edeceği tesiri diğer

21 Bkz. «Emir Nevruz Mukaddimesi», *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, c. II, ss. 285-286.

22 «Lisan-ı Osmanînin edebiyatı hakkında bazı mülâhazâtı şâmildir», *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, c. II, s. 285.

23 Geniş bilgi için bkz. M. Kaya Bilgegil, *Harabât Karşısında Namık Kemal*, s. 31-86.

24 «Mikro-Mega Tercümesine Kemâl Bey'in Muâhezesi», *Mecmua-i Ebüzziya*, c. II, nr. 17, 15 Cumadelulâ 1298, s. 521.

25 «Tiyatro», *Makalât-ı Siyasiyye ve Edebiyye*, cüz 6, İstanbul : 1327, s. 399.

lisanda da tamamen icra eder.» Gene *Tahrib-i Harabât*'ta Ziya Paşa'nın

İklimde hükmü yok mu farkın
Vaziyeti bir mi garb u şarkın

beytini tenkit ederken edebiyatta iklimin, yani ortam ve geleneğin rolünü alaylı bir şekilde reddeder ve sanatçının her yerde aynı eseri verebileceğini ileri sürer[26]. Hattâ yazarın aynı eserde siyasî gelişme ile edebî tekâmülü birbirinden ayırmak istemesi, milletlerin siyasî başarıları ile büyük şairlerin yetişmesi arasında —hatalı örneklere dayanarak da olsa— bir zıtlık kurmak istemesi[27] de edebiyatı bağımsız, kendi başına bir vâkıa olarak düşündüğünü gösteren diğer bir husustur.

Edebiyatı bu şekilde anlayan yazarımızın ondan beklediği hizmetler de oldukça fazladır. Nitekim «Lisan-ı Osmanînin edebiyatı hakkında bazı mülâhazâtı şâmildir» makalesinde edebiyatın tam altı faydasını sayar. Bunlar insanlığa yararlı edebî eserler veren yazarın böylece adını ebedîleştirmesi, edebî eserin amaçları gerçekleştirmedeki rolü —çünkü kalem kılıçtan üstündür—, edebiyatın bir kısmı olan inşa vasıtasıyla devlet yazışmalarında gördüğü hizmet, millet terbiye ve ahlâkındaki müsbet tesirleri, verdiği bilgilerden ötürü fertlerin fikir kuvvetini (karîha) genişletmesi ve nihayet milliyeti korumak ve devam ettirmekteki rolüdür. Namık Kemal, bunlardan bilhassa edebiyatın ahlâkî rolü ve bilgiyi artırmadaki hizmeti üzerinde çeşitli yazılarında ısrarla duracak, tiyatro ve romanla ilgili tenkitlerinde de bunlara «eğlence» işlevini ekleyecektir. Edebiyatın iki temel işlevini böylece faydalı olmak ve eğlendirmek olarak tesbit eden Kemal, bu açıdan batıda edebiyatın işlevi olarak zevk ve fayda formülünü edebiyat teori ve tenkidine ilk defa sokan Horace'a bağlanabilir[28].

Edebî türler meselesine gelince: Namık Kemal, «tarz-ı cedîdin zuhurundan sonra» çıkan yeni türlerden bahsetmesine ve tiyatronun

26 *Tahrib-i Harabât*, ikinci tabı, Kostantiniye, 1304, s. 51-52.

27 *a.g.e.*, s. 53-56.

28 Bkz. Berna Moran, *Edebiyat Kurumları ve Eleştiri*, 2. b., İstanbul : 1974, s. 31, 164-165.

geniş ölçüde bir teorisini yapmasına rağmen, tenkidî yazılarında bizdeki ve batıdaki türleri dikkate alarak ne tam bir tür tasnifi veya sıralaması yapmış ne de türlerin dayandığı esasları açıklamış değildir. Ama gene de eski «şiir ve inşa» ayırımına yaklaşan ifadelerine[29] ve «makalât-ı siyasiye» ile biyoğrafiyi edebiyattan saymasına[30] rağmen yazılarında sık sık tiyatro, roman (hikâye) ve şiirden söz etmesine bakarak bu üç şekli edebiyatın temel türleri olarak kabul ettiği sonucuna varmak pek de hatalı olmaz sanırız. Yazar bunlardan bilhassa tiyatro üzerinde etraflıca durmuş, romanı kısaca tanıtmış, şiirin mahiyetine dair ise çok az şey söylemiştir.

Kemal, «edebiyatın en güç ciheti» olarak takdim ettiği tiyatroyu, çoğu zaman temâşâ sanatı ile birleşmiş bir sanat olarak düşünür ve onu genel edebiyat anlayışına uygun bir şekilde beşer hayatının bir taklidi sayar[31] :

«— Tiyatro nedir?

— Adetâ taklit.

— Neyi taklit ediyor

— Ahvâl-i beşeri!»

Celâl önsözünde de buna benzer ifadeler vardır. «Cihanın aynı olan» tiyatro fıtratta, tabiatta ne varsa ibretli levhalar halinde insanın gözü önüne serer. Hem göze hem de kulağa hitab ettiği için edebî türlerin en tesirlisi odur. Tiyatro bir eğlencedir, fakat eğlencelerin en faydalısıdır. Bu sanatın diğer mühim bir faydası da dili ıslah etmeye, güzelleştirmeye olan hizmetidir. Bu özellikleriyle medenî milletlerin inkılâp ve ilerleme hamlelerinde tiyatro büyük bir hizmet ifa etmiştir[32].

---

29 «Lisanî Osmanînin edebiyatı hakkında bazı mülâhazâtı şâmildir», *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi,* c. II, s. 184; *Namık Kemal'in Hususî Mektupları,* c. III, ss. 52-53.

30 «Mukaddime-i Celâl», *Yeni Türk Edebiyatı Antoloji,* c. II, ss. 346-347; «Emir Nevruz Mukaddimesi», a.g.e., ss. 185-186.

31 «Tiyatro», *Makalât-ı Siyasiyye ve Edebiyye,* cüz 6, s. 396.

32 «Mukaddime-i Celâl», *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi,* c. II, ss. 351-352.

Böylece tiyatroya çok büyük bir değer atfeden Kemal, trajediyi destana tercih eden Aristoteles gibi tiyatroyu romandan üstün tutar. Hattâ tiyatro okumanın zevki bile roman mütâlaasına üstündür. Çünkü tasvir ve tahlillerinin teferruatlı ve karmaşık olması yüzünden roman bazan insanı sıkar. Halbuki tiyatroda dekor ve kişilere ait bilgiler kısadır ve bu yüzden eserden alınan zevk de devamlıdır. Gene tiyatroda «hissiyât daha şiddetli tasvir» olunduğu için alınan zevk daha çoktur[33].

Celâl önsözünde tiyatronun tarihine de giren yazarımız, batıda ortaya çıkan Klasik ve Romantik tiyatro tarzları üzerinde etraflıca durmuştur. Victor Hugo'nun *Cromwel* önsözünden yola çıkarak Klasik tiyatronun konuda, zamanda ve mekânda birlik şeklinde özetleyebileceğimiz üç birlik kuralını aklî ve teknik açılardan tenkit eden Namık Kemal, bunları hayatın akışına ters bulur. Aynı şekilde Klasiklerin trajedi, komedi, traji-komik şeklindeki tiyatro tasnifleri de hayata ve insanlığa aykırıdır; çünkü hayatta trajedi ve komedi beraberce mevcuttur. Gene trajedideki perde sınırlaması, konunun eski çağ tarihinden alınması, üslûbun kişilere uygunluğu gibi kuralların da bugün için geçerliliği yoktur. Böylece klasik tiyatroyu tamamen reddeden yazar, bu tiyatronun bazı kurallarını kaldıran Shakespeare tiyatrosunu ve ona yakın bulduğu Romantik tiyatroyu benimser[34].

Öte yandan gayr-ı ahlâkî olduğu gerekçesiyle geleneksel tiyatromuzu, yani Karagöz ve Ortaoyununu da reddeden[35] Namık Kemal, bizde tiyatronun gelişmesi meselesinde en fazla manzum tiyatro konusu üzerinde zihin yormuştur. Batıdaki gibi bizde de bir manzum tiyatro geleneği kurmak isteyen ve bazı denemeler de yapan yazarımızın, bu yolda karşısına dikilen iki büyük engel aruz vezni ile kafiye olmuştur. O, aruz vezniyle yaptığı denemelerde imâle ve zihaflar ile kafiye zarureti yüzünden dilin tabiîlikten veya konuşma dilinden uzaklaştığını görünce, önce kafiyesiz vezinle tiyatro yazmak ister. Bahr-ı tavîl denilen bu tarz şiirde —ki bu, batı ede-

33 *a.g.e.*, s. 349.

34 *a.g.e.*, s. 352-360. Ayrıca V. Hugo ve Namık Kemal arasındaki fikrî yakınlıklar için bkz. Cevdet Perin, «Namık Kemal ve Fransız Edebiyatı», *Namık Kemal Hakkında*, İstanbul : 1942, ss. 141-151.

35 «Mukaddime-i Celâl», *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, c. II, s. 348, 358.

biyatında blank verse denilen şiir tarzına tekabül etmektedir— mefâilün feilâtün mefâilün feilât— veznini kullanır. Fakat bu yolun da güzel olmakla birlikte tiyatroda tabiîliği engellediğini görünce hece veznine yönelir. Ancak bu tarzdaki denemeleri ona ahenksiz ve zevksiz gelir. Sonunda manzum tiyatroya bir hal çaresi bulamayan ve bu idealini Hâmit ve Ekrem'in yardımlarıyla gerçekleştirmeyi uman yazarımızın Hâmid'e gönderdiği bir mektuptan aldığımız şu ifadeler, onun bu konuya verdiği önemi ve çabalarını ifade etmesi bakımından dikkate şayandır[36] :

«Hulâsa ben evzân-ı Arap'ta kafiyeli kafiyesiz her yola girdim, Türk vezninde de kezâlik. Türkçe'nin tiyatroya müsait olacak şiiri, kafiyesiz bir Arap vezni ihtiyar etmekte midir veyahut bizim parmak hesabının kafiyesini kaldırıvermekte midir, zihnimde bir karar veremedim. Ekrem ile buna, *Nesteren*'e falana dair bir uzun bahsimiz var. Bittiği zaman sana da gelir; fakat o bitinceye kadar sen de bir kere vezinleri, kafiyeleri karıştır... Kafiyesiz yolları daha ziyade dikkatle karıştır. Hangi yolu Türkçe'de dramatik şiir tertibine daha müsait görürsen bir narration yap gönder. İnşallah muvaffak olursun.»

Zaman zaman «hikâye» terimini kullandığı roman türüne dair söylediklerine baktığımız zaman ise diğerlerinden farklı olarak bu konuda kendi anlayışına göre tam bir tarifle karşılaşıyoruz[37] : «... romandan maksat güzerân etmemişse bile güzerânı imkân dahilinde olan bir vak'ayı ahlâk ve âdât ve hissiyât ve ihtimalâta müteallik her türlü tafsilâtıyla beraber tasvir etmektir.» Yazar romanı da tiyatro gibi faydalı bir eğlence olarak kabul etmekle beraber, bundan daha fazla olarak romandan «tabiat-ı beşeriyenin tahlili» hizmetini bekler; zira insanın iç dünyası bilinmedikçe ona tesir etmenin yolu da bilinemez[38]. Böylece roman hakikat ve tabiata uygunluk içinde insanı ve çevresini anlatmalıdır.

---

36 Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, c. II, ss. 378-379. Bu konuda ayrıca bkz. «Mukaddime-i Celâl», *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, c. II, ss. 369-372.

37 *a.g.e.*, s. 347.

38 «Son Pişmanlık'ın Mukaddimesi», *İntibah-Sergüzeşt-i Ali Bey* (Tertipleyen Mustafa Nihat Özön), Istanbul : 1971, s. 27.

Namık Kemal bizdeki eski hikâyeleri bu anlayış çerçevesinde roman değil, birer koca karı masalı sayar. Bunlar ahlâk ve âdetlerin tasvirini, duyguların tahlilini ihtiva etmedikleri için roman veya hikâye sınıfına sokulamazlar. Daha da önemlisi bunlarda hakikat ve tabiata ters düşen veya akla aykırı unsurlar vardır. *Hüsn ü Aşk* ve *Leylâ vü Mecnûn* gibi mesneviler ise ancak birer tasavvuf kitabıdırlar. Fakat yazar, batılı eserlerde görülen ruhlar veya hayaletler gibi ruhanî varlıklar konusuna geldiğinde oldukça insaflı davranır ve bunların esere muayyen bir fikri vermek amacıyla girdiklerini, bunun da konunun işlenişinden açıkça anlaşılabileceğini söyler[39]. Gene «vüs'at-ı hayal ve garâbet-i tasavvur cihetini hâiz âsâr»[40] diyerek tarif ettiği Romantik eserlerden de övgüyle söz eder. Böylece yazarımız genel edebiyat anlayışına uygun roman teorisi bakımından Klasik veya Neo-klasiklerin fikirlerine yaklaşmakla birlikte uygulamada ve beğendiği örneklerde Romantiklerin tarafında yer alarak çelişkili bir tutum içine girer.

Tenkidî yazılarının büyük bir kısmını şiire tahsis eden Namık Kemal'in şiirin mahiyeti konusundaki sözleri oldukça sınırlıdır. Bir mektubunda «Şiir manâya değil, lâfza ıtlak olunur» diyen ve şiirde fesahatın çok önemli olduğundan[41] söz eden yazar, *Celâl* önsözünde şiiri tarif etmenin zorluğundan yakınır ve naklettiği şiire dair bazı tarif ve tavsiflerin bu sanatı tam olarak tarife hiç bir zaman yetmediğini, hele «mevzun ve mukaffa kelâmdır» tarifinin daha da yetersiz olduğunu kaydeder[42].

Onun şiirin türleri veya nazım şekilleri konusundaki fikirleri de oldukça belirsizdir. Eski edebiyata yönelttiği tenkitlerde «bin yalan, yüz bin hezeyandan mürekkep istidalar» olarak nitelediği kasideyi ve şairin yalnızc kendini övdüğü fahriyyeleri reddeden[43] Namık Kemal, diğer nazım şekillerine dair bir şey söylemez. Hiciv ve hezl hakkında ise genel edebiyat görüşüne uygun olarak olumsuz bir tutumu vardır. Meselâ Nef'î'nin *Siham-ı Kaza*'sını şiirin değil,

39 «Mukaddime-i Celâl», *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, c. II, s. 347.
40 «Son Pişmanlık'ın Mukaddimesi», *İntibah-Sergüzeşt-i Ali Bey* s. 27.
41 Tansel, *Namık Kemâl'in Hususî Mektupları*, c. III, ss. 360-362.
42 «Mukaddime-i Celâl», *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, c. II, ss. 370-371.
43 *Tahrib-i Harabât*, ss. 42, 62.

hatta edebiyatın dışına çıkarır[44]. Bir mektubundan da tarih düşürmek için yazılan şiirleri şiirden saymadığını öğreniriz[45].

Böylece şiiri ahlâkî veya hakikat veya tabiata uygun edebiyat görüşünü çerçevesinde sınırlayan yazarımızın, şiirde vezin konusunda teorik sahaya sokabileceğimiz bir fikir daha vardır ki bu, hece vezninin lirik şiir türlerinde daha başarılı sonuçlar verdiğidir. Nitekim Recaizade Ekrem'e yazdığı bir mektubunda şunları söyler[46]: «Parmak hesabı Şarkı gibi, Destan gibi lirik yolda ne kadar latîf oluyorsa Mesnevi'ye girdiği gibi hiç bir şeye benzemiyor.» Daha sonra Hâmid'e yazdığı bir mektupta da gerek kendi gerekse çağdaş şairlerin şiirlerinden örnekler vererek hece vezinin «lirik yol'daki şiirlerde daha başarılı olduğu fikrini tekrarlar[47].

Namık Kemal, edebiyatın mahiyeti ve türleri konusundaki bütün bu fikirlerine uygun olarak edebî tenkide ve tenkitte kullanılacak ölçülerle dair bazı fikirler de ileri sürmüştür. «Tenkit» yerine çoğu zaman «muâheze» terimini kullanan yazarımızın[48], «nev-zuhur olan tarz-ı tenkit»in[49] yalnız eskiler değil yeniler için de uygulanması yolunda modern bir fikri vardır. Ona göre *Harabât*'ta Ziya Paşa'nın eski şairleri değerlendirip yenilerin tenkidini «ahlâf»a bırakmak istemesi hatalı bir tutumdur[50]:

«Ayrıldı bizimle çünkü eslâf
Varsın bizi de ayırsın ahlâf

ne demek? Bu asr-ı terakkîde yalnız sevâbıkın kemalât ve nekâyısını arayıp da zamanımızın halini sükût ile geçiştirmek neden iktizâ etsin! Madem ki «muaheze» yolu açıldı, muasırîn haklarında yazılacak tahkikat ve mübâbesât-ı edebiyenin hem efkâr-ı zamâneye

44 Bkz. Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, c. III, s. 52-53.

45 Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, c. II, s. 463.

46 *a.g.e.*, s. 295-296.

47 *a.g.e.*, s. 375-377.

48 Ama hayatının son zamanlarına doğru onun daha ziyade «tenkit»i tercih etmeye başladığını söyleyebiliriz. Nitekim bu devre ait mektuplarında bu kelime daha sık karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, c. II, s. 413; c. III, s. 249, 372-373.

49 *a.g.e.*, s. 249.

50 *Tahrib-i Harâbât*, s. 21.

hem de kendilerine fâide-bahş olması mukarrer iken yalnız eserlerini nakl ile iktifâ etmek ve sitâyiş ve tarizi eslâfa hasr eylemek revâ mı olsa gerek!»

Böylece tenkide genel edebiyat görüşüne bağlı olarak yazarı yönlendirmek ve okuyucuyu eser hakkında aydınlatmak görevlerini yükleyen yazarımız, bu fikrini bizzat uygulamak suretiyle hem eski hem de yeni şair ve yazarları muayyen ölçülere göre tenkit etmiştir. Tenkîdî yazılarında ve mektuplarında eski şairlerin yanı sıra eserlerini ele aldığı çağdaş yazarlar arasında Akif Paşa, İrfan Paşa, Sami Paşa, Recaizade Ekrem, Abdülhak Hâmid, Sami Paşazade Sezaî ve Menemenlizâde Tahir sayılabilir.

Bu tenkitler sırasında kullandığı ölçütleri edebî ve gayr-ı edebî olmak üzere iki grupta toplayabiliriz. Edebî ölçütler içerisinde en fazla kullandığı ölçütler fesahat, şîveye uygunluk ve sadeliktir diyebiliriz. Manâyı bozan veya müphemleştiren yanlış veya lüzumsuz veya yaygın kullanılışta olmayan kelimeler, uzun terkipler, yalnızca süsten ibaret olan söz sanatları bu tenkitlerde ısrarla üzerinde durulan hususlardır. Bu bakımdan o, daha ziyade kelimeci tenkide bağlı sayılabilir. Edebî açıdan önem verdiği diğer bir nokta da teknik aksaklıklar, özellikle de aruz kusurlarıdır. Nitekim Türk şiir dilinin tabiîliğine ve güzelliğine engel olan imâle ve zihaf gibi aruz kusurları, kafiye ve redifin getirdiği sıkıntı veya zaruretler tenkidî yazılarında sık sık karşımıza çıkar.

Modern tenkidin getirdiği yapısal bütünlük, zenginlik, derinlik ve yenilik gibi kavramlardan oldukça uzak olan Namık Kemal'in bu kelimeci ve teknik tenkitleri onu daha ziyade eski tenkit anlayışına yaklaştırmaktadır.

Yazarın başvurduğu gayr-ı edebî ölçütler içinde en fazla dikkat çekeni «hakikat» ölçütüdür. O, tenkitlerinde her şeyden ziyade buna önem verir. *Tahrib*'de kesin bir dille ifade ettiği kanaatine göre «... eş'ârın tercihinde bir dereceye kadar mezâkın dahli varsa da fünûn-ı edebiyede bu hususta hevesât-ı vicdaniyeden bin kat büyük bir mizân hakikattir»[51]. Edebî eser ilmî ve dinî (ahlâkî) hakikatleri talim ve telkin etmelidir ve bu yolda ileri gelen eserler «ek-

51 *Tahrib-i Harabât*, s. 157.

mel-i âsâr» olarak nitelenmesi gereken eserlerdir[52]. Onun eski edebiyatı tenkit etmesinin asıl sebebi de zaten bu yolu «fennen ve aklen, vicdanen ve diyaneten merdud»[53] saymasından ileri geliyordu.

Namık Kemal'in fazla başvurmamış olmakla birlikte yazılarında ifade ettiği bir başka gayr-ı edebî ölçüt de sosyal rağbettir. *Celâl* önsözünde Shakespeare tiyatrosunun ve Romantik tiyotronun Klasik tiyatroya üstünlüğünü isbat ederken biraz da bu ölçüte dayanır[54] : «... mademki dünyada zevke ait olan şeyler için bir nişane-i rüchan var ise kabul-i âmmedir, Shakespeare mesleğinin her tarafta gördüğü rağbet meziyetini ve hattâ öbür mesleğe ait olan kavâid ve şerâitin bütün bütün münasebetsizliğini tamamiyle isbata kifâyet eder.» Ancak bu konuda söylediklerine fazla güvenmemelidir; çünkü Sami Paşazâde Sezâî'ye yazdığı bir mektupta bu sefer de «... rağbet bir eserin hakikatte iyiliğine delâlet etmez»[55] dedikten sonra Victor Hugo ve Alexander Dumas Pere'in tiyatrolarından bazı örnekler vererek halkın çok beğenmiş olmasına rağmen bunların, Hugo ve Duma'nın diğer eserlerinden daha aşağı olduğunu iddia eder.

Netice olarak Namık Kemal, teorik bakımdan edebiyatı musikî ve resimden çok din, felsefe ve ilim kutbuna götüren muhtevacı bir görüşün sahibidir. Yazılarında hakikat, tabiat, ahlâk, âdetler, ilim, fen, akıl v.s. gibi kavramlar üzerinde çok durulmasına rağmen ahenk, tasvir ve hayal (imaj) gibi konulara çok az temas edilmiş olması da bunun tabiî bir sonucudur. Bu çerçevedeki fikirleriyle o, esasen dış dünya (toplum) ve okuyucuyu esas alan taklitçi ve pragmatik teorilere[56] bağlı veya bunların çok basit ve eksik bir sentezini yapmaya çalışan bir teorisyen olarak kabul edilebilir. Onun edebiyat anlayışında Romantik teorinin esasını oluşturan şairin hayal-

---

52 *a.g.e.*, s. 106.

53 «Muâhezât-ı Edebiyeyi Havî Bir Mektup», *Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*, cüz 5, s. 318.

54 «Mukaddime-i Celâl», *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, c. II, s. 360.

55 Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, c. II, ss. 466-467.

56 M. H. Abrams'ın «The Mirror and The Lamb» adlı eserinde bu teorik tasnifin bir özeti için bkz. C. Hugh Holman, *A Handbook of Literature*, 3. b., İndianapolis : 1976, ss. 137-138; Berna Moran, *Edebiyat Kurumları ve Eleştiri*, ss. 7-8.

gücü, icad kabiliyeti ve üslûpta orijinallik gibi önemli hususların yeri yok gibidir. İşte bu yüzden Romantiklerin eserlerini beğenmesine, örnek almasına ve bu yolda eserler vermeye çalışmasına rağmen fikirleri bakımından Namık Kemal'i batılı Klasik ve Neo-klasiklerin teorik fikirlerine bağlı saymak daha doğrudur. Bir yandan da o, bu fikirleriyle o kadar hırpaladığı klasik edebiyatımızın şiiri mutlak veya ilahî hakikatin ifadesi sayan anlayışına da oldukça yakındır[57]. Teorik ve pratik açıdan böylesine çelişkili bir konuma sahip olan yazarımızın bu ikiliği, şüphesiz ki devrin şartları, yetişme tarzı ve mizacı ile yakından alâkalıdır. Şüphesiz olan diğer bir nokta da onun edebiyat hakkındaki fikirleri ile siyasî ve sosyal fikirleri arasındaki paralelliktir.

57 Divan edebiyatındaki sanat anlayışı konusunda daha geniş bilgi için bkz. Harun Tolasa, «Klasik Edebiyatımızda Divan Önsöz (Dibace)leri : Lamiî Divanı Önsözü ve (Buna Göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü» *Ali Nihat Tarlan Hatıra Sayısı*, Cambridge : 1973, s. 385-402; Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünün'da Edebî Tenkit*, Ankara : 1981, ss. 34-42.

NAMIK KEMAL'İN DEVLET ADAMLIĞI

Zeynep Kerman *

Namık Kemal'in idarî görevlerini bilenler arasında, hiç şüphesiz bu makalenin başlığında yer alan «devlet adamı» sözünü yadırgayanlar bulunacaktır.

Lugatlere baktığımızda, idare sanatını bilen ve devlet yönetiminde birinci derecede rol oynayanlara «devlet adamı» dendiğini görüyoruz. Bu klasik ve yerleşmiş tarife göre, Namık Kemal bir «devlet adamı» değil, bir idare adamı, hattâ sıradan bir memurdur.

Fakat bir devlet adamında bulunması gereken vasıflar gözönüne alındığında, bu tarif üzerinde yeniden düşünmek gerekir. Türk ve dünya tarihine baktığımızda, pek çok devlet adamının şahsî menfaatleri uğruna devlet ve millet menfaatini hiçe saydıkları, şahsiyet zaafı yüzünden çok değerli mülkî ve askerî erkânı saf dışı bıraktıkları, ileri görüşlülük ve hattâ karar verebilme yeteneğinden mahrum oldukları için, devleti ve milleti büyük felâketlere uğrattıkları görülür. Acaba, böylelerine, sırf işgal ettikleri mevki ve yukarıdaki tarife uyduğu için «devlet adamı» demek doğru mudur?

Bu düşüncelerin ışığında, bana göre, rütbe ve mevkii ne olursa olsun, devlet ve milletinin haysiyet, şeref ve menfaatini her şeyden üstün tutan; bu uğurda her türlü mücadeleyi göze alabilen; devlet ve milletinin ilerlemesi ve yükselebilmesi için teklif ve projeler yapan; bunları üst makamlara iletebilmek için her türlü vasıtaya müracaat edebilen medenî cesaret sahibi görevlilere, tereddütsüz «devlet adamı» ünvanı verilebilir.

---

* Prof. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

Namık Kemal, sayın Fevziye Abdullah Tansel'in dört cilt halinde neşrettiği mektuplarında da açıkça görüleceği üzere, bu hasletlere fazlasıyle sahip bir şahsiyettir.

Rahmetli hocam Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Tanzimat dönemini anlatırken, I. Meşrutiyet devam etmiş olsaydı, Namık Kemal bütünüyle politikaya atılacak, belki de edebiyatı terkedecekti, derdi. Gerçekten de Şurâ-yı devlet azalığını kabul etmesi ve Kanun-ı Esasî Encümeni'ne dahil olması, bu görüşü destekler mahiyettedir.

Namık Kemal'in *İbret* gazetesindeki faaliyeti gözden geçirilecek olursa, geniş bir hazırlık döneminden sonra, sosyal ve millî konularla ilgili olarak yazdığı makalelerle Türkiye'de bir efkâr-ı umumiye teşkil ettiğini ve yetişen nesillere fikir babalığı yaptığını açıkça görürüz. Namık Kemal, daha sonra getirildiği idarî görevlerde, makalelerinde işlediği fikirleri ve teklifleri büyük ölçüde gerçekleştirecek ve :

Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azîmetten

veciz mısraında ifade ettiği davranış tarzına ömrü boyunca sadık kalacaktır.

Namık Kemal, 18 Aralık 1879'da, 2 yıl 5 aylık sürgün döneminden sonra Midilli mutasarrıflığına getirilir.

2 Ekim 1880 tarihli *Lâyiha*'sını Tanpınar «bu vesika -Midilli hakkında o zamana kadar misli az görülmüş bir etüdle- mahallî ihtiyaçları en basit unsuruna kadar karşılamaya çalışan her türlü ütopiden uzak bir ıslahat projesidir»[1] diye değerlendirir. Bu vesika iki buçuk yıla yakın sürgün hayatında dahi onun memleket meseleleriyle ne kadar ilgilendiğini ve eğitim, ziraat, sanat, ticaret, adliye ve içişleri sahalarındaki eksiklikleri nasıl bir dikkatle tesbit ve teşhis ettiğini ve büyük bir vukufla hal çareleriyle birlikte kaleme aldığını gösterir.

Namık Kemal, Rodos mutasarrıflığına tayinine kadar, bu lâyihada tesbit ettiği eksiklikleri telâfiye çalışmış, işler hale getirdiği

1 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. bsk., İstanbul 1976, s. 366.

Cemiyet-i Maarif'in kısıtlı maddî yardımıyle yirmi kadar ilkokul açtırmıştır. Böylece, Adadaki Türk nüfusun kültürel seviyesini yükseltmek ve millî şuuru uyandırmak istemiştir. Adayı kalkındırmak için mahallî gelirlerden istifade fikrini, bildiğimize göre ilk defa Namık Kemal ortaya atmış; vakıf gelirlerinin fazlalarının merkeze gönderilmesine karşı çıkmış; bu fazlanın Ada ve halkının ihtiyaçlarına sarfedilmesini teklif etmiş ve bu konuda ısrarlı bir mücadeleye girişmiştir.

Bu faaliyeti sırasında, kendisine en büyük güçlük, Cezair-i Bahr-ı Sefid valisi ve sonra Hariciye Nâzırı olan Said Paşa tarafından çıkarılmıştır. Paşa, Rusya konsolos vekilinin de yakın dostudur. Bu yüzden ikisi bir olarak, Namık Kemal'i gözden düşürmek ve azlettirmek için her yola başvurmuşlardır.

Namık Kemal, II. Abdülhamid'e duyurulmak üzere Mabeynci Emin Bey'e 9 Zilhicce 98/22 Ekim 1882 tarihiyle yazdığı uzun bir mektup da, Said Paşa'dan şöyle şikâyet eder :

«Zannıma göre, mahâfil-i ecnebiyyede cereyan eden sözler, Midilli Rusya konsolos vekiliyle devlete, millete ve haysiyet-i hükûmet ve hilâfete rağmen mücerret beni kırmak için konsolos vekiline hempâlık denaâtini ihtiyar eden Hariciye nâzır-ı bî-nazarının netice-i ihtiraâtıdır»[2].

Bu mektupta Namık Kemal, klasik tarife göre «devlet adamı» sayılan Said Paşa'nın, basit bir memur bile olamayacağını şu alaylı ifadelerle ortaya koyar :

«...Hariciye Nâzırı Paşa hazretlerinin nazar-ı basîreti, hiç göremediğim kirpiklerinden ileri geçebileceğini bilemiyorum, ümid edemiyorum. Şu kadar var ki, müşarünileyh hazretleri Frenk kunduracıları kadar dürüst Fransızca söylemekten ve hiç bir lisanda hiç bir fenne müteallik bir kelimenin mânâsını bilmemekle beraber, Rıza Paşa dalkavukluğundan yetişmiş ve Terceme Odası'nda bir kâğıdın mânâsından, imlâsından kat-ı nazar, satırını doğru yazmadığı halde çerağ olduğu gibi...»[3].

---

2 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Mektupları*, c. 3, Ankara 1973, s. 164.

3 a.e., s. 165.

Namık Kemal, 1866'da vuku bulan Girid isyanından itibaren, Adalar'da takip edilmesi gereken siyasetle ilgilenmiş ve ömrü boyunca büyük bir ısrarla bu konu üzerine gitmiş ve devlet ileri gelenlerini aydınlatmaya çalışmıştır.

II. Abdülhamid'e 23 Ramazan 1300/16 Temmuz 1299 (28 Temmuz 1883) tarihiyle sunduğu bir arîzada, önemli işlerde hıristiyan memur kullanılmasından doğabilecek mahzurları büyük bir ileri görüşlülük ve medenî cesaretle açıkça dile getirmekten çekinmemiştir :

«...Bu bendin bir fırkasında her nâhiye ahalisine yerliden üç adam intihab ettirilerek bunlardan birinin hükûmet marifetiyle müdürlüğe tayin olunması muhassenâtı mucib olacağından bahsolunuyor. Bu fikir Ignatief tarafından vaktiyle ilka olunan tesvilât bekayasından olarak nevâhînin kâffesinde müdürlüğe muktedir adam bulmak muhal olduğu cihetle, bu suret ekser mevâhîyi birtakım nâehiller eline bırakacağından (...) bin türlü güft ü gû peydâ olacağından başka (...) hıristiyanlara cânib-i seniyyü'l-cevânib-i saltanat-ı seniyyeden her ne türlü müsaade vuku bulur ise o müsaadeler derhal hukuk-ı müktesebe nâmını almakta ve Avrupa'nın müdahâlâtı sâyesinde hiç bir vakit istirdad veya ilgası mümkün olamamaktadır. Cezair-i Bahr-ı Sefid vilâyetinin ekser ahalisi ise hıristiyan olduğundan müdürlerin hakk-ı intihabı kendilerine verilince, umûr-ı idarenin mebdei olan nâhiyelerin kâffesi buralarca intihab ve tayinleri hükümetten ziyade ahaliye ait birtakım hıristiyan müfsidlerin elinde kalacağı gibi bu vilâyet hıristiyanları mahud Avrupa komisyonu teşekkül eder etmez, Rumelî-i Şarkî'ye iltihak istidasını hâvi mahzarlar yetiştirmek yolunda nice harekât-ı bedhâhânede bulunmuş olmalarına nazaran (...) bu selâhiyeti, muhtariyet-i idare şekline ifrağ için her türlü mefsedete kıyâmdan geri durmayacaklarına Avrupa'daki eâdi-i dîn ü devletten dahi istedikleri kadar muavenet göreceklerinden hiç şüphe yoktur»[4].

Girid'deki Rum asıllı Fotyadi Paşa'nın zararlı faaliyetlerinden bahseden mektupları da Adalar'da yürütülen yanlış politikayı ve basiretsiz davranışların yarattığı ve yaratabileceği vahîm neticeleri bütün açıklığıyle dile getiren vesikalardır.

4 a.e., s. 312-313.

Fotyadi Paşa'nın Girid'i Yunanistan'a bağlamak hususunda sinsice ve fakat son derece sistemli çalıştığını delilleriyle ortaya koyan Namık Kemal, Ada Müslümanlarının göçten başka kurtuluş yolu bulamamalarını gelecek için en büyük tehlike olarak görür. Onun bu hususta ki endişelerinde ne kadar haklı olduğunu tarih bize pek acı bir şekilde maalesef öğretmiştir.

Namık Kemal, diğer adalardan da Türk-Müslüman göçünü önlemek için alınacak tedbirler üzerinde çok durmuştur. Zira, Türk-Müslüman nüfusun göçü, Adaların hıristiyanların ve dolayısıyle Yunanistan'ın eline geçmesidir ve Namık Kemal'e göre, Bâbıâli'nin eyyamcı ve vurdumduymaz davranışları, çekingen tutumu ve ileriyi gören idarecilere arka çıkmaması sadece ve sadece Yunanistan'ın işine yaramaktadır.

Namık Kemal, Midilli'den Rodos'a gönderildikten sonra, yerine mutasarrıf olan Agâh Efendi'ye uzun bir raporla, Midilli'yi her cephesiyle tanıtır. Bu raporu bugünün siyâsîlerinin de dikkatle okumalarını ve örnek almalarını gönülden dilerim. Devlet süreklilik demektir ve bu süreklilik büyük ölçüde uzun vadeli plan ve programların kesintisiz uygulanmasıyle sağlanabilir. Namık Kemal, sadece bu tafsilatlı ve dikkate değer raporuyla dahi örnek alınması gereken bir «devlet adamı» portresi çizer.

Namık Kemal, gerek kazandığı tecrübeler, gerekse II. Abdülhamid'in fikir ve davranışlarını takdir etmesi sebebiyle Rodos'ta daha cesur davranır ve neticede İmtiyaz madalyasıyle mükâfatlandırılır.

Rodos'a geldikten iki ay sonra Namık Kemal, II. Abdülhamid'e 7 Rebiü'l-evvel 1302/25 Aralık 1884[6] tarihli bir arîza ile, adanın hal-i nâzır durumunu; elden çıkmak üzere bulunduğunu, alınacak tedbirleri tıpkı bir önceki Midilli ile ilgili lâyihasında olduğu gibi açıklar.

Bu mektupta, adadaki Türk-Müslüman nüfusun askere gitmemek için Yunan tabiyetine geçtiğini ve hattâ hıristiyan olduğunu belirttikten sonra, bu durumu önlemek için, erkek nüfusun kur'a dışı bırakılmasını, kültür seviyelerinin yükseltilmesi için okullar

5 a.e., 644 ve 637 numaralı mektuplar.

6 a.e., c. 4, Ankara 1986, nr. 724, s. 97-101.

açılması, dinî ve millî şuur kazanabilmeleri için de camiler yaptırılması lüzumuna işaret eder.

II. Abdülhamid, bu arîzayı derhal dikkate almış ve 3 Ocak 1885 tarihli bir İrade çıkarmıştır. Bu İrade sayesinde Ertuğrul, Tîr-i Müjgân ve Hamidiye camileri sür'atle yaptırılarak büyük merasimle ibadete açılmıştır.

Namık Kemal, Rodos'taki faaliyetini Kulaksızzade Mustafa Bey'e yazdığı bir mektupta, büyük bir tevazu içinde şöyle dile getirir :

«İnşallah bir sene geçmez Medrese-i Süleymaniye'yi leylî sınıflı, sanayi daireli bir mektep haline getireceğim. İnas Rüştiyesi yapacağım. İdadîyi adam kıyafetine koyacağım; esbab müsaid mektepler için akla fikre gelmez yerlerden irad tedarik olunabiliyor»[7].

Rodos'taki bir diğer önemli faaliyeti Cezair-i Bahr-i Sefîd vilayeti dahilinde ilk defa Rodos'ta yapılan nüfus sayımıdır. İrade-i seniyyeye rağmen, Namık Kemal'e kadar, bir önceki mutasarrıf Âgâh Efendi dahil, herkes böyle bir sayımın yapılabilmesini imkânsız görüyordu. Bunu gerçekleştirmek için Namık Kemal, önce güvendiği adamları, çıkarılan bütün güçlüklere rağmen, belirli kaymakamlıklara tayin ettirmiş, böylece tabir câizse, alt yapıyı sağlama almış, ancak ondan sonra sayımı, en ufak bir karışıklığa meydan vermeden sonuçlandırmıştır. Diğer adalarda sayım yapılamadığına göre, bu başarı bütünüyle Namık Kemal'e aittir.

Rodos halkının hayat seviyesini yükseltmek için hazırladığı Ziraat Talimatı, Rodos'un serbest liman haline getirilmesi, Maliye Nezareti'ne gönderilmesi âdet olan Menâfi sandıklarının gelirlerini alıkoyarak Adanın bütçesini arttırma gayretleri, kaçak avlanan Yunanlı süngercileri tevkif ettirmesi son derece cesur, ileri görüşlü ve basiretli davranışlarından sadece zikre değer birkaçıdır.

Sözlerimi Sakız mutasarrıfı iken, 1888 Eylül'ünde başgösteren Kalimnoz ayaklanmasının bastırılmasından sonra, davranışlarını ve Bâbıâli'ye gönderdiği resmî yazılardaki üslûbunu ağır ve hakaretâmiz bulan Cezair-i Bahr-i Sefid valisi Akif Paşa'ya yazdığı 15 Teş-

7 a.e., nr. 746, s. 162.

rin-i evvel 1304/27 Ekim 1888 tarihli mektuptan seçtiğim bazı cümlelerle son vermek istiyorum.

Bu cümleler benim çıkış noktamı teşkil ettiği gibi, Namık Kemal'in şahsiyeti ile üslûbunun nasıl bir bütünlük arzettiğini de ortaya koyar. Devrinin resmî yazışma dilini çok iyi bilen Namık Kemal'in dikkatimizi çeken en önemli özelliklerinden biri bu resmiyet içinde şahsiyetini, gür erkek sesini de muhafaza edebilmesidir.

«İhsannâme-i mün'îmânelerinde Bâb-ı Ali'ye gönderilmesi lâzım gelen maruzâttaki bazı şiddetli tabirâttan sarf-ı nazar olunması ferman buyuruluyor. Korkarım ki ferman-ı devletlerine ittibâ etmeğe muvaffak olamayacağım. Bâb-ı Âli kulunuzu yeni öğrenmiyor. Memuriyetimin, rütbemin küçüklüğü, haysiyet-i insaniyede tenezzülümü icab etmez. Onlar tahkir eder, yahut vesile-i tahkir ararsa, bendeniz için sükût etmek, hayattan münselib olmağa mutavakkıftır. Söylesinler, işitmesinler, Malum-ı devletleridir ki, içimizde şahsen macera varsa, yalnız Hariciye Nâzırı ile var. Amma Sadrazam efendimiz, sözünün sakalından ileri geçmeyeceğini bilirken, bendenizi açıktan açığa gönderdiği resmî telgraflarda azl ile tehdid buyuruyor. Dahiliye Nazırı efendimiz süngerden tutturarak, müselsel, muttasıl hakk-ı çâkerânemi tekdir ve tahkire vesile arar dururken, bendeniz bu muamelelere karşı tahammül ederim desem, yalan söylemiş olurum. Kendileri gibi memuriyet dilencisi değilim, zulme uğramaktan korkmam :

> Firakı, habs ü nefyi kadr ü nâmusumla gördüm hep
> Cihânın bir belâsından bana pervâ mı kalmıştır

demiştim. O fikrimde hâlâ sâbitim, ellerinden ne gelirse arkalarına koymasınlar[8].

8 a.e., nr. 1010, s. 594.

NAMIK KEMAL'İN MEKTUPLARI'NA EK

Zeynep Kerman *

Süleyman Nazif'ten oğlu Sait Nazif Ozankan'a intikal eden evrak, uzun yıllar araştırıcılar için merak konusu olmuş, Sait Nazif' in sağlığında bunlardan faydalanmak maalesef mümkün olamamıştı. Sait Nazif'in vefatından sonra eşi ve Cenab Şehabeddin'in kızı sayın Reşika Ozankan Hanımefendi, büyük bir cömertlikle kayınpederi ve babasından intikal eden evrakı Hocam rahmetli Prof. Dr. Mehmet Kaplan'a vermişti. Hoca da biz talebleriyle bunları tasnif etmişti. Hoca'nın sağlığında neşredilen *Cenab Şehabeddin'in Bütün Şiirleri* adlı eserde, evraktan büyük ölçüde faydalanılmıştı.

Bu evrak arasında, Namık Kemal'in bugüne kadar neşredilmemiş on dört mektup müsveddesi de vardır. Rahmetli araştırıcı Fevziye Abdullah Tansel 1967, 1969, 1973 ve 1986 yıllarında dört cilt halinde Namık Kemal'in 1043 mektubunu yayınlamıştır. Ben bu büyük çalışmaya küçük bir katkıda bulunduğum için kendimi bahtiyar hissediyorum.

Bu mektupların ilki Recaizade Ekrem'e yazılmıştır. Mektubun baş kısmı yoktur ve sonunda istinsah edenin yazısıyle «Kemal'in Ekrem'e mektubudur» notuyla 13 Safer 95 (17 Şubat 1878) tarihi vardır. Namık Kemal'in bu tarihte ikamete memur olarak Midilli'de bulunduğunu biliyoruz. Bu yüzden bu mektuptaki bedbin ruh hali özellikle «hangi tahassüs-i elîmi tatmin ihtiyacıyle dehânımdan dökülen elfaz-ı meraret-âlûd bu tahassüs-i her-dem teceddüdün mahsulüdür ruhum efendim» cümlesinden açıkça anlaşılmaktadır.

---

* Prof. Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

«Evlâd» hitabıyle başlayan tarihsiz ve imzasız mektup müsveddesi 2 Receb 95 tarihli mektuba cevap olarak yazıldığından 1 Temmuz 1878 den sonra Midilli'de kaleme alınmış olmalıdır.

«Ben babanın elinde doğmuştum. Sen de benim elimde doğdun» ibaresinden yakın bir aile dostu veya akrabanın oğluna yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Fevziye Abdullah Tansel'in neşrettiği mektuplarda ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın ifadesine göre, Namık Kemal'in, Kadirî şeyhlerinden Ahmed Niyazi Efendi'nin oğlu Mustafa Reşid'e böyle hitap ettiğini görüyoruz[1].

«Saadetlu efendimiz hazretleri» hitabıyle başlayan tarihsiz ve imzasız mektup 21 Eylül 94 (3 Ekim 1878) tarihli mektuba cevaben yazıldığından, Ekim 1878 de kaleme alınmış olmalıdır. Muhatabının yeni eserlerini istemesi üzerine Namık Kemal, pek bir şeyler yazamadığını ancak «Takvimhane Müdürü izzetlu Midhat Efendi'nin fikr-i siyaset ve namus ve terbiyetine karşı neşrettiği birkaç söz üzerine kendisine yazdığı iki mektubu» takdim edebileceğini belirtir.

5 Cemaziü'l-âhire 96 (27 Mayıs 1879) tarihli mektubun hitap cümlesi yine «saadetlu efendimiz hazretleri»dir. Mutasarrıf tayin edilmeden önce Namık Kemal'in Midilli'deki idare ile yakından ilgilendiğini gösteren bu vesikada, Midilli kalesinde topçu binbaşısı Esad Bey'in İstanköy'e tayin edildiği, yerine gelen Süleyman Efendi'nin halk ve mutasarrıf tarafından beğenilmediği, Esad Bey'in Midilli'ye nakledilmesini rica eder.

«Burada mülâkat-ı seniyyeleri ie teşerrüf olunduğu esnada dahi bir nebze arzolunduğu üzere» ifadesinden, hitap edilen şahın Mayıs 1879 da Midilli'ye geldiği anlaşılıyor.

Fevziye Abdullah Tansel'in belirttiğine göre, 1879 Mayıs'ında Mahmud Nedim Paşa, hastalanarak Midilli'ye hava tebdiline gelmiştir[2].

Recaizade Ekrem'e yazdığı 24 Eylül 95 (6 Ekim 1879) tarihli uzun mektup yine Midilli'den gönderilmiştir. Halen sürgündedir, fa-

1 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Mektupları,* c. II, Ankara 1969, s. 86, 98, 277; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri,* İstanbul 1970, s. 1436.

2 F.A. Tansel, a.e., c. II, s. 427.

kat alışmıştır. Balkan cephesinde bulunmuş ve harbin facialarına yakından şahit olmuş, Deli lakabıyle anılan Hikmet Bey, ziyaretine gelmiştir. Namık Kemal, harbin facialarını unutmak veya biraz avunmak için şiir, özellikle de fıkra anlatarak vakit geçirdiklerini, ancak bu yolla biraz sükûnet bulabildiklerini şu çarpıcı cümleyle dile getirir:

«Shakespeare'e taklid eder gibi en fâci bir hayalden en tuhaf bir fıkraya atf-ı makal ediyorum. Çünkü gönlümü zaptetmek için böyle bir tazyika muhtacım».

Bundan sonra Deli Hikmet'in anlattığı uzun bir fıkrayı yazar. Yine ona ait bir Ermeni fıkrasını «kendi nâtıkasına havale» ettiğini belirttikten sonra Deli Hikmet ile neler yaptıklarını ve onu şahsiyetiyle ilgili şu bilgileri verir:

«Burada bulunduğu sırada ufak-tefek şiirler de söylemiştik. Lâkin mübareği intizam-ı ahvâli umumun haline nümune olacak derecede bulunduğundan tertipli filanlı bir şey çıkaramadı. Müşterek söylediğimiz şeyler müştereğe benzemez. Tezyif yolunda söylediğimiz şeyler gülerken ağlamak kadar garip görünür. Hepsini menhûs kalemceğiziyle bazı kâğıt parçalarına yazdı. Gelin duvağı pek sevdiğinden midir nedir, mürekkebi de kırmızı kullandı. İçine benim eski şiirlerimden bir şeyler karıştırdı. Emsal yazdı. Hâsılı mecmuasının tertibini de kıyafetine benzetti».

Mektubun sonunda «romanın bu postaya yetişemediğini» belirttikten sonra, «önümüzdeki posta biheyyihal bir parça şey göndereceğiz. Öbür parçacık da hiç olmazsa 250 sahife olacak» der. Namık Kemal'in *Cezmi*'yi Midilli'de yazdığı malumdur. Recaizade'nin Namık Kemal'den yazı istediği, onun «romanla meşgulken yazı da yazamam» ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır. Kemal, onun külliyatını bastırmak arzusunu da uygun bulmamıştır. Namık Kemal «külliyat» adına itiraz etmekte ve bu konuda haklı olarak şöyle demektedir:

«Benim külliyatı basmak uzun zamanlara muhtaçtır. Adını külliyat koymazsan eserlerimden basılabileceklerin tab'ına cevaz verebilirim. Zihninde kararlaştırırsan nasıl bastıracağına dair bana mufassal ve fakat resmî bir mektup yaz. Ben de cevap vereyim».

1 Zilhicce 96 (15 Kasım 1879) tarihiyle Rauf Bey'e gönderilen mektup, onun 21 Zilkade 96 (6 Kasım 1879) tarihli mektubuna cevaptır. Namık Kemal mutasarrıf olacağının müjdesini almış, hattâ bu tayin meselesi «mahremâne tutulması tavsiye edilirken» oldukça yayılmıştır. Tanıdık, tanımadık pek çok kişi Namık Kemal'in «bendehânelerini ziyaretgâh addetmeğe» başlamışlardır. «Efendimize halef olmak bahsinde ne söyleyeyim» ifadesinden de anlaşılacağı üzere Rauf Bey, Sadık Rıfat Paşa'nın oğludur. Rauf Bey, 1879 Şubat'ında Midilli mutasarrıfı olmuş, kısa süre bu vazifede bulunmuş, ayrılışından sonra da yerine Namık Kemal tayin edilmiştir. Rauf Bey de vaktiyle azledilerek önce Bingazi valiliğine, sonra da Midilli mutasarrıflığına tayin edilmiş olduğundan, Namık Kemal, kendisini teselli eder mahiyette şu cümleyi söylemektedir:

«Orada çekilen ezâ-yı ruhanî zarurî olan inziva ile anbean terakkidar olan zaruret-i umumiyenin tesirat-ı umumiyesinden hâsıl olduğu beyan buyuruluyor. Allah bedterinden saklasın...»

22 Mart 96 (4 Nisan 1880) tarihli arîza, II. Abdülhamid'in sütkardeşi esvabcıbaşı İsmet Bey vasıtasıyle padişaha arzedilmek üzere kaleme alınmıştır. Namık Kemal, padişahın kendisine lutfettiği maaşın «mâl ü menâl-i cihanın mecmuundan bin kat kıymetdar iken», bu defa «Hazine-i hassa-i mülûkânelerinden mazhar olduğu ihsan»a teşekkürlerini «müsaid bir zaman bulurlarsa bârgâh-ı âlempenah-ı cenab-ı kîtisitânîye arzı hususuna» İsmet Bey'in «mürüvvet-i kerîmânelerini istirham» etmektedir.

7 Receb 97 (15 Haziran 1880) tarihli mektupta Namık Kemal, Midilli'de yolsuzluk yapan, temize çıkabilmek için Namık Kemal'i şikâyet eden Emin Dede adlı birisinin durumunu açıklamaktadır. Mektup «velinimet» hitabıyle başlamakta ve ifadesinin samimi ve teklifsiz edasından babası Mustafa Asım Efendi'ye gönderildiği intibaını uyandırmaktadır.

13 Kânun-ı evvel 96 (24 Aralık 1880) tarihiyle *Cezair-i Bahr-ı Sefid* gazetesine gönderilmek üzere kaleme alınan kısa mektupta Namık Kemal, Bozcaada'dan gönderilen «resmî tahrirat»ın yarım bırakılmasını tenkit ederek «hakikat-i halin meydana çıkması herhalde hayırlı olacağından mektubun itmam olunmasını veyahut nâkıs gelmiş ise ikmali istenilmesini temenni ederim. Çünkü ben de cevap vereceğim» demektedir.

Namık Kemal'in «Maruz-ı abd-ı ahkarlarıdır» ifadesiyle başlayan 8 Cemaziü'l-ahire 98/25 Nisan 97 (7 Mayıs 1881) tarihli arîzası, sadrazam mevkiindeki bir zata hitap ettiği intibaını uyandırmaktadır. Namık Kemal, bu zata bir tebriknâme yazmış, cevabî bir teşekkür mektubu yollandığını işitmiş; ancak bütün gayretlerine rağmen, bunu eline geçirememiştir. Namık Kemal, bu durumu «doğduğum zamandan beri duçar olduğum tali'sizlik netâyicinden» ifadesiyle dile getirir. Bu arîza, tahminimize göre, 12 Eylül 1880 tarihinde «başvekil» ünvanıyle ikinci defa sedarete getirilen Mehmed Said Paşa'ya (Küçük Said Paşa) gönderilmiştir[3].

Namık Kemal'in 18 Rebiü'l-ahire 1300/12 Şubat 98 (24 Şubat 1883) tarihiyle Lebib Efendi'ye gönderilmek üzere yazdırdığı mektupta, Midilli müddei-i umumî muavini Tevfik Bey'in terfi ile bir müddei-i umumîliğe tayinine tavassut edilmesini rica eder.

Namık Kemal, bu konuda daha önce de «bazı makamat-ı âliye» ye ricada bulunduğunu belirtir. Bu mektubun devamında Namık Kemal'in Başmüddei-i umumîliğe yazdığı tavsiye mektubunun da müsveddesi yer almaktadır.

Bu mektuplar tesirini göstermiş ve Nisan 1883 te Namık Kemal kızı Feride Hanım'a yazdığı mektupta «Tevfik, İstinaf Müddei-i umumîliği ile Sakız'a gidecek»[4] müjdesini vermiştir.

Namık Kemal'in bu mektuplarda kullandığı takdirkâr ifadenin son derece samimi olduğu, Fevziye Abdullah Tansel'in 3. ciltte neşrettiği birçok mektupta da görülmektedir. Bu konuda birkaç örnek veriyorum. Namık Kemal ağır bir grip geçirdiği günlerde Tevfik Bey, odasında yatarak ona bakar[5]. Kızının Rifat Bey'le nikâhında şahitlerden biri yine Tevfik Bey'dir[6]. Namık Kemal «bu vazife-perver memur»u[7] kısa sürede aileden biri gibi telakki etmeğe başlar ve ona «bizim evladdan Tevfik»[8] dediği gibi son derecede itimat eder. Lebib

3 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 5, 1971, s. 93.
4 F.A. Tansel, a.e., c. III, Ankara 1973, s. 241.
5 a.e., s. 138.
6 a.e., s. 169.
7 a.e., s. 182.
8 a.e., s. 96.

Efendi ise, 1880-1881 yılında Mahkeme-i Temyiz Ceza reisliği görevinde bulunmuştur[9].

5 Şubat 98 (16 Şubat 1883) tarihli uzunca mektup «Faziletlu efendim» hitabıyle başlamakta ve 16 Rebiü'l-evvel 1300/13 Kânun-ı 1298 (25 Ocak 1883) tarihiyle II. Abdülhamid'e gönderdiği arîzadaki[10] meseleyi tekrarlamakta ve hitap ettiği şahıstan konuyu münasip bir zamanda padişaha açmasını rica etmektedir :

«Bu hakikat atebe-i felek-mertebe-i mülûkâneye bir münasib vakitte arzolunur zannederim». Biz, bu mektubun da II. Abdülhamid'in sütkardeşi esvabçıbaşı İsmet Bey'e gönderildiğini tahmin ediyoruz.

11 Teşrin-i sâni 1303 (23 Kasım 1887) tarihli «velinimet» hitabıyle başlayan mektup, Süleyman Nazif'in ilâve ettiği notta da belirtildiği üzere kendi elyazısıyle babasına yazılmış ve oğlu Ali Ekrem tarafından hediye edilmiştir. Süleyman Nazif bu mektubun bir paragrafını *Namık Kemal*[11] adlı eserinde zikretmiştir. Fevziye Abdullah Tansel bu paragrafı «aşağıdaki mektubun tam metnine rastlayamadık; böyle bir mektup Kemal'in Türk Tarih Kurumu evrakı arasında da yoktur» notuyle eserinin 4 cildine almıştır[12]. Bu mektubun klişesini bir örnek olmak üzere veriyoruz.

Bu mektubu yazdığı sırada Namık Kemal, henüz Rodos mutasarrıfıdır. Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, onun Sakız mutasarrıflığına nakli konusunda şöyle demektedir :

«Burada üç yıldan fazla kaldıktan sonra, yabancı konsoloslardan birinin evine yapılan bir tecavüz hadisesi adadan ayrılmasına sebep oldu (Bu hadisenin mahiyeti Ali Ekrem, *Namık Kemal*, s. 70 ile Rıza Nur, *Türk Bilig Revüsü*, nr. 6, s. 412 de farklı şekillerde gösterilmiştir). Bâbıâli'ce hadisenin siyasî bir mesele haline gelmesinden çekinildiğinden, vilayet merkezi Sakız'dan Rodos'a naklolunarak, Kemal 1877 yılı Kânun I'u başında Sakız mutasarrıflığına tayin olundu»[13].

---

9 Ahmed Cevdet, *Tezâkir*, c. IV, Ankara 1967, s. 212-213. Haz. Cavid Baysun.

10 F.A. Tansel, a.e., c. III, s. 193-195.

11 Süleyman Nazif, *Namık Kemal*, İstanbul 1340-1922, s. 5.

12 F.A.Tansel, a.e., c. IV, Ankara 1986, s. 469-470.

13 Ömer Faruk Akün, «Namık Kemal» maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, s. 64-65.

Elimizdeki mektup, sayın Ö.F. Akün'ün bu hükmünü teyid eden bir vesika olduğu gibi, Namık Kemal'in bu teşebbüsü önceden gayr-ı resmî bir şekilde öğrendiğini, fakat hakkındaki tahkikattan bir şey çıkmadığı ve 1886 yılı Kasım'ında imtiyaz madalyasıyle taltif edildiğinden böyle bir değişikliğe ihtimal veremediğini de göstermektedir. Önemi bakımından bazı cümleleri aynen veriyorum :

«İstanbul'dan dün min gayr-ı resm alınan bir telgrafa nazaran merkez-i vilâyet Rodos'a naklediyor. Bu itibar ile bizim de Sakız'a naklimiz icab ederse de resmen gerek Vali Paşa hazretlerine ve gerek bendenize resmen bir şey demediler. Bu kararın sebebini anlayamadık (...). Hele kendim için teveccühat-ı velinimetin tagayyür etmediğinden eminim. Çünkü öyle bir hal olsaydı buradan azl veya becâyiş suretiyle bendenizi kaldırırlardı».

Bulduğumuz son mektup tarihsiz, imzasızdır ve Mevlânâ hitabıyle başlamaktadır.

Fevziye Abdullah Tansel'in IV. ciltte neşrettiği pek çok mektupta, Namık Kemal'in Midilli müftisi Abdürrahim Efendi hakkındaki menfî kanaatlerine rastlamaktayız[14]. Hattâ Midilli'den ayrıldıktan sonra da yerine tayin edilen Âgâh Efendi'ye Kasım 1884 te yazdığı mektupta «hırsızlığa evvelâ Cemiyet'in reisi olan müfti ile nâzırı bulunan hâkim başlayacaktır» ifadesini kullanmaktan çekinmez. Bu bakımdan, Abdürrahim Efendi'nin bazı isteklerinin yerine getirilmesine ricacı olduğu bu mektubu, Namık Kemal'in Midilli mutasarrıflığının ilk aylarında Şeyhülislâm Uryanîzâde Ahmet Es'ad Efendi'ye[15] gönderdiğini tahmin ediyoruz.

I

(.....) mahassalası idi?.. Tahassüsat-ı necîbenin sür'at-i zevalini düşündükçe onu bir rüyâ-yı müskir halinden tecrid ile bu suretle zehr-nâk etmekte ne mânâ olduğunu her dakika kendi kendimden soruyorum..

14 F.A. Tansel, a.e., c. IV, s. 35, 37, 49, 62, 107, 111, 158, 159, 160, 166, 662, 664.

15 İ.H. Danişmend, a.e., s. 157.

Evvelce de arzetmiş olduğum vechle senin bende ne mazi, ne hal, ne de istikbalde kıskanabileceğin bir şey olabilir! Böyle mazi ve istikbalim yekdiğeriyle imtizaç ederek şeklinde tecessüm etmiş zanneyliyorum ve bir gün ölüp de hâle veda etmek mecburiyeti hatırıma geldikçe amak-ı ruhumdan yükselip gelen isyana mukavemet edemiyorum. Sen bu kadar âteşîn ve benim kadar serîü'l-infial olmasan belki ben bu âteş-i isyanı teskine kudret-yâb olur ve hayatı olduğu gibi telâkkıye ve insanlardan verebileceklerinden ziyadesini taleb câiz olmadığını düşünmeğe nefsimi alıştırırdım. Fakat sen benim büyük bir mücahede-i nefsiye ile neye bir remâd-ı teessürde gizlemeğe çalıştığım ateşleri bir mervaha-i sitemle açıyor ve ruhumun en gizli, en derin bir noktasında yanan o fevvâre-i intifâ-nâ-pezîri alevlendiriyor, beni teselli-cû-yı feveran eyliyorsun. İşte bilmem hangi tahassüs-i elîmi tatmin ihtiyacıyle dehânımdan dökülen elfaz-ı merâret-âlûd bu tahassüs-i her-dem teceddüdün mahsulüdür, ruhum efendim.

(Hukuk-ı idare) dedikleri şey, bir devletin taksimat ve nizamat-ı idaresini şerhten ve bir de mehâkim-i idarenin vazaifini göstermekten ibarettir. Mündericatı ise daimiü't-tebeddül ve mahalline tâbi şeylerdir.

[Kemal'in Ekrem'e mektubudur]

Fî 13 Safer 95

II

Evlâd

2 Receb 95 tarihli kâğıdın geldi. Ne kadar memnun olduğumu bilir misin? Dinle de sana tarif edeyim. Ben babanın elinde doğmuştum. Sen de benim elimde doğdun. Şu karabet-i tabiiyeyi bir kere göz önüne al. Bir de şurasını tasavvur eyle ki sen doğduğun zaman ben dürüst bir mektup yazmağa muktedir değildim. Memleketimizde ise şimdiki yolda bir şey yazmayı iltizam eder kimse yok idi. Sen lâkırdı söylemek iktidarından yazı yazmak iktidarına vâsıl olacağın sıralarda millet için bir nutkıyet-i maneviye bir lisan-ı edeb hâsıl olmağa başladı. Buna da birkaç kişi sa'y-i zâtileriyle muvaffak oldular. Onların biri de kaht-ı rical cihetiyle midir nedir ben bulundum. Şimdi sen benim âdi yazı yazmağa muktedir olmadığım bir

yaşta iken bana arzu ettiğim gibi mektup yazıyorsun. Şu iki mütalaa memnuniyetimi tarif için başka söz söylemeğe ihtiyaç bırakmaz sanırım. Ne vakit mektup yazarsan cevap alırsın. Fakat tarif ettiğin surette kabil olamaz. Avusturya postasından gider kendin ararsan gönderirim. Bana yazacağın şeyler doğrudan doğruya gelir. Her ne için hall-i müşkil müracaatında bulunursan elimden geldiği kadar seni memnun etmeğe çalışacağıma emin ol. Yeni eserim yok ki göndereyim. Bazı gençler birbirlerine yazı yazdırarak birbirleriyle bizim bazı âsârı teati ediyorlar. Yazı yazmağa vaktin müsait ise haber ver. O sayede görmediğin bir hayli eserimi alabilirsin.

III

Saadetlu efendimiz hazretleri

Üçüncü olarak bir taltifnâme-i kerîmânelerini de bu defa aldım ki 21 Eylül 94 tarihli idi. Bendeniz şimdiye kadar mecburiyet mess etmedikçe tasdia cesaret edememiştim. Eltâf-ı mahsusa-i kerîmânelerine iltica ettim ve o keremin iki defa da vazife-i şükranını birer arîza ile ifa eyledim. Böyle suret-i mahsusada nâil olduğum bir lutf-ı mehasin-perverânelerine karşı —oldukça yazı yazmak iktidarıyle beraber— bir başka tarz-ı şükran icadına muktedir değilim. Ve hattâ bu yolda kudretsizliğimi bile istîfâ-yı kusura hüccet edemem. Çünkü öyle bir mürüvvete bihakkın mukabeleyi imkânın hâricinde görüyorum. Âsâr-ı hakîrânemin nezd-i âcizânemden en ziyade müntehab olanlarından bazılarının takdimi irade buyuruluyor. Bendeniz buraya geleli pek az şey yazdım. Zaten yazdığım şeylerin cümlesi birbirinden değersiz olduğunu bilirim. Fakat bir zenciye yavrularının hangisi güzel olduğu sorulsa irfan-ı nâkıs ve fakat vicdan-ı hâlis ile birini göstermeğe muktedir olabileceği gibi bendeniz de şimdiki eserlerimin kendi indimde ehven görünen iki parçasını takdime cesaret eyledim. Bunlar Takvimhâne Müdürü izzetlu Midhat Efendi'nin fikr-i siyaset ve namus ve terbiyetime karşı neşrettiği birkaç söz üzerine kendisine yazdığım iki mektuptur.

O derece münasebetsiz bir takdime ile ifâ-yı emre kalkıştığım için mahcub isem de afv-ı âlilerine de müstenidim. İnd-i âcizânemde müsellem olan kaidelerdendir ki «hakîm olan halîm olur». Bâki herhalde emr ü irade hazret-i veliyyü'l-emrindir.

IV

Saadetlu efendimiz hazretleri

Burada mülâkat-ı seniyyeleri ile teşerrüf olunduğu esnada dahi bir nebze arzolunduğu üzere İstanköy kalesinde topçu binbaşısı bulunan Esad Bey mukaddema Midilli kalesinde iken cümleyi fevkalgāye hoşnud etmiş ve şimdiki binbaşı Süleyman Efendi ise o mazhariyette çıkamayarak bu defa kaimpederinin mirasını almak için İstanbul'a gitmiş olmak cihetleriyle atufetlu mutasarrıf beyefendi hazretleri taraflarından mümaileyh Esad Bey'in yine Midilli kalesine nakli için Tophane müşiriyet-i celîlesine bir kıt'a inhâ takdim olunmuştur. Cânib-i sâmi-i kerîmânelerinden inhânın tervicine bezl-i âtıfet buyurulduğu halde gerek kulunuzun ve gerek umum Midilli eşrâf ve muteberânının fevkalgāye minnetdar olacağımızı arz ile teveccühat-ı aliyyelerinin bekāsını niyaz ederim. Ol bâbda emr ü irade efendimiz hazretlerinindir.

Fî 5 Cemaziülahire 96

V

Kardeşim Ekrem'im efendim

Bir yirmi günden beridir Hikmet Bey'le beraber idik. Gezdiği muharebelerden bir hayli facialar getirdi. Öyle facialar ki ma'raz-ı idrake açtığı perdelerin her biri vatanın kanlı gömleğinden birer parça denilse mübalağa edilmemiş olurdu. Birçok ağlaştık durduk.

Toprak dolacak gözler ağlıyor. Mahvolacak gönüller paralanıyor, fakat insan geberemiyor. Fakat elden bir şey gelmiyor da çaresiz şairliğe, gevezeliğe bürünülüyor.

Bu devr-i matem arasında şiir ve hususuyle fıkra da eğlencelerimizden idi.

Shakespeare'e taklid eder gibi en fâci bir hayalden en tuhaf bir fıkraya atf-ı makal ediyorum. Çünkü gönlümü zaptetmek için böyle bir tazyika muhtacım. Bahsettiğim fıkra da Hikmet'in getirdiği bir hikâyedir, dinle :

Beykoz'dan — kıdemli, kır sakallıca, başı traş, parmağı akik yüzüklü, boynu gümüş saat zincirli, Acem şalı mintanlı, setresi diz kapaklarından aşağı inmiş şişmanca — rical bozuntusu bir zat elinde bir heveng ayva ile vapura girer. Ayvayı tente demirlerinin birine asar, kendisi de geçer bir iskemleceğize oturur. Orada bulunan yâdigârlardan biri yanındaki arkadaşlarına şu ayvayı herifin elinden alırım a diyerek bîçârenin yanına yanaşır. Parmağıyle omuzuna dürter, «Hiş! efendi bana bir ayva versene» der. Herif «oğlum, hediyeliktir, kibârdan birine getiriyorum, öyle olmasa mâni değil, hevengiyle verirdim» cevabını verir. Beriki boynunu büker, bir tarafa çekilir. Arası iki dakika geçer geçmez ve daima araları birer ikişer dakikalı olmak üzere beyinlerinde şu muhavere cereyan etmeğe başlar :

Herif — (Parmağıyle omuzuna dürterek) Hiş! Efendi, bir tanecik ayva!

Beriki — Oğlum! Anlamadın mı? Hediyeliktir. Kıyafetine baksana hiç böyle ayva hevengi gördün mü? Öyle olmasa bir ayvayı mı sakınacağım.

Herif — Gine — Efendi! Hiş! Bir tane versene.

Beriki — Ay oğul! Dedik a hediyeliktir, anlatamadık mı, veremem ki vereyim. Benim değil, hediyeliktir. Bir büyük adama gidecek.

Herif — Gine — Hiş! Bir tane!

Beriki — Oğlum sen anladım imrendin. Köprü'den çıktığımız gibi sana iki okka ayva alıvereyim. O vakte kadar sabret.

Herif — Gine — Hiş! Bir tane!

Beriki — Ey oğul! İstersen parasını şimdiden vereyim de yakamdan düş, veremem evlâdım. Emanettir, hediye götürüyorum, ne yapayım.

Herif — Gene — Hiş! Bir tane!

Beriki — Sübhanallah, ne tuhaf belâya çattık, der, ayva hevengini oradan alır, davlumbazın üstüne çıkar. Hevengi çarkın bir tarafına asar. Kendisi de bir iskemleye oturur, terini silmeğe başlar. Mendilini cebine sokmadan evvel, herif omuzuna parmağıyle vurur. Yine başlar muhavere :

Herif — Hiş! Efendi baba, bir tanecik!

Beriki — Allah Allah! Çamsakızı mısın, ne yapışır durursun. Elinden kurtulmak için nereye gidelim. Oğlum kırk kere söyledim, hediyeliktir, veremeyeceğim, imrendiğini anlıyorum ama elimden gelmez, veremem. İşte sana bir mecidiye, Köprü başından çıktığın gibi iki okka alırsın, hem böyle hediyeliklerinden alırsın.

Herif — Hiş! Bir tane!

Beriki — Anladık. Beni buradan da kaçıracaksın da mevki parası vermeye mecbur edeceksin der, ayva hevengini alır, doğru kamaraya iner, vükelâ arasında bir mevkie oturur.

Gözünü gezdire gezdire ayvaları asacak bir yer de bulabilir. Daha ayvanın salıntısı bitmeden herif peyda olur. Yine başlar muhavere :

Herif — Hiş! Efendi peder. Çok istemiyorum, bir tane.

Beriki — Ey oğul ayıptır. Rical ve kibar arasında bana fena lakırdı söyleteceksin, defol başımdan.

Herif — Hiş! Bir ayvacık!

Beriki — Ama sen benim böyle durup durduğuma bakma, kızdığım vakit pek fena lakırdı söylerim. Burada ayıptır, çekil diyorum sana.

Herif — Hiş! Bir ayvacık!

Beriki — (Kendi kendine) La havle velâ kuvvete illâ billâh! Zaptıye de yok ki yakasından tutup veresin. (Herif'e) Gidindi oradan!

Herif — Hiş! Bir tanecik!

Beriki — Bıktım, vereceğim ama hevenk bozulur. Sen hiç adam yüzü görmedin mi ben nasıl götürürüm ayvaları yerine. Büyük adama gidiyor oğlum, kendi başını da mı belâya uğratacaksın. İşitiyorlar burdakiler sesimizi şuradan savuş rezil olacağız.

Herif — Hiş! Bir tanecik.

Beriki — Çattık (etrafına bakarak iskeleye yanaştığını görür, hemen hevengi kapar, kamaradan çıkmağa başlar).

Herif o zaman hiç sesini çıkarmaz, yalnız yavaş yavaş arkasından gider, halk iskele başına yığılıp da çımalar atıldığı sırada parmağıyle bir kere omuzuna vurur, beriki aldırmaz. Elinde hevengiyle «dokunmasın çocuklar» diyerek ve buram buram terleyerek sürat-i mümkine ile çıkmağa çalışırken herif sağ eliyle kafasını, sol eliyle çenesini tutarak yüzünü kendine zorla çevirip de «bir ayvacık» deyince beriki ayva hevengini iki eliyle yakalar «yandım Allah belânı versin» der, hevengi kafasına yerleştirir. Herif ise bilâ-fütur «ekmek ayvası imiş» diye yerden ayva toplamağa başlar.

Hikmet Bey'in bir de bir Ermeni hikâyesi var. Buna yakın bir şey. Onun tasvirini kendi nâtıkasına havale ettik. Burada bulunduğu sırada ufak tefek bazı şiirler de söylemiştik. Lâkin mübareği intizam-ı ahvali umumun haline nümune olacak derecede bulunduğundan tertipli filanlı bir şey çıkaramadı. Müşterek söylediğimiz şeyler müştereğe benzemez. Tezyif yolunda söylediğimiz şeyler gülerken ağlamak kadar garip görünür. Hepsini menhus kalemceğiziyle bazı kâğıt parçalarına yazdı. Gelin duvağı pek sevdiğinden midir nedir mürekkebi de kırmızı kullandı. İçine benim eski şiirlerimden bir şeyler karıştırdı. Emsal yazdı. Hâsılı mecmuasının tertibini de kıyafetine benzetti. Galiba içinde senin Karadağ şarkısı bile vardır. Elbette götürür, okursun. Suretine bakılır bir mahluk olaydı tercüme-i halimizi de

Men dane dilber-i harâbâtî
Fî tarîki'l-heva kemâye'ti

beytiyle tasvir ederdim. Müşterek resmimiz de var. Ondan takdim edecek. Fakat galiba size musallat olacak da beraber aldırdığımız müşterek resmin bir nüshasını filânı yaptırmağa çalışacak. Bu züğürtlüğünde büyük fedakârlıktır.

Mektubum buralara geldiği sırada Hikmet herze-vekilliğe başladı. Arasıra hikâye naklolunur dururken ben de merhum Galib'in bir meclisini nakledecek oldum ki şudur :

Bir gün Galib'e gittim. Dur sana bir Arnavut yumurtası pişiyim dedi. Pişirdi, beraber yerken kapıdan bir kedi geldi (...) dedi. Galib biraz etmek attı. Kedi beğenmedi (...) diye bir daha feryada başladı.

Galib ekmeği yağa buladı öyle attı. Kedi kokladı, beğenmedi. Mırnav mırnav diye yine yaklaştı. Galib «onu da mı beğenmedin, pek âlâ» dedi, bir başka ekmek parçasını yumurtaya bulaştırdı, kediye onu attı. Kedi yine mırnav filân diyerek yaklaşmağa başlayınca, Galib, «ey efendim, ne yapalım, Ebu Hureyre misin, ayağa mı kalkalım» demişti. Hikâye Hikmet'in hoşuna gitti, lakırdı da Ebu Hureyre'ye intikal etti. Mecliste hemen her gece yanımda bulunur takımdan Hüseyin Efendi var idi ki, buranın gençlerinden en müstaiddir. Dört ayağını bir yere toplayıp da «bildim, bildim, Ebu Hureyre Peygamber'in en sevgili kedisidir» demesin mi? Hüseyin ise gerçekten söz anlar bir şeydir. Bu kabilden olarak Hikmet ağanız da bir marifet savurmuştu. Savurduğu marifet sana dair idi. Hatırındadır ya senin bir deve yavrusunu düve yavrusu okuyuşun var idi. Ashab-ı zekânın sürc-i lisan veya gaflet-i fikr kabilinden olarak uğrayageldiği hatalara nümune olmak için o hikâyeyi söylediğim sırada beyefendi hiddet buyurdular da «bunda Ekrem Bey'in ne kabahati var. Yazan habiste. Deve yavrusunu durup dururken ne halt etmeğe düve yavrusu yazmış» buyurmasınlar mı?

Secde-i sehvimize secde-i sehv eylemeli
Yer mi kor özr-i günaha bu müselsel nisyan

Roman bu postaya da yetişemedi. Önümüzde posta biheyyihal bir parça şey göndereceğiz. Öbür parçacık da hiç olmazsa 250 sahife olacak.

Teşvikin alt tarafı melfuf. *Muharrir*'e konacak hiç bir şey yok. Romanla meşgulken yazı da yazamam. Benim külliyatı basmak uzun zamanlara muhtaçtır. Adını külliyat koymazsan eserlerimden basılabileceklerin tab'ına cevaz verebilirim. Zihninde kararlaştırırsan nasıl bastıracağına dair bana mufassal ve fakat resmî bir mektup yaz. Ben de cevap vereyim. Çıkaracağın esere iki mektup mukaddime olur. Tercüme-i halimi sorarsan ondan da bahsedebilirim. Fakat beni bildiğin zamandan evvel olmalı ki yakışık alsın. Hususuyle basılabilsin.

Fî 24 Eylül 95

Kardeşin Kemal

Elhamdülillah dünyada bir kere dalkavukluğun mükâfatını bir kere gördük. *Meşahirü'n-Nisa*'ya benim *Evrak-ı Perişan*'a da tercih ederek *Salnâme*'ye yazdığın türrehat *Meşahirü'n-Nisa* müellifi tarafından senin makalenin müdafaasını icab eylemiş. Ah ne yapayım ki hasmım olan tarafla beraber değilim, yoksa o ve ben Şahin hazretlerinin bin cilt senediyle bin yüz cilt tefsirinden başka elli sekiz bin cilt bir tarihi 267 bin cilt bir divanı mevcut olduğunu isbat ederdim. Sen şimdi Kemal benim *Salname*'yi nereden gördü diye düşüneceksin. Makalenin sahibi nereden buldu hatırasına düşeceksin. Senin haberin yok. Bugünlerde hüddam sahibi oldum. Canım her ne isterse öğreniyorum, buluyorum. Para müstesna olduğu malum. O memlekette yok ki bulalım. Bizim kuvve-i sehharâne ise Avrupa'ca hükmünü icra edemiyor.

VI

Rauf Bey'e

21 Zilkade 96 tarihiyle şeref-tastîr buyurulan ihsannâme-i rahîmâneleri zîver-i ferk-i iftihar oldu. Orada çekilen ezâ-yı ruhanî zarurî olan inziva ile anbean terakkîdar olan zaruret-i umumiyenin tesirat-ı umumiyesinden hâsıl olduğu beyan buyuruluyor. Allah bedterinden saklasın. Duası her lakırdıdan evvel söylenmekte euzu besmele ile rekabete kalkışan böyle bir zamanda inziva şerlerin en ehveni olduğundan ve hususuyle efendimiz için ihtiyar-ı gurbet halinde zarurî hükmüne giren iftirak-ı aile beliyyesine herhalde müreccah bulunduğundan bu devr-i inzivayı açlık, tütünsüzlük korkusuyle hâneden çıkılamayan Ramazan günleri kadar mübarek addeylemek câiz olabilir. Zaruret-i umumiyenin tesirat-ı tabiiyesi ise «elbeliyyetü'l-izaammet tabet»[1] kavlini kabulden başka hiç kimse için diyecek bir şey olmasa gerektir. Efendimize halef olmak bahsinde ne söyleyeyim.

Gökten ne yağar ki yer kabul etmesin

Filhakika tıpkı rey-i sâmi-i kerîmâneleri vechiyle bir dereceye kadar tahvil-i hale medar olur. Kulunuz da birçok zamanlardan beri

1 Belâ herkesin başına gelirse güzel görünür.

«Ya muhavvile'l-havli ve'l-ahval»[1] duasına müdavemet etmekte idim. Fakat tesirinin kendi halimde zuhurunu ne ümid ve ne de arzu ederdim. Bununla beraber ona da istihkakım olduğunu bildiğim için hâsıl olursa teessür etmem, bilâkis teşekkür ederim. Yalnız can sıkacak bir yeri âcizâne yapılabilecek ufak tefek şeyleri de husule getirmekte gördüğüm imkânsızlıktır. Islahat-ı matlubenin gerek esası ve gerek tatbikatça olan hali ve hususuyle bura halkının ahlâkı biletraf malum-ı sâmi-i mün'imâneleridir. İnsan bir yol, iki mektep yaptırmağa da muktedir olamayınca ne kadar hâhişle icra-yı memuriyet edebilir. Her ne hal ise zamanımızın bir garip hali var. Kulunuz gibi meşreb-i lâkaydâne ashabını değil, kısmetine razı olmayanları bile rıza göstermeğe icbar ediyor. Ne zuhur ederse biz de onu hayır addederiz. Buraca şayan-ı iş'ar bir şey yoktur. Vali Paşa hazretleri muhasebeci efendiyi biraz ziyadece sıkıştırıyor. Kendisi de geçen gece gelmiş bir suret-i müster'îânede kulunuza iltica etmişti. Tabiî elimden bir şey gelemeyeceğini söyledim. Yanımdan pek mahzun gitti. Bendenize ilticasında da hiç bir hikmet tasavvur edememiştim. Meğer mahremâne tutulması tavsiye buyurulan mesele İzmir yolcularından şâyi olduktan başka Rodos'tan dahi bilmem hangi çaylaklar vasıtasıyle öteye beriye yazılmış imiş. Bildikler şöyle dursun, buraya geldim geleli yüzünü görmediğim bir takım garaib-i mahlukat bendehânelerini ziyaretgâh addetmeğe başladılar. Bildiklerden bazıları şâyiayı nakl ile suale de kıyam ettiler. Bittabi haberim yok cevabı ile mukabele gördüler. Bâki teveccühat-ı sâmiye-i rahîmânelerinin her halde devamına emin olduğumdan mazhar olduğum hüsn-i nazar-ı mün'imânelerine arz-ı şükran ile iktifa eylerim. Herhalde....

Fî 1 Zilhicce 96

VII

İsmet Bey'e

Tasdiâtım hadd-i marufu tecavüz edecek mertebeye vâsıl olmakta ise de gurur-ı ubudiyet ve ilcâ-yı hâcetle tacize cesaretten

1 Ey yılları döndüren, durumları değiştiren Allah'ım... (bizim durumumuzu iyiye çevir).

kendimi alamıyorum. Geçen hafta Hazine-i şâhâne müdiriyeti cânibinden aldığım bir beşâret-nâmede ittisal-i envâr-ı inâyâtına kurb ve bu'dun hiç dahli olmayan âfitâb-ı zerre-nevaz-ı saltanat-ı velinimet-i bî-minnet-i şehinşâh-ı meâlî-menkabet efendimiz hazretlerinin hakk-ı nâ-müstahıkk-ı ahkarânemde olan merhamet-i mahsusa-i şehriyârîlerinin âzam-ı berâhini olarak Hazine-i hassa-i mülûkânelerinden mazhar olduğum ihsan-ı bî-imtinan-ı çâker-perverîlerinin vakt ü zamanıyle istihsal olunup olunmadığına şefkaten ve tenezzülen ihale-i nigâh-ı tahkik buyurulduğu beyan olunmuştur. Cenab-ı Hak ilelebed tac ü taht-ı saltanata zîver ve revnak buyursun. Şehinşah-ı azîmü'l-eltaf efendimiz hazretlerinin ihsan-ı mahsus-ı şehinşahîden olan maaşım hüsn-i nazar-ı kimyâ-eser-i velinimet delâilinden olmak itibariyle ind-i kemterânemde mal ü menâl-i cihanın mecmuundan bin kat kıymetdar iken o vesile ile nâm-ı ahkaranemin tahatturuna tenezzül emrince şeref-ârâ-yı zuhur olan inayat-ı bîhemâl ve âtıfet-i âlülâl-i hilâfet-penahî hakk-ı çâkerânemde mütevâli ve daima lâhiki sâbıkından âli olarak sudûr edegelen sunuf-ı eltaf-ı cihandarî ve enva'-ı a'tâf-ı hüdavendigârînin kâffesine fâik olarak bir zerre-i ihsan-ı velinimetin ifâsında terettüb eden acz-i hayret artık sahîhan mahcubiyet ve lisan-ı kāl ü kalem ifade-i hissiyat-ı kalbiyede lâl olmuş olmağla hemen rû-be-zemîn-i ibtihal olarak vecâib-i ubudiyette zaruriü'z-zuhur olan nakayıs-ı şükran ü mahmedet hususunca afv-ı âli-i velinimete iltica eylediğimin müsaid bir zaman bulunursa bârgâh-ı âlem-penah-ı cenab-ı kîtisitânîye arzı hususuna mürüvvet-i kerîmânelerini istirham ederim. Herhalde...

Fî 22 Mart 96

VIII

Velinimet,

Emin Dede'nin ifadat-ı garîbesine ve buna dair tekevvün eden makalata müteallik olan iradenâmeleri taaccüble mütalaa olundu.

Emin Dede benim sadmeme uğramamak bahsine ne diyeyim. Mâdunumla uğraşmak zaten âdetim olmadığını efendimiz herkesten rânâ bilirsiniz. Hadd-i zatında ise bendeniz burada memur değilken

Emin Dede'ye oldukça ehemmiyetli bir muavenet etmiş yani gümrükte olan sekiz bin kuruş kadar bir matlubunu istihsal ettirmiştim. Sonraları ise Emin Dede bana hiç bir fenalık etmemiş idi.

Sadaka maaşı olarak Midilli sandığından mahsus olan maaşının verilmemesi bahsinde Dede Efendi âdeta yalan söylemiş. Filhakika sene-i hâliye için bu maaşın daha havalesi gelmemiş olduğundan verilmemesinde hakk-ı nizamî derkârdır. Mamafih kırk kuruş için nizam taharrisine mecbur olmazdık. Taleb olunmuş olsa kesemizden verebilirdik. Halbuki Emin Dede tarafından kimse gelip de aylık istemedi. Bendeniz işi gücü bırakayım da sandıktan alacağı olanları mı taharri edeyim.

Emin Dede'nin arazi-i mevkufe suretinde göstermek istediği şey memlekete ait bir arsadır. Bir arsanın içinde Sarı Baba nâmında bir zatın kabri olarak bunun yanında vaktiyle yine ahali tarafından bir mescid ve iki de türbedar odası yapılmış ve sonraları o arsadan biraz yer satılarak nemâsından türbedara bir miktar vazife verilmek üzere bedeli yine ahali tarafından nukut-ı mevkufe suretinde Evkaf sandığına teslim olunmuştur.

Şimdi ahali-i İslâmiye mekteplerini tanzime başladığından Sarı Baba civarında bulunan arsalarını dahi sair birtakım yerler gibi füruht eyledi. Bunun umum bedeli ahali-i İslâmiye tarafından tertip olunan Cemiyet-i ilmiye-i İslâmiye'ye verildi. Cemiyet bu akçanın birazını geçende açılan ve burada terakkıyat-ı İslâmiyenin esası ve mebdei addolunmağa şâyân olan ibtidaiye merkezinin inşasına ve birazı da Sarı Baba'nın yanında bulunan mescid ile odaların tanzimine sarfolundu. Bu mescid ile odaları gittim gördüm. Mescidin sakfı yıkılmış, duvarları hemen yıkılmağa yüz tutmuş, derûnu ise âdeta bir helâ haline gelmiş idi. Odaların Emin Dede birtakım kiremitlerini ve yıkılan cihetinin enkazını satarak bakıyyesini de o yola sarfetmek için bütün bütün münhedim olmasına müterakkıb olduğu mutekadat-ı amme ve kendisinin vakıf arsa dediği yere atılagelen muzahrefatı ise her gün içinde dolaşan hınzırlardan başka tathir eden olmadığı meşhudat-ı mahsusam cümlesindendir. Bu zat Sarı Baba mevkiinin ne derecelerde süfliyet ve rezalet halini bilip dururken oraya dair ne yüzle söz söylemeğe cesaret eylediğine taaccüb olunur.

Sarı Baba arsasının vakfıyetine dair gerek hazinede ve gerek burada bir kayıt olmadığı ve ahali-i İslâmiyeden ferd-i âferîde oraya vakıf nazarıyle bakmadığı halde Emin Dede'nin kavl-i mücerrediyle orasının vakıf olduğu sâbit olur ise o zaman bey'in fesadına hükmolunmak tabiîdir.

Emin Dede'nin iddiasını mecnunlar irtikâb etmez. Madem ki bu arsa vakıf imiş, nasıl olmuş da bir zaman bir parçası satılabilmiş ve onun mahsulünden Emin Dede'ye bir türbedarlık ciheti tahsil edilmiş.

Şimdi bu arsa satılmamış olsa acaba Emin Dede ne yapacak idi? Kendi satacak da akçasını safâ-yı hatırla yiyecek mi idi? Yoksa bir zamandan beri olduğu gibi içinde gezinen hınzırlardan mı istifade edecek idi?

Evet uhdesinde bulunan türbedarlık cihetinin ref'ine kıyam olundu. Fakat kıyam eden ben değilim, ahalidir. Bu bâbda mahkeme-i şer'iyeden mahzar-ı umumî üzerine ilâm verildi. Mazbatası tanzim olunmak tabiîdir. Eğer Dersaadet ilâm-ı şer'î ve mahzar-ı umumîyi reddeyler ise o cihet buranın düşüneceği şeylerden değildir. Gayeti Emin Dede'ye vazifesi olan şehrîye elli kuruş(u) ahali-i İslâmiye sadaka veya def-i belâ kabîlinden olarak itadan çekinmez. Fakat türbedarlığı kendine bırakıp da yaptıkları mescidi yine helâ ve türbedar odalarını domuz ağılı haline getirmeğe muvafakat etmezler.

Bu cihetle Emin Dede avdet etse dahi metâlib-i bâtıla ve âmâl-i beyhudesini tervic ederek vazifemi ihlâl etmek ve bir adamın istifadesi için millet-i İslâmiyenin mekteplerini, mescidlerini yıkmağa kalkışmak elimden gelmeyeceğini arzederim. Bâki dua efendimiz.

Fî 7 Receb 97

IX

Cezair-i Bahr-i Sefid Gazetesine

Cezair-i Bahr-i Sefid gazetesinde münderiç olan resmî mektubuma cevaben Bozcaadası'ndan yine resmî surette bir tahrirat

neşrolunmağa başlanılmıştı. Bu tahrirat sahibinin bizim iş'ârâta cevap vermek hakkı müsellemdir. Fakat cevabını böyle nâkıs bırakmakta hakkı yoktur.

Hele gazete ya benim mektubumu neşretmemeli, ya o cevabın neşrine başlamamalı. Yahut başladıktan sonra arkasını kesmemeli idi. Hakikat-i halin meydana çıkması herhalde hayırlı olacağından mektubun itmam olunmasını veyahut nâkıs gelmiş ise ikmali istenilmesini temenni ederim. Çünkü ben de cevap vereceğim.

13 Kânun-ı evvel 96

X

Maruz-ı abd-i ahkarlarıdır,

Hidemat-ı devlet ü millet ve sadakat-i mahsusa-i velinimette meşhur ve meşkûr olan mesai-i celîle-i inayet-penâhîleri tevâtüren vâsıl-ı sem-i beşaret olmağla hasbessadaka takdir-i meziyyet-i celîle ve tebrik-i muvaffakıyat-ı celîle-i rahîmâneleri yolunda bir arîza takdimine cesaret etmiştim. «En nâsü'l-alâ sülûk-i mülûkihim»[1] kaide-i külliyesini bihakkın ibraz ve her türlü fazâil-i ahlâk ve celâil-i iktidar ve eşfâkı kutb-ı merkez-i saltanat-ı velinimet-i bîminnet efendimizden iktibas ve ihraz eden zât-ı sâmi-i mün'imâneleri tarafından tevazuan ve tenezzülen o arîzama bir cevap ihsan buyurulduğu işitilmiş ve hirz-i can edilmek üzere inâyetnâme-i atıfet-i allâme-i rahîmâneleri ötede beride taharri olunmuş ise de doğduğum zamandan beri duçar olduğum tali'sizlik netâyicinden olarak o nüsha-i kübrâ-yı atıfet bir türlü vâsıl-ı dest-i ümit olamamış olduğunun arz ve beyânıyle beraber teveccühat-ı asdika-perverâne-i devletlerini yine suret-i mahsusada istirham ve istidaya cesaret eylerim. Ol bâbda...

8 Cemaziülahire 98/25 Nisan 97

1 Halk baştakilerin yolunda gider.

XI

Lebib Efendi'ye

18 Rebiü'l-ahir 1300/12 Şubat 98

Teveccühat-ı aliyye-i rahîmânelerine mazhariyetimden emin olduğum için mukaddem arîza Midilli müddeî-i umumî muavini Tevfik Bey bendelerini himaye-i mahsusa-i devletlerine tavsiye ederim. Mümaileyh istikamet ve dirayet ve hususuyle mesâil-i adliyece hakikaten şâyân-ı takdir olacak bir maharet ve kabiliyet ashabından olarak iktidar-ı kalemi dahi bu meziyetine bir kat daha kıymet vermekte olduğuna ve böyle liyakat-ı sahîha ashabının terakkisine muavenet ise devlet ve millete bir nevi hizmet demek olacağına binâen mümaileyhin terfi-i sınıfıyle bir müddeî-i umumîliğe tayinini bazı makamat-ı âliyeden istida eyledim. Bu bâbda taraf-ı sâmi-i kerîmânelerinden dahi bir himmet-i müessire ibraz buyurulur ise hakikaten minnetdar olurum. Yine herhalde emr ü ferman....

Baş Müddeî-i umumîliğe

Midilli müddeî-i umumî muavini Tevfik Bey yine bu kere mezûnen Dersaadet'e azimet ediyor. Buranın umûr-ı adliyesi yalnızca bu çocuğun ikdâmât-ı vâkıası kuvvetiyle sair sancaklara nisbet hayliden hayli intizam hâsıl edebilmiş ise de esasen daha birçok nakayıs ve ihtiyacat mevcud olduğundan bu bâbda iktiza eden tafsilâtı hâmil bir lâyiha tertibiyle nazar-ı hakîm-i kerîmânelerine arzetmesini kendisine tavsiye eyledim. Tevfik Bey gibi hakikaten takdir-i ehliyet-perverânelerine lâyık olan ve umûr-ı adliyece bir mevhibe-i mümtazeye mâlik bulunan bir memurun Midilli müddeî-i umumî muavinliğinde kalması bendelerince ez-her-cihet şâyân-ı şükran ise de hakikat-i halde hodperestlik olacağından ve o sıfatla insaf etmek fıtrat-ı âcizâneme mugayır bulunduğundan sınıfının terfiiyle lâyık olduğu bir mertebeye getirilmesini bazı makamat-ı âliyeden istirham ederim. Fakat en büyük ümidim tedkikat-ı hakîmânelerindedir. Bir kere imtihan veya birkaç gün istihdam buyurulursa hukukça olan vukuf ve istidadı ve iktidar-ı kalemiyle beraber iş görmekte sür'at-i mahareti pek kolay zâhire çıkar. Ve o halde tervic-i mak-

sad için taraf-ı bendegânemden huzur-ı sâmi-i kerîmânelerine arz olunacak iltimasların daha kuvvetlileri cânib-i ehliyet-perverânelerinden iktiza eden makamat-ı âliyeye beyan edilir.

Şurasını da suret-i mahsusada temenniye cür'et ederim ki, Tevfik Bey daha büyük bir memuriyetle Midilli'den ayrıldığı halde buraya gelişi güzel bir müddeî-i umumî muavini nasbolunup da şimdiye kadar velev nakîseli olsun bir şeye benzemiş olan mahkemeler yine yeniden çekilemeyecek bir hale gelmesin. Tevfik Bey bendelerine kendi buradan ayrıldığı halde oraca Midilli müddeî-i umumî muavinliğine mümkün mertebe ashab-ı liyakattan birini bulmasını da tenbih ettim. Bu hususça dahi irşad ve mürüvvet-i aliyyelerine müracaat ederim. Sahib-i liyakat biri hakkında bir işaret vuku bulursa gerek sancak ve gerek vilâyetçe tervic ettirmek mümkündür. Ol bâbda...

XII

Faziletlu efendim

Aldığım haberlere göre Rum Patrikhânesi bendenizin aleyhime huzur-ı şevket-mevfur-ı cenab-ı velinimete arz-ı şikâyet edecek imiş. Hazret-i Hakk ömr ü ikbal ü şevket ü iclâl-i mülükânelerini müntehâ-yı derecât-ı imkâna makrun buyursun. Zat-ı keramet-sıfât-ı şâhâne asdika-yı bendegân-ı saltanat-ı seniyyelerini Patrikhâne'den öğrenmeğe muhtaç olmadıklardan bu türlü şikâyâtın zaten ehemmiyeti olmadığı malum ise de seyyiat ve mezâlim-i vâkıasıyle koca bir Bulgaristan meselesi çıkarıp da devleti hadsiz hesapsız hasarlara uğratan Patrikhâne'nin devr-i adalet ve hikmet-i şehriyârîyi dahi geçmiş asırlara kıyas ederek buraların halkına tasallut ile saltanat-ı seniyyece Rum fetreti esnasında bile muhalefet etmemiş olan Midilli'de bir mesele ihdasıyle uğraşmasına gönüller tahammül edemiyor.

Midilli'de bin, bin iki yüz lira kadar irad getirir bir manastır var. Bu para öteden beri manastırda bulunan ruhban takımının iâşesiyle gelip geçen misafirînin it'amına sarfolunurken Patrikhâne bendenizin memuriyetimden biraz zaman evvel ruhban takımının birçoğunu oradan dağıtır. Manastırda ise cennetmekân Sultan Selim

Han-ı sâni taraflarından ihsan buyurulmuş bir ferman-ı hümayun mevcud olarak bunda manastıra merbut olan emlâkin arazi-i memleketten olduğu musarrah bulunduğundan ahali cây-i sarfı kalmayan vâridat ile manastıra en yakın olan köyde bir mektep yapmak arzusuna düşerler. Mesele bir aralık unutulmuş hükmüne girdiği halde Patrikhâne bu iradı üçe taksim ederek bir sülüsünü manastıra bırakmak ve bir sülüsünü kaza dahilinde bulunan köylere serpiştirmek ve bir sülüsünü de İstanbul'a celbetmek ister. Bunun üzerine ahali muhalefete kıyam eder. Manastırın başrahibi de ahali ile birleşir. Yirmi beş köy tarafından vekiller tayin olunur. Gerek hükûmete ve gerek Patrikhâne'ye mahzarlar, şikâyet-nâmeler yağmağa başlar. Halkın bu şikâyât-ı muhikkası üzerine herkes Patrikhâne'nin sükûnet peyda edeceğini ümid etmekte iken inşa olunacak mektebin men'iyle serrahibin Dersaadet'e gönderilmesi için Adliye ve Mezâhib Nezareti tarafından bir emir ile bir de Patrikhâne kavası gelir. Ahalinin galeyan-ı efkârına olan malumat-ı âcizânem cihetiyle Patrikhane kavasının ve belki o münasebetle despotun bir kazaya uğrayacağı tahattur olunduğundan manastırın bulunduğu nahiyeye bizzat azimet ederim. Gördüm ki o zaman ihtifa halinde bulunan taharri(...) veya derdest edilmek lâzım gelse ahali tarafından bir kıyam vuku bulmak mukarrer ve o halde istimal-i silâha ihtiyaç görünmek zaruridir. İstimal-i cebre cevaz olup olunmadığını Dersaadet'ten sual ettim. Adem-i cevaz emri aldım. Ondan sonra yine bir taraftan ahali, bir taraftan Patrikhane keşâkeş ve iz'acâtında devam edip durmakta iken iki hafta mukaddem Adliye ve Mezâhib Nezaretinden bir tahkik memuruyle Patrikhâne'den bir despot geldi. Kurâ vekillerinden bazı adamlar celbettiler. Tahkikat-ı mukteziyeyi icra eylediler, sonra kazaya gitmek istediler. Bu despot zaten Varna hıristiyanları tarafından cebren def'edilmiş bir adam olduğu cihetle orada dahi başına bir kaza geleceğini lâyıkıyle bildiğimden bendeniz lüzumu kadar kuvve-i müsellaha istishabıyle beraber gitmedikçe despotun azimeti câiz olamayacağını beyan ettim. Despot efendinin maksadı ise Patrikhâne'ye nisbet hükûmet-i seniyyenin aczini gösterip de ahaliyi bütün bütün tevhiş etmek olduğundan müfettiş efendiye bendeniz beraber bulunursam tahkikat icrası mümkün olamayacağını söylemiş. Bendeniz de «buranın asayişi benden mes'uldür. Kim mesuliyeti üzerine alıp da halkı ayaklandırmağa gidecek ise söylesin» dedim. Yalnız şu kadarcık bir lâkırdı hükûmet-i seniyye-i

hazret-i padişâhînin kuvvetini despot efendiye öğretmiş ki yalnız teftiş memuru gitti, kendisi gidemedi. Buradan ahaliyi Patrikhâne aleyhine tahrike kıyam eden bendeniz olduğuma ve buna sebep dahi manastırın vâridatını alıp da İslâm için mektep yapmak arzusundan ibaret olduğuna dair Patrikhâne'ye hülâsa-i tahkikat beyan etmiş. Aleyhime arzolunacak şikâyet de bu esasa mübteni olacak imiş. Bir Allah'ı üç göstermeğe çalışmak ile nefislerini mükellef bilen papaslara yakışacak yalan da bu kadar açık olmuştur. Hiç hıristiyanlar bir müslüman memurun sözüyle Patrikhâne aleyhine kıyam mı eder? Hiç o mahlûkat kendi manastırlarının varidatını İslâm mektebine mi sarfettirir. Sâye-i maarif-ârâ-yı hazret-i padişâhîde buraca mektepsiz hemen hiç bir İslâm köyü kalmamış olduğunu bilemezlermiş gibi böyle bedahete karşı ekâzib iltizamıyle ne kazanabileceklerini anlayamam. Cereyan-ı maslahat ve zevâhir-i hal suret-i resmiyede iktiza eden makamata beyan olunmaktadır. Yalnız ledünniyat-ı umûrdan bir hakikat vardır. Onu da herkesten evvel sâhib-i mülk ü saltanat veliyy-i nimet-i bî-minnet efendimizin takdir buyurmaları lâzım gelir. Bugün keyifsizlikten kalktığım cihetle doğrudan doğruya arzına muktedir olamadım. Bu hakikat ise şudur:

Bura hıristiyanlarının Yunanistan'a tarafdarlık etmediğine asıl sebep asker vermemek meselesidir. Hattâ bunlardan asker alınacağına dair zuhur eden neşriyat üzerine hıristiyanların hali bütün bütün başkalaşmış idi. Patrikhane asker almak meselesinden bir hadise çıkaramayınca yine beş yüz yıllık politikasını ele alarak ahalinin metâlib-i muhikkasını papaslara pâmâl ettirmeğe ve bu taaddiyi de hükûmet kuvvetiyle icra etmeğe kıyam ederek halkı böyle kendilerinin emin oldukları bir kemîn-i hıyanetten devlet aleyhine ve düşmenlerimiz lehine tahrik etmeğe başlamıştır.

Fî 5 Şubat 98

Kemal

Bu hakikat atebe-i felek-mertebe-i mülûkâneye bir münasib vakitte arzolunur zannederim. Bâki emr ü irade efendimindir.

XIII*

Velinimet

Lutufnâmeleri alındı. İstanbul'dan dün min gayr-i resm alınan bir telgrafa nazaran merkez-i vilâyet Rodos'a naklediyor. Bu itibar ile bizim de Sakız'a naklimiz icab ederse de daha resmen gerek Vali Paşa hazretlerine ve gerek bendenize resmen bir şey demediler. Bu kararın sebebini anlayamadık. İngiltere sefareti konsolosun vekilliğini tasdik ile kendisini buradan kaldırmış olmasına nazaran ona dair mündefi olan mesele böyle bir tebeddüle sebep olamaz, zannolunur. Hele kendim için teveccühat-ı velinimetin tagayyür etmediğinden eminim. Çünkü öyle bir hal olsaydı buradan azl veya becâyiş suretiyle bendenizi kaldırırlardı. Hele bakalım neticeyi anlayalım da ona göre hareket ederiz.

Ahmed Paşa'nın şiiri Asâf Paşa'nın âsârına müreccah olduğu beyan buyuruluyor da bize bir gazeli gönderilmiyor. Tarihlerde akrabadan Hüseyin Paşa nâmında birine rastgeldiğimi tahattur edemiyorum. Bir Sarı Ali Paşa gördüm gib geliyor. Hatırımda kaldığına göre o da Osman Paşa'nın oğlu olacak. Galiba Sarı Ali Paşa'nın da bir oğlu vezir olmuştu. İhtimal ki onun ismi Hüseyin'dir. Yine bir yerde rastgelirsem yazarım. Bilmem Ahmed bayrakdarla Tüvanger Hanım maskaralıklarıyle efendimizi eğlendirebildiler mi?

Bendeniz elhamdülillah vücutça afiyetteyim. Bâki dua velinimet.

11 Teşrin-i sani 1303

Bende

Kemal

*[Mektubun arkasına 14 Haziran 1332 (27 Haziran 1916) tarihli şu not düşülmüştür :

Namık Kemal Bey'in kendi hatt-ı destiyle pederi Mustafa Asım Bey'e bir mektubudur ki mahdumu Ali Ekrem Bey tarafından ihdâ olunmuştur.]

XIV

Mevlânâ

Tek olmasın kavâid-i ihlâs ber-taraf
Mazur olur merâsime dair kusûrumuz

beyti bendenizin zannımca urefâ beyninde ayn-ı hakikattir. Çünkü söz dahi niam-ı ilâhiyeden ma'dud olduğundan lüzumsuz yerlerde harfi «velâ tüsrifû»[1] fermanına muhalif olur. O cihetle bilmem ki ne garib hâlettir, bendenizin irfanına müstenid olduğum zevata takriren ve tahriren müracatım daima bir ihtiyaca müsadif olur.

Uridü bastata keffin estâinü bi ha
Alâ kaza-i hukuk-i men ala kalbi[2]

düsturuna âcizâne bendeniz dahi sah-nüvis-i muvafakat olanlardanım. Binaenaleyh Midilli'de zâviye-nişin-i iftâ bulunan faziletlu Abdürrahim Efendi'nin huzur-ı sâmi-i hazret-i fetva-penâhîye olan arz-ı halini takdim ve vesâil-i husul-i matleb lutfen ve mürüvveten tetmin buyurulmak temennâsıyle inâyet-i istihkak-perverâne ve himayet-i asdika-nüvâzenelerine tevdi eyledim.

Kadı olsaydı

Kadı ki dedin kaziyye malum

itabına mazhar olmaktan ihtiraz ederdim. Fakat müftidir «ve aleyhilfetva» hitâbına nâil olmak ümidiyle ihtizaz ediyorum.

Bâki nemâned her ki nehâned bekayi tu[3]

---

1 Yiyin için fakat israf etmeyin.

2 Ben bir yardım dilemek için elimi açmak istiyorum. Kalbimin üstüne tuttuğum hukuku ödemek için.

3 Her kim ki senin bekanı istemez, o bâki kalmasın.

٥

نامق کمال بك كندی خط دستیله پدری مصطفی عاصم بكه
بر مكتوبدر كه مخدومی علی اكرم بك طرفندن اهدا اولنمشدر .

١٤ حزیران ١٣٣٧

NAMIK KEMAL'İN ŞİİRLERİNDE ESKİ EDEBİYAT ZEMİNİ VE YENİ MUHTEVA

Tunca Kortantamer *

Namık Kemal hakkında yazan araştırıcıların hepsi[1] onun Eski Türk Edebiyatı geleneği ve kültürü içerisinde yetiştiği, küçük yaşta şiire başladığı, Encümen-i Şuarâ'ya katıldığı, zamanındaki eski şiir temsilcilerinden etkilendiği, eski şiirin geçmişteki pek çok temsilcisine olduğu gibi kendi çevresindeki ünlü veya az tanınmış birçok eski şiir temsilcisine nazireler yazdığı[2], genç yaşta eski tarzda bir divan oluşturacak kadar şiir yazmış olduğu konusunda hemfikirdirler. Aynı şekilde, onun Terceme Odasına girdikten sonra ve hele Şinasi ile tanıştıktan sonra önemli değişimler geçirdiği ve şiirinin bilhassa muhtevasının değiştiği, buna karşılık şekilde eskiye bağlı kaldığı; ama az da olsa şekille ilgili bazı arayışları bulunduğu hususlarında da ittifak vardır.

Namık Kemal'in eski tarzda yazdığı şiirlerin tasavvufî bir zemîne sahip olduğu yine tartışmasız kabul edilir. Onun tasavvufla

* Prof. Dr. Ege Üniversitelsi, Edebiyat Fakültesi.

1 Genel değerlendirmelerde aşağıdaki eserlerden yararlanıldı : *Namık Kemal Hakkında,* Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü neşriyatı. No. 2, Vakit Matbaası, İstanbul 1942; Mehmed Kaplan : *Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından No. 378, İstanbul 1948; Ahmed Hamdi Tanpınar : *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* 5. baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982, s. 342-444; Fevziye Abdullah Tansel : *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları,* c. I-III, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. seri, no : 22, Ankara 1967, 1967, 1973; M. Kaya Bilgegil : *Harâbât Karşısında Namık Kemal, Namık Kemal'in Eski Edebiyata itirazları,* İrfan Yayınevi, İstanbul 1972; Kenan Akyüz : *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi,* 4. baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1986, s. 52-61.

2 Bu konuda geniş bilgi için bkz. A. Gölpınarlı : «Namık Kemal'in Şiirleri», *Namık Kemal Hakkında,* DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı, No : 2, İstanbul 1942, s. 31 v.d.

ilişkisinin nasıl olduğu konusundaki görüşler yer yer farklılıklar gösterirse de genel yargı onu cezbe dolu bir mutasavvıf olarak telakki etmek bir yana gerçek bir mutasavvıf bile saymaz.

Yine Kemal'e ilgili inceleme ve araştırmaların ortaklaşa vardıkları hükümlerden birisi de onun şiirlerinde klasik edebiyatın kelime, kavram, remiz, mazmun, hayal ve benzeri unsurlarının tamamen mevcut olduğudur[3].

Ancak bugüne kadarki araştırmalarda, Namık Kemal'in, şiirlerinde değiştirip yenileştirdiği muhtevayla bu klasik zeminin bağlantılarını nasıl kurduğu konusunda bazı kısacık değinmeler dışında örneklere dayanarak yapılmış kapsamlı ciddî bir incelemeye rastlayamadık. Sanatçının değişim karakterini eserinin yapısında yansıtması açısından ve Tanzimatçıların olduğu gibi günümüz sanatçılarının da önemli meselelerinden birisi olan Türk, İslâm, Batı unsurlarının sanat eserlerindeki ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusunda sunulabilecek çok sayıda tekliften birisini teşkil etmesi bakımından bu nokta ilgi çekicidir.

Böyle bir konuyu ele alırken elbette, bir makale çerçevesi içerisinde bütün bir klasik edebiyat zeminini ve onun yeni bir muhtevanın altına nasıl yerleştirildiğini ele almak mümkün değildir; fakat söz konusu yeni muhtevanın can alıcı çizgileriyle yazar tarafından kesiştirilen, bu yeni muhtevayla ilişkisi içerisinde de önemli roller oynayan ve birbirleriyle bağlantılı bir bütün oluşturan eski mazmun, kavram, motif, hayal, fikir, duygu gibi unsurların önemli bazılarını belirleyip onların eskiyi ve yeniyi anlatmak için kullanılışlarını karşılaştırmalı bir biçimde sergileyerek sonuçlar çıkarmaya çalışmak da konuya küçümsenemeyecek ölçüde ışık tutabilir.

Çerçeve böyle çizilince işe Namık Kemal'in hemen hemen her yerde yeni olarak zikredilen muhteva unsurları arasından bu yazı için seçilenleri sıralamakla başlamak gerekiyor. Bu seçimi aynı zamanda, yazarın şiir dünyasından aldığımız modern unsurları ifade için kullanılmış olan klasik zemine ait elemanların kendi aralarında biribiriyle sistematik bir ilişki içerisinde bağlantılı bir bütün teş-

3 Bu konuda geniş bilgi için bkz. A. Gölpınarlı : «Namık Kemal'in Şiirleri», s. 64 v.d.

kil etmeleri endişesi de etkilemiş bulunmaktadır[4]. Yani bu yazıda dikkatimiz bir yandan da Namık Kemal'in bir muhteva ve şekil kategorisini aslında yapı bakımından hemen hemen olduğu gibi koruyarak nasıl bir dönüşüme, bir trasformasyona uğrattığını göz önünde bulundurmaya yönelmiş bulunmaktadır.

Bu düşüncelerin ışığında Kemal'in şiirlerinin ayrıntılı bir taramasından sonra[5] bu yazının amacına uygun olarak seçilen ve o devrin modern sayılan muhteva unsurları şunlardır: Vatan, millet, Osmanlılık, hürriyet, vazife (vatana millete karşı), milletin refahı esâreti, namus (vatanla milletle ilişkisi içerisinde), halka hizmet.

Namık Kemal, «Vâveylâ»nın birinci ve ikinci nefhalarında vatanı yeni açmış gül rengindeki ağzı, teni, beyaz gerdanı ve fidan gibi endâmıyla latîf bir güzele benzetir.

Feminin rengi aksedip tenine[6]
Yeni açmış güle misâl olmuş.
İn'itâfıyla, bak! ne âl olmuş!..
Serv-i sîmîn safâlı *gerdenine.*
O *letâfetle* ol nihâl-i revân
Giriyor göz yumunca rüyâma.

*Bu güzellik*te hiç bu çağında
Yakışır mıydı boynuna o *kefen?*

Böyle tasvir ettiği güzele (vatan) üçüncü nefhada, Ka'be'de siyaha bürünmesini, bir kolunu Hz. Muhammed'in kabrine bir kolunu da Ka'be'de Meşhed'e atmasını söyleyip şöyle der :

---

4 Burada bizi şiirlerin kronolojik sırası veya şairin hangi devresinde yazıldığı düşüncesi pek ilgilendirmemektedir. Şiirlerin tek tek karakterleri önem taşımaktadır. Yine de Kemal'in muhtevası yeni sayılan şiirlerini seçerken genellikle bütün kaynakların üzerinde uyuştuğu şiirler çerçevesi içerisinde kalmaya gayret ettik.

5 Şiirlerin seçiminde ve incelenmesinde aşağıdaki eserlerden yararlanıldı. Sadettin Nüzhet Ergun : *Namık Kemal'in Şiirleri*, İnkılâp Kitabevi, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul 1941; Ali Ertem : *Namık Kemal'in Şiirleri*, Yeni Matbaa, İstanbul 1957; K. Akyüz : *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, s. 61-118; Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil : *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, 1865-1876, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, No : 2156, İstanbul 1978, s. 165-182.

6 Ertem, s. 186-187; Ergun, s. 270.

Kâinâta o hey'etinle görün![7]
O temâşâya Hak da âşık olur.
Göze bir âlem eyliyor izhâr
Ki cihandan büyük *letâfeti* var.

«Hilâl-i Osmânî»de vatanı ve onu temsil eden bayrağı şöyle anlatır :

Hüsn-i ezelî tecessüm etmiş[8]
Dünyâya bakıp terahhum etmiş
Mahzun mahzun tebessüm etmiş
Ol hande senin dehânın olmuş
Girmiş *nice güftugû-yi aşka*
Her şîveni yâda başka başka
Bülbül gibi tercemânın olmuş
Vermiş o kadar makama revnak
Gülgonce iken terennüm etmiş

*Hüsnün*de bu *incil*â nedendir
Mehtâb yanında bir semendir
Parlaklığı mihre hande-zendir
Hiddetle kızarsa da o zâlim
Benzer mi *cemâl-i sâfı âye*
Mihr olsa eğer peyinde sâye
Gîsûsu gibi kalırdı muzlim
Bir şûh kıyafetinde bak bak
Envâr-ı Hudâ terâküm etmiş

Hurşîd hilâl olur mu yâ Rab
Bir yanı da âl olur mu yâ Rab
Bir böyle *cemâl* olur mu yâ Rab
Yâ Rab bu ne *hüsn-i âlîhâne*
Elvânda mı rûhlar görünmüş
Ervâha mı nûrlar bürünmüş
Arş inmedi yâ bu hâkdâne

7 Ertem, s. 187; Ergun, s. 271.
8 Ertem, s. 184; Ergun, s. 271.

«Hürriyet Kasidesi»nde ise vatan vefâsız bir sevgiliye dönmüştür :

Vatan bir bî-vefâ nâzende-i tannâza dönmüş kim[9]
Ayırmaz sâdıkân-ı aşkını âlâm-ı gurbetten

Bütün bu mısraların geri planında Namık Kemal'in eski tarzdaki şiirlerine baştan sona hâkim olan ve klasik Şark şiirinden çok iyi tanıdığımız bazı temel tasavvufî çizgilerin kullanılışını hemen görmek mümkündür. Kâinâtın oluşumu, ilâhî güzelliğin tecellîsi, şâhid kavramı, ilâhiyetin cemâl ve celâl şeklindeki iki tecellîsi[10] bu mısraların eski edebiyattan gelen istiare zeminini teşkil etmektedir. Hatırlayalım: Mutlak güzellik sahibi olan Allah bu güzelliğin tecellî etmesini istemiştir. Kendi nûrundan latîf bir cevher var etmiş bu cevherden bütün âlemler ve varlıkları oluşturmuştur. Bu yüzden var olan herşey ondandır, onun tecellîsidir. Hiçbirşey gerçek varlığa sahip değildir. Bütün güzel ve iyi şeyler onun cemâl çehresinin tecellîsidirler. Bu yüzden güzel insanlar da Allah'ın varlığını algılamada bir vasıta olabilirler. Hattâ bu sebeple bazı tarikatlerde güzel küçüklerin etrafında halka olup onların güzelliğini temâşâ yoluyla konsantre olarak o güzelliği manevi bir sıçrama tahtası gibi kullanıp, yani transsendental bir metotla, Allah varlığını algılamaya gayret edilirdi. Bu güzellere «şâhid» denirdi[11]. Zamanla «şâhid» eski edebiyatta bütün güzeller için kullanılan bir kavram hâlini almış, hatta zaman zaman sokak yosmalarına bile «şâhid» dendiği olmuştur[12].

Namık Kemal'in yukarıdaki mısralarında da «hüsn-i ezelî» tecessüm etmiştir. Diğer herşey onun tecellîsidir. «Envâr-ı Hudâ» bir

9 Ertem, s. 155; Ergun, s. 4.

10 Bkz. Ali Nihat Tarlan : *Şeyhî Divanını Tetkik*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 1070, İstanbul 1964, s. 222-223.

11 Bu konuda geniş bilgi ve bibliyoğrafya için bkz. Tunca Kortantamer : Leben und Weltbild des altosmanischen Dichters Ahmedîunter besonderler Berücksictigung seines Diwans, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg i. Br. 1973, s. 347 v.d.

12 Bu konuda geniş bilgi ve örnekler için bkz. Tunca Kortantamer : *Nev'îzâde Atâyî ve Hamse'si*, basılmamış doçentlik tezi, İzmir 1982, s. 79 v.d.

«şûh» kıyâfetiyle terâküm etmiştir. Güneşten aydan üstün parlaklığın sebebi budur.

Mutlak varlık sadece Allah'ın varlığı olduğu için işin esâsında âşık da odur, ma'şuk da[13]. Bu yüzden vatan Ka'be'de siyahlar içinde bütün letâfeti ile göründüğü zaman «o temâşâya Hak da âşık olur.» Klasik şiirde cevreden, nâz eden vefâsız sevgili de ilâhî aşkı terennüm etmenin bir vasıtasıdır[14].

---

13 Kara Fazlî, *Gül ü Bülbül*'ünde ilâhiyetin cemâl ve celâl tecellisi ile âşığın da maşuğun da değişik tecellîlerden başka birşey olmayışını çok sade ve güzel bir biçimde anlatır :

Dilberî manzar-ı cemâl itdün
Âşıkı mazhar-ı celâl itdün

Zülf-i mahbûbı bend bend itdün
Her kılın âşıka kemend itdün

Cilve kıldun cemâl-i hûbândan
Zâhir itdün cemâlini andan

Ayn-ı aşkdan oldun ey Kâdir
Yine kendü cemâlüne nâzır

Yine oldun cemâlüne âşık
Sensün ancak gerü sana lâyık

Kimde kim hüsnün eyledün manzûr
Oldı ma'şuk adıyla ol meşhur

Kimde kim oldun ise sen nâzır
Oldı âşıklugıle ol zâhir

Cümlesin sen olan hakîkat-i hâl
Mâsivâ arada hayâl-i muhâl

Vehm-i pendârdur vücûd-ı cihân
Aks-i âyinedür misâli hemân

Oldı eşya muzâhir-i esmâ
Cümle esmâda zât-ı hû peydâ

Saçdı mihr-i cemâli âleme nûr
Buldı zerrât-ı kâinat zuhûr

Kudretünde senün hıred hayrân
Akl ü fehm ü hayâl ser-gerdân

Bkz. Nezahat Öztekin : *Gül ü Bülbül-Fazlî*, basılmamış doktora tezi, İzmir 1987, s. 210.

14 Fuzûlî'nin gazellerinin bu açıdan şerhi için bkz. Ali Nihat Tarlan : *Fuzûlî Dîvanı Şerhi*, 3 cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Namık Kemal'in yukarıdaki mısralarında olduğu gibi «Hürriyet Kasidesi»nde de «hürriyet» güzelliğiyle büyüler ve onun cemâlinin ebediyete kadar ümmetin bakışlarından uzak olmaması temennî edilir :

Ne efsûnkâr imişsin âh ey *dîdâr-ı* hürriyet[15]
*Esîr-i aşk*ın olduk gerçi kurtulduk esâretten
Senindir şimdi *cezb-i kalbe* kudret *setr-i hüsn* etme
Cemâlin tâ ebed dûr olmasın *enzâr-ı ümmet*ten

Burada da «cemâl» ve «temâşâ» motifleri âşikârdır. Namık Kemal'in vatanı ve hürriyeti ifâde için kullandığı «vahdet», «tecellî», «nûr», «cemâl» ve «temâşâ» unsurları onun eski muhtevalı şiirlerinde bol bol eski şiirin ruhuna uygun olarak kullanılmışlardır.

Söz gelişi, «vahdet», «tecellî» ve «nûr» motifleri :

*Nûr-ı vâhid*dir *taayyün gösterir kevneynde*[16]
İnfilâk-i subh-ı feyz-efzûn bir gûyâ iki

*Mihr-i burc-ı vahdet*im ammâ bu zulmethânede[17]
Gâh *nûr-ı mâhtâb*ım gâh *tâb-ı kevkeb*im

Iyândır pertev-i vahdet, dil-i kudsî cenâbımdan[18]
Sipihr-i lâ-mekânım, *nûr alır arş âftâbımdan*

Envârım sînemde *Hudâ cilve-nümûd* et[19]
Her dâğımı bir *maşrık-ı hurşîd-i şühûd* et

«Tecellî», «cemâl», «nûr» ve «ilâhî aşk» motifleri :

Hüsnün ol *mihr-i tecellâ-yı kudem*dir ki senin[20]
Zerre-i tâb-fer-i nûrudur eczâ-yi hudus

15 Ertem, s. 155; Ergun, s. 4.
16 Ertem, s. 144; Ergun, s. 113.
17 Ertem, s. 103; Ergun, s. 131.
18 Ertem, s. 126; Ergun, s. 140.
19 Ertem, s. 29; Ergun, s. 205.
20 Ertem, s. 32; Ergun, s. 200.

Nûr-ı vahdet kim fürûg-ı *rûy-i rahşan*dır sana[21]
Her *gören hüsnün li-vechillâh hayran*dır sana

Sanma *âsâr-ı şafak* gördükçe *tâb-ı hüsnün*ü[22]
Hûn olur şerm ü hayâdan âb-ı rûy-i âftâb

Geh *nûr-ı cemâliz* ki *tecellâda* nihânız[23]
Gâhî nazar-ı hayret-i Mûsâ'da nihânız

Sînemiz *müstağrak-ı envâr-ı feyz* olsa nola[24]
Cevher-i aşk-ı ilâhî mâye-i tendir bize

Pertev-efrûz olup ey *mihr-i tecellî-şu'le*[25]
Eyle uşşâkını reşk-âver-i Rıdvân-ı behişt

«Şâhid», «şuhûd», «temâşâ» ve «tezâhür» motifleri :

Zehî *rûz-ı şuhûd-ı aşk* kim hûnâb-ı hasretten[26]
Cemâl-i şâhid-i maksûdu gül-pûş ettiğim demdir

Zehî devrân-ı bezm-i aşk kim bûy-i mahabbetten
Mey-i câm-ı şuhûdu mest ü medhûş ettiğim demdir

Merki tesmim eyler ednâ neş'esi peymânenin[27]
Rind-i aşkım turfa âyin-i belâdır meşrebim

Kıble-i ebrû-yi yâri seyredip her gûşeden
Kande olsam *secdedir âyat-ı hüsne* meşrebim

Her sanemden *sûret-i Rahmân* eder *arz-ı cemâl*
Deyre varsa aşk ile âvâz ile yâ Rab yâ Rab'ım

---

21 Ertem, s. 14; Ergun, s. 69.
22 Ertem, s. 23; Ergun, s. 81.
23 Ertem, s. 82; Ergun, s. 238.
24 Ertem, s. 140; Ergun, s. 103.
25 Ertem, s. 29; Ergun, s. 208.
26 Ertem, s. 63; Ergun, s. 181.
27 Ertem, s. 107; Ergun, s. 130.

Aşkınla hırka-pûş-i cünûn-ı melâmetim[28]
Vecd-âşinâ-yi halka-i zencîr-i vahdetim
...
Pür dâğ-ı gam görüp tenimi kaçma dostum
Ser tâ be-pâ *cemâlin için çeşm-i hayretim*

«Şâhid» ve «meşhûd»un, «cemâl» ve «celâl»in vahdeti :

Şuûnât-ı kazâ *sûret-pezîr-i nûr-ı vahdettir*[29]
Bulur feyz-i nümâyiş zerre mihr-i âlem-ârâdan

Nigeh-senc-i hakîkat bir görür şâhidle meşhûdu
Nümâyân aks-i mer'îdir yine çeşm-i temâşâdan

Nâil-i feyz-i ubûdiyyet olan ehl-i dile[30]
Yârin envâr-ı cemâliyle celâli bir olur

Hattâ bunlara bir de «gerden» ve «tecellî»yi bir arada veren bir örnek ekleyebiliriz :

Gerdeninden görünür subh-i tecellî-yi cemâl[31]
Cevher-i mihr-i hüdâ gû-yi girîbânın olur

Vatan, hürriyet, millet, Osmanlılık, halka hizmet, esârete karşı çıkış, vazife, namus, hamiyyet gibi idealler uğruna kendini fedâ etme, canını verme, kurban olma işini de benzeri bir şekilde karşılaştırma konusu yapabiliriz :

«Vâveylâ»da bir güzel olarak karşımıza çıkan vatan, şiirin ikinci nefhasında güzelliğiyle boynunda kefen, yaralar içinde, yavrusu kucağında[32] görünür. Onun uğrunda ölenlerin yüzünde gülücükler vardır ve o giderse, biz de gideriz, ölürüz.

---

28 Ertem, s. 105; Ergun, s. 137.
29 Ertem, s. 120; Ergun, s. 140.
30 Ertem, s. 62; Ergun, s. 196.
31 Ertem, s. 59; Ergun, s. 195.
32 Vatanı sık sık bir ana olarak tasvir eden Namık Kemal klasik tarzdaki şiirlerinde de Meryem'le ilgili motifleri divan şâirlerinde alışık olmadığımız kadar sık kullanır. Ayrıca onun şiirlerinde gördüğümüz kucağında İsâ

Bu güzellikte hiç bu çağında[33]
Yakışır mıydı boynuna o *kefen?..*
Cisminin her mesâmı yâre iken
Tuttun evlâdını kucağında.
Sen gidersen *bizi kalır sanma!*
Şühedân oldu *mevt ile handân.*
Sağ kalanlar durur mu hiç giryân?
Tende yaştan ziyâdedir al kan.
Söyleyen söylesin sen aldanma!
Sen gidersen bütün *helâk oluruz,*
Koynuna can atar da *hâk oluruz...*

«Vatan Mersiyesi»nde de vatan kana boyanmışken kayıtsız kalınamayacağı dile getirilir. Ortaya atılmalıdır. Zaten çıkacak bir can için boyun eğen insana acımak gerekir.

Vatanı hep boyamışken *kâne*[34]
Böyle durmak mı düşer bîgâne
Yürüyün bir daha şu *meydâne*
Nerde olsa *çıkacak bir câne*
Hayflar minnet eden insâne

«Vatan Şarkısı»nda herşeyin, vatanın geleceği için olduğu vurgulanır. Osmanlılar olarak kanlı kefen «ziynet» telâkkî edilir ve «şehâdet» «kâm»ı getirir, «can vererek» «nâm» alınır.

---

taşıyan Meryem hayali bizim bildiğimiz kadarıyla klasik edebiyatımızda pek bulunmayan bir hayaldir :

Al hâtıra lâl-i lebini deyr-i hayâlin
Meryem'le Mesîhâ'sı hem-âguş görünsün

Harem-i ismet-i hâtırda hayâl-i fem-i yâr
Şekl-i Îsâ gibidir Meryem'in âguşûnda

Bkz. A. Ertem : *Namık Kemal'in Şiirleri,* s. 117, 132; S. N. Ergun : *Namık Kemal'in Şiirleri,* s. 164, 54. Tanpınar'ın «Rûyâ» ile ilgili olarak vardığı «İki yaşında bir masum valdesinin memelerine dayansa» hayali şüphesiz ki Meryem tablolarından gelir» şeklindeki hükmü burada da geçerli olabilir; bkz. A. H. Tanpınar : *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* s. 372. Kemal'in ana hayallerine düşkünlüğünde küçük yaşta annesini kaybetmiş olmanın da etkisi bulunabilir.

33 Ertem, s. 187; Ergun, s. 270.

34 Ertem, s. 161; Ergun, s. 24.

Âmâlimiz efkârımız *ikbâl-i vatandır*[35]
Serhaddimize kal'a bizim *hâk-i beden*dir
Osmanlılarız ziynetimiz kanlı kefendir
Gavgâda *şehâdet*le bütün *kâm alırız* biz
Osmanlılarız can veririz nâm alırız biz

«Hürriyet Kasidesi»nde de benzer mısralar bulmak mümkündür :

Biz ol *nesl-i kerîm-i dûde-i Osmâniyânız* kim[36]
Muhammerdir serâpâ mâyemiz *hûn-ı şehâdetten*

Aynı duyguların Namık Kemal'in modern muhtevalı çeşitli şiirlerinde hürriyet için ve esârete karşı dile getirilişi :

Mahveder kendini bülbül bile *hürriyet* için[37]
Çekilir mi bu belâ *âlem-i pür-mihnet için*

Ne gam *pür âteş-i hevl* olsa da *gavgâ-yı hürriyet*[38]
Kaçar mı merd olan *bir cân için meydân-ı gayret*ten

Kemend-i can-güdâzı ejder-i kahr olsa cellâdın
Müreccâhtır yine bin kerre *zencîr-i esâretten*
...
Ne mümkün *zulm* ile *bî-dâd* ile *imhâ-yı hürriyet*
Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyyetten

Çekmedim ömrümde *zencîr-i esâret* bârını[39]
Kayd-ı dünyâdan müberrâyım bilir dünya beni
İşte meydân-ı hamiyyet! Kaçma ey cellâd-ı *zulm*
Yâ seni mahv eylesin Mevlâ cihânda yâ beni

35 Ertem, s. 171; Ergun, s. 47.
36 Ertem, s. 154; Ergun, s. 4.
37 Ertem, s. 173; Ergun, s. 49.
38 Ertem, s. 155; Ergun, s. 4.
39 Ertem, s. 204; Ergun, s. 249.

Millet, halka hizmet ve onlara bağlı olarak namus, vazife, hamiyyet gibi idealler uğruna ölümü göze almanın ifâdesini taşıyan örnekler :

«Memât»ı hiçbir mezheb inkâr etmez, herşey fânidir. Yazarımız ayrılık, hapis ve sürgünü görmüştür, cihânın belâlarından korkmaz.

Memâtı görmedim ömrümde bir inkâr eder mezheb[40]
Fenâdır bir *fenâ dünyâdayız* intâc-ı her matleb
Firâk u *habs* ü *nefyi* kadr ü *nâmûsumla gördüm* heb
Cihânın bir belâsından bana pervâ mı kalmıştır

Musırrım sâbitim tâ cân verinae halka hizmette
Fedâkârın *kalır ezkârı* dâim *kalb-i millette*
Denir bir gün gelir de sâye-i *feyz-i hamiyyet*te
Kemâl'in seng-i kabri kalmadıysa *nâmı kalmıştır*

Adaletsiz kişi milletin yiğitleriyle kavgadan korkmalıdır. Zulmün kılıcı hamiyyet kanının ateşinde erir.

*Civanmerdân-ı millet*le hazer gavgâdan ey bî-dâd[41]
Erir şemşîr-i zulmün âteş-i hûn-ı hamiyyetten

O, vücûdunu millet yoluna vakf etmiş, hayatını hamiyyet fikrine harcamıştır, halka ihanet edeni kendisi hayatta olmasa bile kanı boğar.

Vakf eyledim vücûdumu ben *râh-ı millete*[42]
Bezl eyledim hayatımı fikr-i hamiyyete
Cismim ademde olsa da *hûnum boğar seni*
Vermem mecâl ben sana *halka hıyânete*

Ebediyete kadar şânıyla merdolmaya yemin etmiş, namus belgesini kanıyla imzalamıştır. Her iki dünyanın şerefini İslâm için fedâ edeceği hususunda halka diniyle imanıyla teminat verir.

40 Ertem, s. 175; Ergun, s. 50-51.
41 Ertem, s. 155; Ergun, s. 4.
42 Ertem, s. 203; Ergun, s. 248.

Tâ ebed merd olmaya ahd eyledim *şânımla* ben[43]
Hüccet-i nâmûsumu imzaladım *kanımla* ben
İzz-i dâreyn-i fedâdır maksadım *İslâm için*
Halkı te'min eylerim dînimle îmânımla ben

* * *

Milletim mümkün müdür inkâr hakk-ı ni'metin
Kelbden alçak mıyım insanlık ünvânımla ben

Vazife candan da tenden de önde gelir. Rûh-i a'zam onun yaptıklarıdır. Uğruna ölmeğe değen toprağımız (vatan) için hoşa gitmeyen pek çok şey yapmıştır.

Vezâif cân ü tendendir *mukaddem*[44]
Bizim *ef'âlimizdir rûh-i a'zam*
Ölürsek de kim eyler hüzn ü mâtem
Değer toprağımız bin böyle âlem
Neler ettik *alâ rağm-ı zemâne*

Bütün bu mısraların en önemli unsurları iki ana çizgi üzerinde yer almaktadır. Bunları kısaca şöyle adlandırmak mümkündür : 1) ölüm, bedenin toprak olmasını tercih, can için boyun eğmemek, şehâdet, kendini mahvetmek, can korkusu taşımamak, ölümden kaçmamak, kanını dökmek, vücûdunu vakfetmek, hayatını ortaya koymak, vatan millet hürriyet uğruna herşeyden vazgeçmek, bunlar için gerekirse herkese kafa tutmak; 2) şehâdetle kâm almak, can verip nâm almak, mertlik ve hamiyyet sahibi olmak, «fenâ»ya karşılık «memât»ı elde etmek, mezar taşı kalmasa bile nâmın kalması.

Görüldüğü gibi bu iki çizgide tasavvufun önemli iki kavramı, yani «fenâ» ve «bekâ» hemen yakalanıyor. Tasavvufta insan geçici maddî varlığından sıyrılarak kalıcı Tanrı varlığına ulaşır. Burada da -paralellik âşikâr- can verilecektir; ama nâm yaşayacaktır.

Nitekim Namık Kemal'in hem bu düşünce ve duyguları ifâde eden yukarıdaki mısralarında hem de modern muhtevalı diğer bir-

43 Ertem, s. 196; Ergun, s. 148.
44 Ertem, s. 161; Ergun, s. 37.

çok şiirinde bu istiare zemininin varlığını çok açık destekleyen pek çok başka kavram, hayal ve motifi bulmak mümkündür.

Yukarıdaki örneklere bu açıdan baktığımızda hemen görülebilen bu tip bazı unsurları hatırlayalım: Değeri olmayan «âlem-i pür-mihnet», «kayd-ı dünyâdan müberrâ olmak», «cihanın bîr belâsından pervâ etmemek», «vücûdu râh-ı mülke vakf eylemek», «ruh-ı a'zamın efâl oluşu»[45], «yolunda musırr ve sâbit olmak», «firâk habs nefyi görmek». Bütün bunların tasavvuftaki mâsivâdan sıyrılma, tutulan yolda «sâbit-kadem» olma ve çile kavramlarıyla bağlantılarını hemen sezdirmektedirler. Nitekim Kemal'in modern muhtevalı başka mısralarında da benzeri kullanımlara sık sık rastlamak mümkündür. Birkaç örneği gözden geçirelim :

Vatanın imdâdına koşmak için her «emeli» her «hevesi» terk etmek, gerekirse kendini fedâ etmek :

Sıdk ile *terkedelim her emeli her hevesi*[46]
Kıralım hâil ise azmimize *ten kafesi*
İnledikçe eleminden *vatanın* her nefesi
Gelin imdâda diyor bak budur *Allah sesi*
...
Dest-i a'dâdayız Allah için ey *ehl-i vatan*
Yetişir terkedelim gayrı *hevâ* vü *hevesi*

İnsafsız «âlem-i pür-mihnet», mâtem :

Âdeme insâfı yoktur *âlem-i pür-mihnetin*[47]
Mâtemi der pey gelir îdiyle irşâd etse de

«Âlem-i mey», «kazânın her lahzada bin âlem icad etmesi :

Âlem-i meyden müferrih bir cihân olmaz bana[48]
Ger *kazâ her lahzada bin âlem îcâd etse* de

---

45 Tevhîdin çıkış mertebelerinden birincisi olan «tevhîd-i ef'âl»de sâlik, bütün işleri Tanrı işlerinde yok eder, her işi onun işi bilir, bu bilgi ve görgüyü oluş hâline getirir. Üç çıkış ve üç dönüş mertebesi sonunda ise herşeyin Allah varlığıyla var olduğunu bilir.

46 Ertem, s. 172; Ergun, s. 49.

47 Ertem, s. 192; Ergun, s. 95.

48 Ertem, s. 192; Ergun,

«İstiğnâ» :

Zekâ bir şu'ledir kim şânı âlidir tenezzülden[49]
Bulursun *ehl-i istiğnâ*da isti'dâd lâzımsa

Feleğin cefâları karşısında «sabır», «metânet» :

Bize vâcib Kemâl efzâyiş-i *sabr* ü *metânettir*[50]
Felek de her cefâsın eylesin müzdâd lâzımsa

«Rûh-ı şehîdân»ın «hasret»i, «fenâ» âlemini dolduran «şühedâ»:

Vardı tâ Ka'be'ye zemzem gibi *hûnâb* akıyor[51]
Gökteki *rûh-ı şehîdânı* bu *hasret* yakıyor
...
Doldururken *şühedâsı* bu *fenâ âlemi*ni
Tutacak bir çocuğu kalmadı mı mâtemini

«Sıdk», «selâmet», «çekilme» (= istiğnâ) :

Görüp ahkâm-ı asrı münharif *sıdk* u *selâmet*ten[52]
Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı *hükümet*ten

«Râh-ı vatan»da «cevr», «mihnet» :

Vücûdun kim hamîr-i mâyesi hâk-i vatandandır[53]
Ne gam *râh-ı vatan*da hâk olursa *cevr* ü *mihnet*ten

«Vazife»nin üstünlüğü, «havf» ve «recâ»dan müberrâ olmak :

Müberrâyım recâ vü *havf*den indimde âlîdir[54]
*Vazife*m menfaatten hakkım agrâz-ı hükûmetten

«Refâh-ı millet» için «terk-i râhat», «vatan yolu»nda «azm-i gurbet», memleket için ölmek, «ihtiyâr-ı mihnet» ve «halka hizmet» :

49 Ertem, s. 176; Ergun, s. 75.
50 Ertem, s. 176; Ergun, s. 75.
51 Ertem, s. 164; Ergun, s. 40.
52 Ertem, s. 154; Ergun, s. 3.
53 Ertem, s. 154; Ergun, s. 3.
54 Ertem, s. 155; Ergun, s. 4.

Refah-ı millet için *terk-i râhat* eyleyelim[55]
*Vatan yolu*nda yürü *azm-i gurbet* eyleyelim

Müyesser olmaz ise bâri mülkün ihyâsı
O yolda ölmeğe îsâr-ı kudret eyleyelim

Medâr-ı izz ü refâh *ihtiyâr-i mihnet*tir
Hükûmet ise garaz *halka hizmet* eyleyelim

«Gurbet» vâdisinin yolunda dolaşan, gözyaşları döken, kazâ çölünde umudunu kaybetmiş, Yûsuf gibi «gurbet zindanı»na düşmüş, vatandan ayrı, Hz. Ebu Bekir'in azmine sahip, İmam Hüseyin'in izinde «Kerbelâ-yı gam»da «gurbet şehidi» olup «yana yana mahvolan vücûd»la gurbet gariplerinin sabahının parlak ışık kaynağı olmak :

Geh *reh-neverd-i* vâdi-i Ken'ân-ı *gurbet*iz[56]
Geh *girye*-rîz-i külbe-i ahzân-ı *gurbetiz*

*Dest-i kazâ*da dâmen-i ümmîd çâk çâk
Yûsuf gibi *fütâde-i zindân-ı gurbetiz*

Târîh-i feyz olur bize bu *hicret-i vatan*
Sıddîk azm ü *gar-nişînân-ı gurbetiz*

Taklîdimiz *bu yol*da *İmâm Hüseyn*'edir
Biz *Kerbelâ-yı gam*da *şehîdân-ı gurbet*iz

Mahvoldu yana yana vücûd-ı zaîfimiz
Rûşen-çerâğ-ı subh-ı *garîbân-ı gurbet*iz

Namık Kemal'in yeni tarz şiirlerinde tasavvufî duygu ve düşünceleri iletmek gâyesi gütmeyen bütün bu kavramların tasavvufî düşünce sistemindeki paralellerini ve onların yer aldığı şemayı kolayca tesbit edebiliriz: Elest meclisinde Allah'ın varlığı ruhları mey gibi (şarâba'l-mahabba) derinden etkilemiştir. Bu yüzden yaratı-

55 Ertem, s. 111; Ergun, s. 241.
56 Ertem, s. 199; Ergun, s. 218.

lış ve ruhun bedene intikâli aynı zamanda hasretin ve gurbetin başlangıcıdır[57]. Tanrı varlığının verdiği kendinden geçmişlik, başı dönmüşlükle cezbedeki insan hüzünlüdür, ayrılıktan dolayı matemdedir ve hep Allah'a ulaşmak ister. Dünya fânîdir ve zaten mihnetle doludur. Hak yolunu tutan kişi her türlü sıkıntıyı, cefâya katlanır. Geçici arzuları bırakmak, kanaat, istiğnâ, doğruluk, sabır, azim, metânet bu yolun gerekleri arasındadır.

Modern muhtevalı şiirlerinde Namık Kemal bütün bu yukarıdaki örneklerin yanında çok dikkati çeken aşırı bir yoğunlukla «şehid», «şehâdet», «kan», «yara», «kefen» ve bunlar kadar olmasa bile yine de kolayca farkedilebilen bir ölçüde de «Kerbelâ», «Meşhed, «Ka'be» ve «Hz. Hüseyin», «Hz. Ali» ile ilgili motif ve hayaller kullanır.

Yukarıda örnek olarak verilen mısralarda bunların birçoğunu bulmak mümkündür: Mevt ile handan olan şühedâ, gavgâda şehâdetle kâm almak, mâyenin hûn-ı şehâdetle muhammer olması, Allâhın en kıymetli ihsanının şehâdet oluşu, gökteki rûh-ı şehîdânın hasreti, şühedânın fenâ âlemini doldurması, şehîdân-ı gurbet, vatanın kana boyanması, zulüm kılıcının hamiyyet kanının ateşi ile erimesi, namus belgesini kanla imzalamak, hıyânet edeni kanla boğmak, cismin her yanının yaralarla dolu oluşu, vatanın boynuna yakışmayan kefen, ziynet olarak kanlı kefen, akan kanın Ka'be'ye varması, Ka'be'de siyâha bürünen, bir kolu peygamberin kabrinde bir kolu Kerbelâ'da Meşhed'de olan vatan, Kerbelâ-yı gamdaki şehîdân-ı gurbet.

Kullanılış yoğunluğunu göstermesi için bunlara aynı tarzda birkaç örnek daha ekleyebiliriz :

---

57 Bu ayrılık duygusunu Mevlânâ'nın ünlü mısraları çok etkileyici bir şekilde dile getirirler :

Dinle neyden kim hikâyet etmede
Ayrılıklardan şikâyet etmede

Der kamışlıktan kopardılar beni
Nâlişim zâr eyledi merd ü zeni

Şerha şerha eylesün sînem firâk
Eyleyem tâ şerh-i derd-i iştiyâk

Her kim aslından ola dûr u cüdâ
Rûzgâr-ı vaslı eyler muktedâ

De ki: «Yâ Rab! Bu *Hüseyn*'indir![58]
Şu, mübârek habîb-i zî-şânın.
Şu, *kefensiz* yatan şehîdânın
Kimi Bedr'in kimi Huneyn'indir.
Tâzelensiz mi *kanlı yâreleri?*

Vatanı *kana* batırdı ağyâr[59]
Ne çemen kaldı ne bülbül ne de hâr

Eyvâh ki vatan mezâra gitti[60]
...
Her jalesi *giryeden* nişandır
Her goncası *parçası parça kandır*

Doymadı *gözlerimiz kan* ile olsun *dolsun*[61]
Babalar *ağlaya dursun* analar saç yolsun

...
Vatan eyvâh oldu perîşân oldu
Düşman İstanbul'a girdi bu da mı şân oldu
Memesinden dökülen süt yerine *kan* oldu

İşte cân verdi vatan dînine hürriyetine[62]
Buyurun *kanlı musallâya* Hudâ hürmetine

Iyd *kurbânı* mıdır *verdiğimiz kurbanlar*[63]
Kâ'be'yi yıkmak için mi *dökülürdü kanlar*

Bir kızım var sana *kurban* olsun[64]
Oğlumun merkadi *al kan* olsun

...
Ah vatan Ka'be midir her tarafın

58 Ertem, s. 187; Ergun, s. 271.
59 Ertem, s. 162; Ergun, s. 38.
60 Ertem, s. 185; Ergun, s. 273.
61 Ertem, s. 169; Ergun, s. 45.
62 Ertem, s. 167; Ergun, s. 43.
63 Ertem, s. 166; Ergun, s. 42.
64 Ertem, s. 188-189; Ergun, s. 449.

Kemal'in eski tarzdaki şiirleri, yeni tarz şiirlerde anlatım aracı olarak kullanılan bütün bu kavram, motif ve hayallerin nerelerden geldiklerini hemen gözler önüne seren ve üstelik alındıkları tasavvufî zeminin aslî duygu ve düşüncelerini yansıtan mısralarla doludur. Bu mısralar aynı zamanda şâir N. Kemal'in şahsiyetinin kendine has bazı özelliklerini de ihtiva etmektedirler.

Söz gelişi, «elest» ve «tevhid» unsurlarının yer aldığı bazı mısralar :

Biz *giriftâr-ı belâ-yı aşk-ı yâriz* Namık'â[65]
*Tâ dem-i «kâlûbelâ»*dandır *gam-ı dîrînemiz*

Neşve-dâr-ı hayret olmuş *bâde-i bezm-i elest*[66]
Hâletinden Nâmık-ı *sermest* ü *şeydâ bî-haber*

Gönlüm olmuştu *enelhak-zen-i feyz-i tevhîd*[67]
Gelmeden *dâr-ı gam-ı âleme* Mansûr henûz

Düştük yola sûz-âver edip *meş'al-i âhı*[68]
Tenhâ-rev-i sahrâ-yı gama râhberiz biz

Şu'le bâlâ-gir olur etmekle *ifnâ-yı vücûd*[69]
*I'tilâ-yı ehl-i dil feyz-i fenâ*dandır bütün

Mahşerde de *ifnâ* ederiz *cismi gamınla*[70]
Biz *tûl-i bekâ* düşmeni *erbâb-ı fenâyız*

Pür dâğ-ı gam görüp tenimi kaçma dostum[71]
Ser tâ be-pâ *cemâlin* için *çeşm-i hayrettim*

Geldim bu *dâr-ı mihnete kurbânın* olmaya
Hâlâ *o feyze* cân ile *müştâk* u *hasretim*

65 Ertem, s. 74; Ergun, s. 215.
66 Ertem, s. 61; Ergun, s. 170.
67 Ertem, s. 78; Ergun, s. 225.
68 Ertem, s. 75; Ergun, s. 213.
69 Ertem, s. 118; Ergun, s. 164.
70 Ertem, s. 77; Ergun, s. 222.
71 Ertem, s. 105; Ergun, s. 137.

Ruhların «Ben sizin Rabbiniz değil miyim? sorusuna evet deyişi, Tanrı varlığının ruhları âşık edişi, İlâhî varlığın ruhlara bir bâde gibi etkisi, o anın verdiği ve haşre kadar sürecek mestlik, şeydâlık, ayrılığın elemi, Allaha ulaşmak için tutulan yol, vücûdun yok edilmesi, bekâ ve fenâ kavramları bu mısralarda hemen göze çarpmaktadır.

Tanrı varlığından ayrı düşmenin «firkat» ve «hasret»in elemini dile getiren mısralarda hasretten doğan başıdönmüşlük, hasretle sevgi yolunda mahvolma, ruhlar meclisinin (elest) hasretiyle gönülde kan dalgalı bir deryânın varlığı, gönülde ayrılıktan doğan bitmez tükenmez gam, bütün âlemin bir mâtem yeri hâline gelişi, Tanrı varlığından ayrı hicran içinde bir garip âvâre hâline geliş ve benzerleri anlatılır :

Özge *ser-gerdân-ı cevr-i rûzgâr-ı hasretiz*[72]
Mahv-ı aşkız râh-ı sevdâda gubâr-ı hasretiz

Olur her katresi bir *câm-ı hasret bezm-i ervâha*[73]
O *hûnâb-ı belâ* kim *dilde deryâ-vâr*dır sensiz

Mihnetim mahvetti *dehri* dilde peydâ *gam* henûz[74]
Gam bitirdi âlemi bitmez *gam-ı âlem* henûz

Bir garib âvâre-i hecrim hezâr efsûs kim[75]
Çıkmadan cân sîneden cânâna kıldım elvedâ

İlâhî aşk, ayrılık, hasret, şehâdet, kan, yara, Kerbelâ, Meşhed, Ali, Hüseyin yine bu çerçeveler içerisinde çok yoğun bir şekilde ve sık sık iç içe geçmiş olarak kullanılırlar: Şehitlik ilâhî aşk içindir ve kan ilâhî aşk uğruna dökülür. Kerbelâ aşkın mekânı, fenânın meydanıdır, ilâhî aşk uğruna kurban olunan, kan akıtılan yerdir. Bu işin sonunda ebedî mutluluk vardır. Hz. Ali karakterindeki bir rind «havf» ve «recâ»dan sıyrılmıştır. «Sîret-i Haydar», «sırr-ı

72 Ertem, s. 80; Ergun, s. 219.
73 Ertem, s. 84; Ergun, s. 218.
74 Ertem, s. 73; Ergun, s. 223.
75 Ertem, s. 91; Ergun, s. 53.

vahdet, hükm-i tevhîd-i ilâhî, elestten gelen ezelî aşk, Ali evlâdına duyulan sevgi inancın temel prensiplerini oluşturur[76]. Hüseynî-meşreb olan kişi bir can için korkuya ve umuda kapılmaz, mertçe aşk Kerbelâ'sında yok oluşa gider.

İki ayn açdım *reh-i hasretle giryân* dîdeden[77]
Haşre dek rûh-ı şehîdân-ı gamın şâd eylerim

Mecrûhuyum bir âfet-i cânın ki zevkten[78]
Eyler *şehîd-i aşkı temennâ-yı ıztırab*

Şöyle kıl sînemi pür *sûz-ı derûn* kim yâb Rab[79]
Çıkayım mahşere *bin dâğ* ile *suzân* olarak

Beni eylerse felek *deşt-i firâkında şehid*
Haşre dek *hûnum akar* kûyuna pûyân olarak

Özge *meydân-ı fenâdır Kerbelâ-yı aşk-ı yâr*[80]
Hûndan her su Furât olmuş *şehîdân* nâ-bedîd

Şöyle pür *hûn-ı şehâdet* gideyim mahşere kim[81]
*Kerbelâ deş*tine *hem-reng* ola meydân-ı behişt

Kerbelâ-yı gamda kurbân olduğum *hengâm-ı ışk*[82]
Devr-i mâtemdir cihâna *yd-ı ekberdir* bana

---

76 Namık Kemal'in Ali ve evlâdına derin sevgisini gösteren birçok beyit bulunmaktadır. Bunların arasında şiddetli bir Alevîlik temâyülü yansıtanlar da vardır. Ancak bütün araştırıcılar onun Alevî olmadığı hususunda ittifak hâlindedirler. Ondaki bu etkilerin çevrelerinde bulunduğu Ali ve Ehl-i Beyt muhabbetine sâhip kişilerden geldiği anlaşılmaktadır. Örnekler için bkz. A. Gölpınarlı: «Namık Kemal'in Şiirleri», s. 68-69. Yalnız bu etki onun hem eski tarz hem de yeni tarz şiirlerinde bu tür kavram, mazmun, motif ve hayallerin sık sık kullanılmasına yol açmıştır.

77 Ertem, s. 108; Ergun, s. 134.

78 Ertem, s. 27; Ergun, s. 80.

79 Ertem, s. 94; Ergun, s. 230.

80 Ertem, ss. 41; Ergun, s. 90.

81 Ertem, s. 29; Ergun, s. 208.

82 Ertem, s. 15; Ergun, s. 64.

Meşhedim cennet olur sâye-i şemşîrinde[83]
Zevk-i zahmın ki verir *neş'e-i câvid* bana

Fârig-i havf ü recâyım rind-i Haydar-meşrebim[84]
Cân-fedâ-yi râh-ı cânânım Hüseynî mezhebim

Sırr-ı vahdettir meâl-i mezheb ü âyinimiz[85]
Hükm-i tevhîd-i ilâhîdir esâs-ı dînimiz

Hırka-pûş-i bezm-i aynü'l-cem-i aşkız tâ ezel
Hubb-i evlâd-ı Ali'dir ma'ni-i telkînimiz

Hüseynî-meşreb ol *bir cân* için *havf* u *recâdan geç*[86]
Fezâ-yı Kerbelâ-yı aşka var merdâne merdâne

Mûlarımdan haşre dek cûşân olur *hûn-ı Hüseyn*[87]
Kerbelâ-yı hasretinden zahm-hâr oldukça ben

«İstiğnâ», «tecrîd», «terk» mısraları :

Gönlümü tathîr Nâmık *mâsivâdan* niyyetim[88]
Pâk olunca *niyyetim* tevfîk yâverdir bana

Hoşâ *deşt-i cünûn* kim muhtefîdir her gubârında[89]
Hezârân âlem-i tecrîd sad deryâ-yı istiğnâ

Pâdişâh-ı ehl-i terkim vâdi-i tecrîdde[90]
Dâmen-i kûh-i *kanaat* taht-ı Edhem'dir bana

---

83 Ertem, s. 11; Ergun s. 59.
84 Ertem, s. 103; Ergun, s. 130.
85 Ertem, s. 84; Ergun, s. 216.
86 Ertem, s. 135; Ergun, s. 98.
87 Ertem, s. 115; Ergun, s. 147.
88 Ertem, s. 15; Ergun, s. 64.
89 Ertem, s. 9; Ergun, s. 70.
90 Ertem, ss. 16-17; Ergun, s. 63.

Abâ-yi fakr-i Fahr-i enbiyâdır hırka-i feyzim[91]
Benim *meydân-ı istiğnâde* şimdi *Hayder-i tecrîd*

*Fakr ü fenâ mâye-i feyz-i Hudâ*dır bana[92]
Feyz-i Hudâ sâye-i *fakr* ü *fenâ*dır bana

O *şâh-ı vahdetim* kim *devr-i tecrîdimde* yeksândır[93]
Serîr-i arş-ı a'lâ gûşe-i sahrâ-yı istiğna

Namık Kemal'in eski tarz şiirleri baştan sona bu çeşit unsurlarla yüklüdür. Bunlarla, vatanı, hürriyeti, milleti anlatan mısralardaki kelime, kavram, motif ve hayalleri yan yana koyduğumuzda zemînin tamamen aynı olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, eski tarz şiirlerde herşey tasavvufî bir düşünce sistemi içerisinde yerli yerine oturtulabildiği halde, yani kısacası feri planda hep tek varlığın, Allah'ın çıkış noktasını ve varış noktasını oluşturduğunun bilinmesine karşılık yeni muhtevanın oturtulduğu zemin bir düşünce ve duygu sistemi olarak belirsizdir. Bir başka deyişle eski tarz şiirlerde «cemâl» gibi «nûr» gibi kavramlar etrafında dönen motif ve hayaller Allah'ın tecellisinin ifâdesidirler, tasavvufî bir düşünce sistemi ile açıklanabilmektedirler. Bu tasavvufî sistem eski tarz şiirler okunduğunda hemen belirlenebilmektedir; ama buna karşılık yeni tarz şiirlerde, söz gelişi burada ele almış olduğumuz örneklerde eski kavram, motif ve hayallerden yararlanılarak ifade edilen vatan, millet, hürriyet gibi kavramlarla ilgili duygu ve düşünceler hangi sistemin içerisine yerleştirilecektir? Bir başka şekilde sorulacak olursa: Bunların gerisinde hangi düşünce sistemi veya sistemlerinden parçalar bulunmaktadır? Yeni tarz şiirlerde bu, eski tarz şiirlerde olduğu gibi belirginleşmemektedir. Bu durum onun yeni tarz şiirlerinde eski tasavvufî sisteme tekâbül edecek bir yeni düşünce temelinin pek var olmadığını, buna karşılık Batı'nın çeşitli düşünce kalıplarından beğenilenlerin eski düşünce sisteminden gelen alışkanlıklar ve temel yaklaşım biçimleriyle aktarıldığı sonucuna götürmektedir. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken nokta eski ile yeni arasında düşün-

91 Ertem, s. 42; Ergun, s. 92.
92 Ertem, s. 15-16; Ergun, s. 64.
93 Ertem, s. 9; Ergun, s. 71.

ce ve duygu planında gerçek bir sentezin görülmeyişidir[94]. Namık Kemal'in modern muhtevalı şiirlerinde tasavvufun istiare zemininden alınan unsurlar elbette kendi çağrışımlarıyla bu yeni fikirlerin ifâdesine güç ve renk katmışlardır; ama işin esasında sadece basit birer anlatım vasıtası olmaktan pek ileri geçememişlerdir.

Bunda onun -zaman zaman yapıldığı gibi- yeni şiirinde kendine mahsus bir şiir havasını yaratamayışını veya şiir dilini kurmamış oluşunu sebep göstermek ilk bakışta kabul edilebilir gibi geliyorsa da, Namık Kemal'in şiirleri yakından gözden geçirilince -«Hürriyet Kasidesi»ni, lâzımsa redifli şiirini, murabbalarını, «Vâveylâ»yı hatırlayalım- onun yeni tarz şiirlerinde pekâlâ kendine mahsus bir hava yaratabildiğini inkâr mümkün değildir.

Onun şiirinin en önemli eksikliği bir sanat eserinin varlık bütünlüğü (ontolojik bütünlük) meselesinden kaynaklanır. Bu yüzden, buradaki örneklerde de görüldüğü gibi, onun şiirlerinde, kullandığı eski istiare zemininin yeni muhtevayla düşünce ve duygu planındaki bağlantılarının tam olarak ne olduğunu ortaya koyacak, onun düşünce ve duygu dünyasındaki gerçek bir sentezin ürünü olan ince şiir örgüleri görülememektedir.

---

94 Böyle bir sentezin güzel örneklerinden birisini M. Akif'in tecellî kavramını modern izâfiyet düşüncesi ile birleştirdiği mısralarda bulabiliriz, ayrıntılı bilgi için bkz. Tunca Kortantamer: «Mehmet Akif İle Sadi Arasında Muhteva Ve Anlatım Tekniği Açısından Bir Karşılaştırma Denemesi» *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, Marmara Üniversitesi Yayınları No : 439, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 5, İstanbul 1986, s. 89-134.

İNTİBAH ROMANI ETRAFINDA

M. Orhan Okay *

Namık Kemal'in *İntibah* romanı, bugüne kadar olumlu veya olumsuz pek çok tenkid ve değerlendirmenin hedefi olmasına rağmen, edebiyat tarihimizde, *roman* türünün üç mühim nirengi noktasından birinde, birincisinde bulunmak vasfını dâima muhafaza etmiştir. Diğer iki roman üzerinde de hemen hemen bir ittifak vardır : *Aşk-ı Memnu* ve *Dokuzuncu Hâriciye Koğuşu.* Böylece yaygın kanaatler ve zevkler, bu üç roman şu özellikleriyle imtiyaz tanırlar : *İntibah,* eski hikâye geleneğimizle Avrupâî tarz roman arasında ilk edebî metindir. *Aşk-ı Memnû* dil, üslûp ve roman tekniği ile muhtevânın ilk başarılı uyumudur. *Dokuzuncu Hâriciye Koğuşu* ise ruh tahlillerindeki başarısı yanında, bügün de geçerliğini koruyan şuuraltı tekniğinin tatbik edildiği ilk romandır. Her üçünün de, pratikte çeyrek asır olarak kabul edebileceğimiz (1876-1900-1930) zaman aralıklarıyla zuhur ettiğini hatırlayalım. Çeyrek asır, nesillerin değişmesi devreleri olarak düşünüldüğü takdirde, herbiri bir romancı neslini temsil ediyordu da denilebilir. Her üç roman da, tenkitçilerimizin en çok konuştukları, değerlendirdikleri, kendinden önceliklerle üstünlüklerini kıyasladıkları ve kendinden sonrakilere tesirlerini gösterdikleri birer edebî eser hüviyeti kazanmıştır.

İntibah, neden ilk Türk romanı sayılmıştır? Evvelâ küçük hikâye türünün olmadığı bu devrede, büyük hikâye ve roman ayırımı yapmadığımızı, yapamayacağımızı söyliyelim. Sezai Bey'in küçük hikâyeleri çıkıncaya kadar bu tür kargaşalığı devam edecektir. Hattâ Halid Ziya, «Hikâye» adlı risâlesinde bile «roman»ı bu isimle belirtmeyi tercih edecektir. Bu hususu söyledikten sonra, Namık Kemal'inki ile aynı yaşta, hattâ ondan daha önce çıkmış romanların

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

varlığını hatırlayabiliriz. Ahmed Midhat Efendi,1870-76 yılları arasında, *Letâif-i Rivâyat* serisinden 11 roman-hikâye çıkarmıştır. Bunlardan başka *Hasan Mellâh, Hüseyin Fellâh, Dünyaya İkinci Geliş, Yeryüzünde Bir Melek, Felâtun Beyle Râkım Efendi, Paris'te Bir Türk* gibi hacimce artık roman demek zorunda kaldığımız kitapları da bu yedi yıllık devrenin içindedir. Emin Nihad Bey'in yedi adet roman-hikâye örneğini ihtivâ eden *Müsameretnâme*'si 1872-75 yılları arasında basılmıştır. Şemseddin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat'ı* da 1872 yılında Osmanlı okuyucusunun eline ulaşır. Bunların hepsi, 1876 da yayınlanma imkânı bulan *İntibah*'a göre öncelik taşıması gerekmektedir. Fakat yine de *İntibah,* bizim edebiyatımız için türünün ilk örneği olmak değerini koruyor. Bunun sebebini yazarının, hemen bütün Tanzimat devrinde çok mühim bir aksiyon adamı vasfındaki şahsiyetine bağlamak kâfi değildir. Bizzat *İntibah*'ın, kendine öncekilere göre daha edebî bir karakter taşımasının ona bu imtiyazı kazandırdığını söylemek isabetsiz olmaz.

Ahmed Hamdi Tanpınar, *XIX. asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde, Thibaudet'den bir düşünce nakleder: Roman türünün ortaya çıkması için bir roman okuyucusu çevresinin teşekkül etmesi gerekmektedir. O zaman, Ahmed Midhat Efendi, Emin Nihad Bey ve Şemseddin Sami'nin çalışmalarının bu yeni okuyucu kitlesini hazırladığı düşünülebilir. Eski meddah hikâyeleri okuyucusunu (doğrusu dinleyicisini demek lâzım), yeni bir türün zevkine alıştırmak gerekiyordu. Bu üç öncü yazarın popülist romanları, meddah hikâyeleri ile yeni hikâye arasında bir geçiş türü teşkil etmişti. Şimdi Namık Kemal'in, ebedî karakteri ağır basan türü denemesine sıra gelmiştir. *İntibah*'ın, devri içinde arka arkaya dört defa basılmış olması, Thibaudet'nin beklediği okuyucu çevresinin oluştuğunu göstermektedir. *İntibah,* ikisi 1876 da, diğer ikisi tarihsiz olarak, muhtemelen yakın yıllarda dört defa basılır. Bu sayı, henüz roman okuma alışkanlığı çok yeni olan bir toplum için küçümsenmemelidir. Devrin kitap tirajları hakkında sağlam bir bilgimiz yok. Ahmed Midhat Efendi, *İntibah*'la aynı yıl neşredilen hatıralarında, o yıllarda bir kitabın bin beş yüz ilâ iki bin beş yüz bastığından söz eder (*Menfa,* s. 68). *İntibah*'ın her basımı bu rakamın asgarîsi olarak da kabul edilse, bugün bile bir

roman için özenilecek bir ilgidir. Demek *İntibah*'ın, ilk Türk edebî romanı olmak karakteri o devrin okuyucuları tarafından sezilmiştir.

Bununla beraber *İntibah*'ın okuyucusundan gördüğü bu ilgiyi, edebiyatçılardan, özellikle tenkitçilerden gördüğünü söylemek kolay değil. Hattâ Namık Kemal bile, *Celâl Mukaddimesi*'nin dışında bu romanından pek bahsetmez. Mektuplarında bile, diğer eserlerine kıyasla *İntibah*'tan zikir o kadar azdır. (Fevziye Abdullah Tansel'in *Namık Kemal'in Mektupları*'nı topladığı dört büyük ciltlik külliyatın fihristini bu bakımdan incelemek bir fikir edinmek için yeterlidir.) Bu durum, yakınlarının da *İntibah*'a ilgi duymadığını düşündürür. Namık Kemal'in romanının bir *edebî eser* olarak değerlendirilmesi, Cumhuriyet'ten, hattâ 1950 lerden sonra başlar. Bu çalışmalarda, *İntibah*'ın, Mustafa Nihad Özön tarafından 1944 de, ilk defa yeni harflerle basılmasının, ayrıca bu basıma ilâve ettiği, romanın önemini belirten sekiz sayfalık önsözün rol oynadığı kabul edilmelidir.

Mustafa Nihad'ın, bahsettiğim neşrinden sonra, edebiyat tarihlerinde veya müstakil makalelerde *İntibah* üzerine ağırlıkla eğilmeler dikkati çeker. Bunlardan, nisbeten orijinal ve hacimlice olan birkaçını burada zikretmek isterim. Ahmed Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde (s. 385-92), *İntibah*'ın edebiyatımıza ve romanımıza getirdiği yeniliklere işaret eder. Tanpınar romanın sathında görülebilecek özelliklerin dışında, kendi sanatkâr sezişi ve yorumlarıyla eserin arka cephesini aksettirmek ister. Namık Kemal'in, romanda o kadar kötü gösterme gayretlerine rağmen, aslında Mehpeyker'i zannedildiği derecede suçlamadığından, hattâ yarattığı kahramanına âdetâ âşık olduğununun biz Tanpınar'ın dikkatleriyle farkına vardık.

İntibah üzerine, derli toplu diğer bir çalışma da, Cevdet Kudret' in *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman* c. I'de, Namık Kemal'e ve romanına ayırdığı sayfalardır. (1965, s. 78-86). Buna benzer ve daha kategorik başka bir eser, Ziya Bakırcıoğlu'nun *Türk Romanı* adlı kitabında *İntibah*'a ayrılan bölümdür (1983, s. 41-53).

Namık Kemal'in romanı hakında en hacimli çalışma, Güzin Dino'nun *Türk Romanının Doğuşu* adını taşıyan kitabıdır. Eseri, devrin tarihî ve sosyal zemininde ele alan araştırıcı, konusunun kaynakları, tiplerin değerlendirilmesi, görülen ve görülmeyen tezleri üzerinde

mühim yorumlar getirmektedir (1978, 201 sayfa). Yer yer çok isabetli ve düşünülmesi gereken yorumlar veren bu kitap, bence iki mühim kusurla malûldür. Biri belki yazarının yurt dışında bulunmasından, belki meselelere yabancı bir kalemin tercümesi olmasından (eserin orijinali daha önce Fransa'da yayınlanmış) kaynaklanan, fakat muhakkak ki, pek çoğu da araştırıcının dikkatsiz çalışması ve bilgi eksikliğinden kaynaklanan hatalarla dolu olması, İkincisi de çalışmasını aşırı bir şekilde marksist metoda adapte etme gayretidir. Nitekim, kitaba bir önsöz yazan Etiemble, nâzik bir ifadeyle bu kusura işaret etmektedir.

Bu arada, bütünüyle değil, fakat belli bir bakış açısından romanı değerlendiren Selim İleri'nin, özellikle Mahpeyker'in şahsiyetine (her hâlde Tanpınar'ın açtığı izden yürüyerek) getirdiği yeni ve dikkatli yorumları vardır.

İntibah'a dâir son ciddî çalışma Mehmed Kaplan'a âittir. Zamanında önemli bir eser olan doktora tezinde *(Namık Kemal. Hayatı ve Eseri,* 1948) *İntibah* üzerinde yeteri kadar derinleşemiyen Mehmet Kaplan, vefatından önce kaleme aldığı uzun makalesinde *(Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar,* c. II, s. 124-43) romanı kendi kapalı sistemi ve kronolojik düzeni içinde, edebî bir metin olarak değerlendirmiştir. Hiçbir paradoksal yoruma açılmayan bu yazı, ilmî disiplinin ve akademik çalışmanın güzel bir örneğidir.

Namık Kemal'in romanı bütün bu incelemelerde, olumlu olumsuz taraflarıyla ve daha da çok zaafları ve kusurlarıyla ele alınmıştır. Bununla beraber o, zannediyorum edebiyatımızda hakkında en çok yazılan eserlerin de başında gelmektedir. Bunun sebebi *İntibah*'ın, birçok hususta *ilk* olma vasfına sahip oluşudur: İlk Türk romanı, batı tarzında ilk Türk romanı, ilk gerçekçi tasvirlerin romanı, toplumun bir tarafını yansıtan ilk roman, gerçek tiplerin hikâye edildiği roman, ilk psikolojik tahlil denemesi, kadının sosyal bir varlık olarak ele alındığı ilk roman vs. Bu saydığım vasıfları hakkında, tenkitçiler arasında bir birlik yoktur. Romanın dış yapısından başlamak üzere, tekniğine, mesajlarına, kaynaklarına, tesirlerine, dil ve üslûbuna varıncaya kadar birbirine zıt veya az çok birbirini tekrar eden bir yığın söz söylenmiştir. Bunlardan muayyen konular etrafında toplanabilecek olanlara bakalım :

Kitabın basım tarihinden başlarsak, 1874 ilâ 1876 arasında farklı yılar veren incelemelere raslarız. *İntibah*'ın, bugün 1876 da basılmış olduğuna kat'i olarak bildiğimize göre, bunun dışında verilen tarihlerden bazılarını zikretmekle iktifa edelim. Seyfettin Özege'nin Kataloğunda, Kenan Akyüz'ün Antoloji'sinde (1958 bs.), Fevziye Abdullah Tansel'in *Namık Kemal'in Mektupları c. I* de, Olcay Önertoy ve İsmail Parlatır'ın *Tanzimat Sonrası Osmanlıca Metinler*'inde, Orhan Okay'ın Edebiyatımızın Batılılaşması Yahut Yenileşmesi adlı makalesinde (*Türk Klâsikleri* c. 8) basım tarihi 1874 olarak gösterilir. Mustafa Nihad Özön *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde hem 1874, hem 1976 tarihlerini, çelişkinin farkına varmadan verir. Zeynep Kerman *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nin İntibah maddesinde 1875'i verirken, Fevziye Abdullah Tansel *Türk Ansiklopedisi*'nin Namık Kemal maddesinde 1875 den sonra basıldığı şeklinde bir ifade kullanır. Bütün bu farkları vahim birer yanlış olarak telâkki etmek doğru değildir. Yakın devir tarihimiz ve edebiyatımız üzerinde çalışanlar, Tarihlerin hicrî veya rûmî olmasındaki tereddütlerden ve hâlâ şahsiyetler hakkında sağlam monografilerimizin bulunmayışından, çok defa bu hatalara düşerler.

Romanın dış yapısı hakkında da tutarsız kanaatler vardır. Cevdet Kudret «Kitap bölümlere ayrılmış değildir.» dedikten hemen sonra «Her bölümün ayrılışı o bölümün ana düşüncesine uygun gelebilecek birer beyitle bölüm başlarında işaret edilmiştir» der. (s. 81). İntibah'da epigram olarak kullanılmış beyitlerin ayırdığı bahislerin bölüm olarak telâkki edilip edilmemesi tartışılabilir. Fakat Solok, bunların hem bölüm olduğu, hem de olmadığı şeklinde tenakuza düşmüştür. Aynı çelişkili ifade Dino'nun kitabında da vardır: «*İntibah*'ta 25 bölüm vardır; herbirinin başına bir beyit konulmuştur. Her ne kadar M. N. Özön bu bölümleri batı romanlarındaki bölümler biçiminde görmüşse de, bölümler böyle bir anlayışla sıralanmamıştır (s. 55). Mustafa Nihad'ın *İntibah* neşri (1944) için yazdığı «Birkaç Söz»deki ifadesi Dino'nun söylediği gibi değildir: «Kitap fasıllara ayrılmış değildir... Bu yoldaki bölmeye göre kitap yirmi beş fasıl kadar tutmaktadır.» (s. II). Mustafa Nihad'ın da kendi içindeki çelişkiyi bir tarafa bırakırsak, Dino'nun bahsettiği «batı romanındaki bölümler biçiminde görmek» diye bir meselenin bahis konusu olmadığını da kabul ederiz.

İntibah'ın, bu mevcut veya mevcut olmayan bölümleri arasındaki hacim dengesi hakkında fikir ileri süren, yalnızca Dino olmuştur. O bu bölümlerin, konuyla ilgili olarak dengeli bir şekil göstermediğini söyler. Bu dengenin kurulabilmesi için bâzı bölümlerin birleştirilebileceğini ifade eder. (s. 55-6). Ayrıca, batı romanında olduğu gibi bölüm numarası veya bölüm başlığı yerine Namık Kemal'in epigram beyitler kullanmasını şuurlu olarak. «Türk yazınından süreklilik öğelerini aramak» maksadına bağlar.

Romanın iç yapısı hakkında Tanpınar, Ali Bey'in Mahpeyker' den ayrılmasına kadar olan kısmının ayrı bir kitap olarak okunmasını tavsiye ediyor. «Filhakika kitabın yarısından fazla tutan bu kısım bizim için ufak tefek zevk hatalarına rağmen az çok lezzetle okuyacağımız bir eski zaman hikâyesidir»[1]. Güzin Dino da hemen hemen bu kanaate varır. Yalnız o Ali Beyin Dilâşûb'la evlenmesine kadar olan vak'ayı birinci bölüm telâkki eder, hattâ 102. sayfaya kadar diyerek Özön basımına işaret eder (s. 50). Fakat kitabının başka bir yerinde bu bölünmeyi, başka bir izah yapmadan, 93. sayfaya kadar indirir. Bu sayfa ise, muhtemelen Tanpınar'ın işaret ettiği Ali Bey'in Mehpeyker'in yalısından hiddetle ayrılış bahsinin sonudur. Dino romanın bundan sonrasının tutarsız bir serüven ve melodram romanı olduğunu söyler (s. 30-1).

İnceleyiciler, *İntibah*'ın konusu veya anafikri (tez-mesaj) hususunda, çok defa Namık Kemal'in romanın sonuna koyduğu son cümleye bağlanırlar: «Meşhurdur ki son pişmanlık fayda vermez.» Bunun yanısıra ikinci üçüncü derecede mesajlara da işaret edilir. Banarlı'ya göre «temel mevzu âiledir» (s. 896). Dino ise kısaca «sevdâ romanıdır.» (s. 97) der. Biraz daha geniş olarak ve birbirinden oldukça farklı mesaj veya konuları ileri süren yazarların cümlelerini olduğu gibi naklediyorum :

«Kötü kadınların ihtiras ve entrikalarına kapılarak hem kendilerini hem başlarını mahveden gençlerin romanı.» (Banarlı ,s. 908)

«İlk edebî romanımız *İntibah*'ın mevzuu âilevî yaralarımızı, tesettür yüzünden vukûa gelen fenâlıkları, meyancı kadınların oynadıkları faciaları teşhir için kaleme alınmıştır.» (Sevük, s. 102)

---

1 *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. b. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yay. 1956, s. 386. Metin içindeki zikirlerde bundan sonra *Ed. Tar.* olarak belirtilecektir.

«Romanda Namık Kemal, Ali Bey gibi iradesiz bir gencin kendisini ve çevresini nasıl felâketlere sürükleyeceğini anlatmak istemiştir.» (Kerman, s. 398)

«Bir takım mirasyedi delikanlıların içkiye ve kadına kapılarak kendilerini yitirmeleri ibret verici bir yolda anlatılmak istenmiştir.» (Solok, s. 81)

«Bir ahlâkçı gibi davranan yazar, gençlerin iyi yetiştirilmesinin yetmediğini, onlara erken çağlardan başlayarak hayat tecrübesinin kazandırılmasının gerektiğini kanıtlamak istemiş, insanın aşka meyli herşeyden ziyade görüldüğü için de, okuyucuya ulaştırmak istediği bildiriyi, bir aşk hikâyesi içinde sunmak yolunu tutmuştur.» (Özkırım, s. 684)

«... bir başka önemli fikri ispat etmek ister: Cemiyetin zaman içinde değişebileceği ve bunun için terbiyenin önemli olduğu düşüncesi. Bununla birlikte kader fikri bu romanda önemli bir yer tutar Mehpeyker'in düşmüşlüğüne sosyal sebepler kadar kaderin de tesiri olduğunu ifade eder.» (Bakırcıoğlu, s. 53)

«Namık Kemal bu yapıtta aşırı tutkunun zorlu durumlarını ruhsal yönden işlemek istemiştir.» (Dino, s. 97)

«Roman, temelde Mehpeyker ile Ali Beyin annesi arasındaki çatışmadır, geri plânda da Ali'nin ölmüş babasının ruhu görünür. Ali Bey, eylemin öznesinden çok nesnesi durumundadır, etkin eylem, Mehpeyker'in ahlâk dışı fiziksel tutkusuyla Ali Beyin annesinin erdem dolu tinsel aşkı arasındaki çatışmadır.» (Finn, s. 42-43)

İntibah araştırmalarında üzerinde durulan problemlerden biri de eserin hangi kaynakların tesirinde kaleme alınmış olduğudur. Romanda tiplerin ve vak'anın, bâzı istisnâî tasvirler dışında, umumiyetle batı romantiklerinden ilham alınarak vücuda getirildiği çok söylenmiştir. Tanpınar ,Baha Dürder, Bakırcıoğlu, Özkırım, Kaplan, Özön, Finn çok defa da birbirinden alınmış görünen hükümlerle, *İntibah*'ın vak'a ve tiplerini Fransız romanına bağlarlar. Bu bağlamayı da biraz ihtiyatla genelleştirmek gerekirse, romanımızın kaynağı Alexandre Dumas-Fils'in *La Dame Aux Camélias* ile Abbé Prévost'nun *Manon-Lescaut*'sudur. Bunların yanısıra batıdan ve doğudan başka kaynaklar da gösterilmişse de değerlendirmeler bu iki

roman üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu mutlak tesiri ilk defa teferruatlı deliller göstererek reddeden, Dino'nun İntibah hakkındaki müstakil kitabı olur. Hattâ bu kitap için, *İntibah*'ı yerli kaynak ve malzemeye bağlamak maksadıyla kaleme alınmış denilebilir. «Şimdiye kadar *İntibah*'ın kaynakları *La Dame Aux Camélias*'ya ya da *Manon-Lescaut*'ya bağlanmıştır. Gerçi bu yapıtlarla Namık Kemal' inki arasındaki benzerlikler pek incelenmiş değildir.» (s. 38) diyen Dino'yu bir bakıma haklı görmemek mümkün değil. Gerçekten onun kitabında muhtemel bütün tesirler veya bu tesirlerin olup olamıyacağı münakaşası, benzer kitaplardan paragraflar alınarak gösterilmiştir. Birçok tenkitçinin bunu basma-kalıp, evvelce söylenmiş bir klişe hâlinde tekrarladıkları muhakkaktır. Fakat bazı dikkatli tenkitçilerin bu tesir noktalarını işaret ettiklerini de kabul edelim. Tanpınar «Bu pişmanlık romanı Namık Kemal'e hiç şüphe yok ki Dumas-Fils'in *La Dame Aux Camélias*'sından gelmiştir.» *(Ed. Târ.* s. 388-389) dedikten sonra Ali Bey'in Mehpeyker'i iyice dövdükten sonra evden uzaklaşırken birkaç yüz liralık banknotu yüzüne atmasının, Dumas-Fils'in kumar sahnesinin sonundaki jeste benzediğini söyler. Mustafa Nihad, bunlara ilâve olarak Mehpeyker'i Lukrèce Borgia'ya benzeterek bir Victor Hugo tesirini düşündürür (Birkaç Söz, s. VI). Bakırcı ise «*İntibah*'ın *La Dame Aux Camélias ve Manon Lescaut*'yu hatırlatmakta bütün tenkitçiler birleşirler.» (s. 47) diyerek Namık Kemal'in, konuyu adapte etmiş olması gibi daha aşırı bir hükme bağlanır. O da, Ali Bey'de bir Victor Hugo şövalyesini, Mehpeyker'de Lükres Borjiya entrikalarını sezmemenin mümkün olmadığını belirtir. Bunların arasında Tanpınar'ın, daha başka dikkatleri olduğunu da ilâve edelim: «Abdullah Efendi bizi, para kuvvetiyle, her türlü ahlâkî kıymetin üstünde oluşuyla Dumas Fils'ten çok ayrı bir örneğe, Balzac'a görtürür. Onda Vautrin'in ve onüçler' den birinin bir aksini veyahut da o yoldan gelme Fransız halk roman kahramanlarından birini düşünmemek kabil değildir.» *(Ed. Târ.* 391) cümleleriyle Balzac'ın *İnsanlık Komedisi* serisi içinde birkaç romanında birden görünen kahramanları ilk defa işaret eder. Bombaci de iddialarla ve tekrarlarla şişirilmiş üslûbundan, lâfı gereksiz uzatmalarında, eski Osmanlı üslûbu ile Hugo'nun gösterişli neşrinin garip bir terkibi olarak gösterir. (s. 361)

Yukarıdanberi zikrettiğim tenkitçiler, aynı zamanda, Namık Kemal'in romanının bilhassa tasvir, tabiat tasviri bölümlerinde eski

edebiyattan ve diğer gelenekten gelen tesirlerinden de bahsetmişlerdir. Bakırcıoğlu, bu tasvirlerin çok defa hikâyenin akışıyla ilgisi olmadığını, hattâ örnek alınan Fransız romanına benzetmek için yapıldığını söyledikten sonra bunlarda müellifin divan kültürünün de tesiri olduğunu ilâve eder (s. 51). Namık Kemal monografisinde «*İntibah*'ın başında bir fasıl süren bahar tasviri, herhangi bir bahârın tasviridir; burada imajların çoğu eski edebiyattan alınmış, genişletilmiştir» (s. 201-2) diyen Mehmet Kaplan, son makalesinde bu düşüncesini biraz daha müşahhaslaştırarak, bilhassa Dilâşûb'un portresinde eski minyatürlerin ve divan şairlerinin yaptıkları güzel tasvirlerinin hatırlamasını ister (s. 137). *İntibah*'taki yerli tesirlere ilk büyük işaretler yine Tanpınar'ın dikkatleriyle gelir. Makalelerinde *İntibah* hikâyesindeki bahar ve Çamlıca tasvirlerinin, mensur bir kasîde nesîbinden ve girizgâhtan başka bir şey olmadığını söyleyen Tanpınar[3] Edebiyat tarihinde romana, tasvir, tahlil hepsi, yüzleri arkaya, eski hikâyeye çevrilmiş olarak, ona baka baka, yürüyerek gidirler... Nitekim bahar ve Çamlıca tasviri, âdetâ büyük mesnevilerin başındaki kasidelerin nesîbine benzer, hattâ bizzat muharrir burada girizgâh kelimesini bile kullanır. Hiçbir derin ve şahsî imajın bulunmadığı bu tasvir sadece eski şiir tabiatının bir vulgarisation'unu andırır.» (s. 390) «Her iki kadının (Mehpeyker ve Dîlâşûb) tasvirinde şark hikâyelerinin kadın tasvirinden çok istifade eden muharrir, Abdullah efendinin portresini çizerken aşağı yukarı yine aynı masalların ifrit portrelerinden istifâde etmiştir, denilebilir.» (s. 392) Güzin Dino'nun, aşırı bir şekilde romanı siyâsî bir zemine ve tarihî şartların zorlamasına bağlı marksist görüşlerinin dışında, *İntibah*'ı yerli kaynaklara bağlaması fikrinin Tanpınar'dan kaynaklandığını, hiç olmazsa kapıyı ilk aralayanın Tanpınar olduğunu kabul ettiğini zannediyorum. Nitekim kitabını «Tanpınar'ın anısına» ithafı da bu kadirşinaslığı gösterir. Fakat Dino, meseleyi daha da genişletmiş, eski kültürümüzün izlerini *İntibah*'ta müşahhas örneklerle göstermiştir. Fransız romanının tesirine mutlak olarak itiraz eden ilk, belki tek araştırmacı, Dino'dur: O, Gautier ve Mehpeyker benzeşmesini de işaret ettikten sonra şunları söyler: «Bu benzerlikler her ne kadar oğul Dumas ile Namık Kemal'in kişileri arasındaki ilişkileri

3 *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yayınları, 1977, s. 216. Bundan sonra *Mak.* kısaltmasıyla gösterilecektir.

gösteriyorsa da, Namık Kemal'in kişilerinin dış betimlemelerinde bile sâdece batı romanının etkisini bulmak yanlış olur. Gerçekten de, Türk halk hikâyelerinde kişilerin dış görünüşü üzerine ilginç örneklere raslanır.» (s. 84). Bundan sonra Dino, yerli hikâyelerin, bilhassa Hançerli Hanım ve Cevri Çelebi halk hikâyelerinin izlerini, inandırıcı örneklerle gösterir. Ahmed Kabaklı da Dilâşûb'un gizli yerlerindeki ben'in Mehpeyker tarafından görülmesini *Muhayyelât*'a ve şark masallarına bağlar (s. 582)

İntibah'ın kaynakları bahsini kapatırken iki ayrı ve ekstrem görüşü de nakledelim :

«*İntibah* Dumas-Fils'in La Dame Aux Camélias'sından alınmalıdır» (Finn, s. 42)

«*İntibah*'ta herşey ibdâ değilse bile, şahsî icadıdır.» (Tanpınar, *Mak.* s. 56)

İntibah'ın, edebiyatımıza ilk ruh tahlillerini getirmiş olmasında da, hemen bütün araştırıcılar birleşir. Burada, konuya farklı olarak yaklaşanları göstermekle yetinelim. Bombaci, eseri bu bakımdan değerlendirirken «Facialı ve mübâlâğalı psikolojik tahlilleri olan bir roman» (s. 361) olarak vasıflandırır. Tanpınar'ın da, ruh tahlillerinin başarı şansı hakkında kanaatleri bundan fazla farklı değildir: «İhtirasları konuşturmakta aynı bilgisizlik, insan ruhunun en tabii hallerini bile kabul etmeyen toptan ve müsamahasız bir hayat anlayışı, ne istediğini pek bilmeyen ve ancak mahkûm ettiği zaman sesi duyulan bir ahlâk, Ali Bey'in hikâyesini, hattâ tiyatrolarından biraz daha fazla sakatlar.» *Ed. Tar.* 386). Dino, *İntibah*'ın Türkiyede ilk ruh inceleme romanı olduğunu söyleyerek (s. 63), romanın temel ilgisini kişilerin ruhsal serüvenlerinin oluşturduğunu belirtmiştir (s. 57). Yazının devamında Dino yine konuya marksist teori ile yaklaşırsa da, tahlillerin değeri üzerinde orta bir yol tutar. Diğer bir aşırı reddetme, yine yabancı araştırıcıdan, Robert Finn'den gelir. Yazarın fikirlerini, tercüme metninden aynen veriyorum :

«.. ruh çözümleme yöntemi, farklı düşünce yordamlarının garip bir bileşimidir. Bir yandan, bir olasılıklar dizisinin usa vurulmuş bir değerlendirilmesi yapılır ve onlarla bağlantılı olarak Ali Beyin duygularının izleyeceği yol açıklanır. Ama öte yandan, bu çözümlemenin dayandırıldığı kategoriler çürüktür. Tarımsal düşünme tek-

niği Fransızcadan kolaylıkla ödünç alınmıştır, ne var ki gerekli kuramsal kategorileri aynı kolaylıkla bulunamamıştır. Ali Beyin içinde bulunduğu ruhsal-zihinsel durumun serin kanlı bir serimini yapmak yerine, bir karabasanı kesip biçer Namık Kemal, çöküntünün patolojik tanımlamalarını yapar.» (s. 45)

Mehmet Kaplan, 1948 yılında yayınladığı monografisinde bu bahiste «Namık Kemal'in burada yaptığı psikoloji, fertlerin içine yerleştirilmemiştir, onlar bir rûhiyat kitabında olduğu şekilde mücerret, bütün insanlığa mahsus hâller olarak tasvir olunur.» gibi tereddütlü bir ifade kullanırken (s. 199) son makalesinde, Namık Kemal'in daha lehinde hükümler verir: «Namık Kemal'in Türk romanına getirdiği en mühim unsurlardan biri, *İntibah*'ta çeşitli örnekleri olan ruh tahlilleridir.» (s. 133). Bilhassa Ali Bey'in yalıda Mehpeyker karşısında takındığı kıskançlık davranışının psikolojisini şöyle değerlendirir : «Bu tasvirde dikkate değer olan nokta, zamana önem verilmesidir. Ali Bey'in duyguları, ümitli bekleyişten intikam alma kararına kadar safha safha inkişaf ettirilmiştir. Böyle bir ruh hâlinin oluş hâlindeki tasvirlerine ancak daha sonra Halit Ziya ve Mehmet Rauf'un eserlerinde rastlarız.» (s. 137-9)

Romanın, her ne kadar doğu kaynaklarından da gelen tesirleri bulunsa da, az veya çok batı romanından ilham almış olması, araştırıcıları, batı edebî ekollerinden birine bağlamaya sevketmiştir. Bu bakımdan *İntibah,* romantik mektebin tesirinde yazılmış bir roman olarak ileri sürülmüştür. Çok defa da bunun sebebi, o yıllarda Osmanlı aydınlarının, Fransız edebiyatından daha çok romantikleri tercüme etmeleri, onları severek okumaları olarak düşünülmüştür. Robert Finn eser için «romantik bir tragedya» (s. 41) dedikten sonra bu kanaatini romanın vakıası ile şu şekilde destekler: «*İntibah* bütün kişilerin ölümüyle, yani kurallara uygun olarak, suçlarının cezâlarını ödeyen kişilerin ölümüyle, bir tragedya kurgusuyla biter.» (s. 51). Ziya Bakırcıoğlu ise «Başta hep kötüler kazanıyordu, sonunda onları cezalandırdı? Namık Kemal bu anlayışı ile sosyal adaleti değil, ilâhî adaleti birinci plâna almış oluyor. Namık Kemal'in bu tavrında romantizmin tesiri açıkça bellidir.» (s. 49) demektedir.

İntibah romantiktir veya realist eğilimlidir. Batı romancılarının veya klâsik doğu edebiyatlarının tesirindedir. Buna rağmen kendi içinde tutarlı mıdır? Yahut roman tekniği bakımından başarılı mıdır,

teknik kusurları nelerdir? Attilâ Özkırım «Günümüz ölçüleriyle yanaşıldığında ilkel bir romandır... Roman tekniği açısından acemi bir yazardır» (s. 684) diyerek hem romanı, hem de romancıyı kısa ve delilsiz cümlelerle suçlar. Roman tekniği meselesinde, devrinin bütün romancılarına yapılan *anlatıcı*'nın durumu, vakalara müdahalesi, okuyucusu ile konuşmaya girmesi gibi bâzı batı romanlarında da bulunan, bizim hikâyemizde ise meddah geleneğinin doğurduğu bir kusur olarak gösterilen meseleyi bu bahsin dışında tutarak, işaret edilen diğer kusurları belirtmek istiyorum. *Anlatıcı* kusuru hakkında en isabetli hükmü Tanpınar'da buluyoruz: (Romanın ilk kısmı hakkında) «Bütün bu kısım, romancıdan ziyade musahabecinin, kendinden bahsederken sevimli olmasını bilen Namık Kemal'indir. Şüphesiz burada da asıl bildiğimiz Namık Kemal, teknik anlayışsızlığı ile sık sık müdahale eder. Üslûbunun parlak hayâllerde donmuş hadleri, canlı hayatın yolunu dâimâ keser. Ahlâkçı, şahıslara bir türlü kendileri olmak fırsatını vermez.» *(Ed. Tar.* s. 386)

Tenkitçiler arasında romanı teknik bakımdan çok zayıf bulanların yanında farklı bir açıdan daha olumlu değerlendirenler var. Aksamaların çoğu, romanın iç yapısı üzerine değerlendirmelerde zikredildiği gibi, itibârî ilk kısım ile son kısım arasındaki dengesizlikten, daha doğrusu romanın âdetâ edebî olma vasfını kaybederek bir mâcerâ romanı hüviyeti kazanmasından kaynaklanmaktadır. Bakırcıoğlu, «Gerilim, olayların akışına göre periyodik değişmeler gösterdikten sonra, romanın sonunda bir polis romanı seviyesine yükseliyor(!)» (s. 51) diyor. Aynı meseleyi Mehmet Kaplan, «İç'in ihmâl edildiği, dış'ın ön plâna geçtiği son kısımlar, *İntibah*'a bir entrika ve polis romanı mâhiyeti verir»[4] şeklinde yorumlayarak açıklar. Önertoy, romanın başka bir aksayan tarafı olarak, psikolojik tahlillere ağırlık verilmesi gerekirken tasvirlerin haddinden fazla olduğunu belirtir (s. 21). Bakırcıoğlu, «Olaylar arasında zaman boşluğu vardır... Hâdiselerin bu kadar hızlı aktığı bir zamanda Ali Bey üç gün ne yaptı? sorusu geliyor aklımıza.» diyerek (s. 52) romanın temposundaki bozukluğu dile getirir. Kabaklı da «*İntibah*'ın konusu oldukça sade fakat vak'alar karışıktır» (s. 581) gibi açıklanmaya muhtaç bir kanaat belirtir.

4 *Türk Edebiyat Üzerine Araştırmalar,* c. II. Dergâh Yayınları 1987, s. 140. Bundan sonra *Araş.* kısaltmasıyla gösterilecektir.

Robert Finn, romanın tekniği konusunda ortalama bir hüküm verir. Romanın beceriksiz, acemice ve çocukça olduğunu söyledikten sonra «Yine de bu eksikliklerine karşın, kurtulma olanaklarının kısıtlandığı, öyle bir duygusal taşkınlığın tek çözüm katına yükseldiği sınırlı bir dünyada yaşayan kıstırılmış bireylerin çizimini göz önüne serer» (s. 51) ifadesiyle Dilâşub'un sosyal ve psikolojik durumunu açıklamak ister. Mehmet Kaplan, kahramanın psikolojik durumu ile dış mekânın başarılı kompozisyonuna dikkatleri çeker: «Aslında Namık Kemal, Ali Bey'in içinde bulunduğu durum ile dış âlem arasındaki münasebeti tasvir etmek istemektedir.» (*Araş.* 135) Romanın tekniği bakımından en müsbet kanaat ise Güzin Dino'dan gelmektedir. Dış çevre ile kahramanlarının ruh yapısı arasındaki ilişkinin oldukça başarılı olduğunu örneklerle gösteren yazar, *İntibah*'ı «Tutarlı bir biçimde düşünce ya da duyguya bağlı olarak kurulmuş; gelişmesi, gerilimi, evreleri ve çözümü olan... belirli ve tamamlanmış bir yapı» (s. 49)ya sahip bir roman olarak tanıtır.

Umumiyetle romantik bir eser olarak görülmesine rağmen İntibah'ın gerçekçi oluşunun da belirtildiğini gördük. Romantik veya realist, her iki mektebin de roman anlayışında kahramanların, vakanın, mekân ve zaman kompozisyonunun kendi sistemi içinde tutarlı olması, okuyucu üzerinde inandırıcı bir tesir bırakması istenir. *İntibah*'ın bu bakımdan gerçekçiliği de yine farklı değerlendirmelere uğrar. Ziya Bakırcıoğlu, Namık Kemal'in roman hakkındaki fikrinin, esasen hakikate uygun olması merkezinde olduğundan hareket ederek, *İntibah*'ın gerçeğe ve hayata uygun olduğunu ve yazarının başarıya ulaştığını belirtir (s. 47). Zeynep Kerman da roman gerçek duygusu ile psikolojisini vermeğe çalıştığını söyler (s. 398). Bu olumlu değerlendirmelerin yanında Cevdet Kudret romanın bütününde «nedenler ile sonuçlar arasındaki ilginin, yetecek kadar kuvvetli ve inandırıcı olmadığı» (s. 81) kanaatindedir. En zıt hüküm Fevziye Abdullah Tansel'den gelir: «Hakikate uymayan birçok hâdiselerden örülmüş büyük bir hikâye.» (s. 373)

Nihad Sami Banarlı (s. 908), Güzin Dino (s. 54) gibi yazarların pek çoğu eserde o devirde toplum hayatının akislerinin gerçek olarak bulunduğunu söylerlerken, Bakırcıoğlu, «o dönemin günlük hayatına dâir çok az ipucu» olduğunu belirtiyor (s. 53) Mehmed Kaplan dış dünya tasvirlerinin realist olmadığını ifade ederken (s. 199), Ba-

kırcıoğlu Mehpeyker'in oda ve elbiselerinin tasvirlerinde realist, tabiat tasvirlerinde son derece başarısız olduğunu anlatır (s. 50-1). Romanın genel olarak kahramanlarının «duygusal davranışlarının ağır basması» yahut bu davranışların mübalâğalı bir şekilde anlatılması sebebiyle eserin gerçeklik duygusunu kaybettirdiğinde Cevdet Kudret (s. 78) ve Şükran Kurdakul (s. 42) birleşiyorlar. Aynı şekilde Ali Bey'in davranışlarını da tenkitçiler tutarlı bulmamaktadırlar. Önertoy «Roman kahramanları canlandırdıkları tipler bakımından gerçeğe uygun olmakla beraber Ali Bey'in Mehpeyker tipinde bir kadının masumiyetine inanarak ona bağlanması ve bir gece Mehpeyker'i yalısında bulamayınca uğradığı sukut-ı hayâl biraz mübalâğalıdır. Çünkü Ali Bey oldukça kültürlü, yaşına göre olgun bir genç olarak tanıtılmıştır. Böyle bir gencin Mehpeyker gibi bir kadının saflığına inanıp ona bağlanacağı yerde, onunla sadece gönül eğlendirmesi ve ancak o tip kadınlara yakışacak hareketlerini tabii karşılaması gerçeğe daha uygun olurdu. (s. 21) diyor. Tenkitçiler, bilhassa Ali Bey'in Mehpeyker'den ilk uzaklaşma sahnesini inandırıcı bulamazlar: «*İntibah*'ta Ali Bey, Mehpeyker'den pekçabuk vazgeçer... Ali Bey'le Mehpeyker ilişkisinin bir tek gece içinde ve ansızın sona erişi *İntibah*'ın en önemli kusurlarındandır.» (İleri, s. 83). Ali Bey'in Dilâşûb hakkında çıkarılan dedikodulara kolayca inanması da gerçeğe uygun bulunmaz: «Ali Bey Dilâşûb'un onuruna karşı söylentilerin aslını araştırmadan, teksoru sormadan döver Dilâşûb'u, evden kovar. Sonsuz bağlılıktan bir anda kine geçişi ve kaçınılmaz çöküntüyü hızlandırışı, pek inandırıcı değildir. Aslında Ali Bey, bütünüyle inandırıcı bir kişilik değildir ve çevresinde uyandırdığı sevgiyi hak eder yanı da yoktur hiç kuşkusuz.» (Finn, s. 47). «Ali Beyin, karısı hakkında söylenilen bu sözler üzerine Abdullah'la Pertev'e birşey dememesi, soğukkanlılığını muhafaza ederek, kim olduklarını tahkik etmeyi aklına bile getirmemesi iknâ edici değildir.» (Kaplan, *Arş.* s. 141). Cevdet Kudret de eserde kahramanların tam iyi tam kötü olması ve aşırı tek yönlülük yüzünden, okuyucu üzerinde hayâlî kişiler izlenimi bıraktığını söyleyerek Ali Bey'in gerçekçi olmayan tipini, Namık Kemal gözüyle şöyle çizer: «Ali Bey daha on yaşında iken birkaç dil bilir, edipler arasında bilgide, yeni yetişenlerin en istidatlılarından sayılır.» (s. 79) On yaşında bir çocuğun bu vasıfları taşıması gerçekten de mübalâğanın üzerinde bir sakatlıktır. Celâl mukaddemesinde, eski edebiyatın mübalâğası hakkında o kadar ağır

tenkit yapan Namık Kemal'in bu derece açık bir tutarsızlığa düşmesi mümkün müdür? Filhakika, *İntibah*'ın ilk basımında cümle «Çocuk on yaşında iken birkaç lisan bilir...» diye başlamaktadır. Fakat diğer basımlarında «Çocuk o yaşında...» olarak düzelmiştir. Tenkitçinin, bu aşırılığa dikkat ederek farklı nüshalara bakması gerekir. Kaldı ki, *İntibah*'ın, Solok'un da faydalandığı anlaşılan Özön basımında da, daha sonra Mehmet Kaplan'ın neşrinde de «o yaşında» şekli kullanılmıştır. Esasen mübalâğalı ifadelerinden dolayı kâfi derecede hırpalanan romanın bir de baskı hatasını doğru gibi göstererek bir daha vurulmasına gerek yoktu.

Tenkitler umumiyetle romanda Mehpeyker'in gerçek hüviyetiyle değil, Namık Kemal'in suçlamalarıyla tanıtıldığını, bunun da eserin inandırıcı olma vasfını zedelediğini söylerler. Önce Namık Kemal'in bu tipi, o devir Osmanlı toplumu içinde gerçekten var olan bir sınıfın temsilcisi olarak, yani reel bir tip olarak romanına dâhil ettiği kabul edilmiştir. Fakat roman yazarının, ahlâkî endişeleri sebebiyle onu okuyucu üzerinde mahkûm etmeğe gayret etmesi yersiz bir müdahale olarak görülür: «Tanpınar'ın çok doğru olarak işaret ettiği gibi, açıkça Ali Bey'in tarafını tutan Namık Kemal, Mehpeyker'i iyi anlamamış ve anlatamamıştır.» (Kaplan, *Arş.* 131) Halbuki Tanpınar, romancının tutumunu tenkid etmekle beraber, içine düştüğü ikileme de dikkati çeker: «Pek az kitapta muhayyilenin yarattığı şahıs o muhayyilenin kendisine bu küçük hikâyede olduğu kadar itiraz eder... Hiçbir romancı onun kadar kahraman açıktan açığa düşmanı değildir. Hattâ Namık Kemal bu hikâyede bir nevi ikilik içindedir...» *(Ed. Târ.* 387) Bu ikilik evvelâ Mehpeyker'in harikulâde güzel bir kadın olarak tarif edilmesiyle başlar, Ali Bey'e samimi aşkıyla, ihtiras hâline gelen aşkıyla devam eder. İkilem'in diğer kanadını Ali Bey'in onu tersledikten sonraki davranışları teşkil edecektir. Burada da Mehpeyker yazar tarafın suçlanır. Dino, Tanpınar'ın işaret ettiği bu çelişki üzerine yürür, onun açtığı kapıdan girerek Mehpeyker'in, Namık Kemal'e göre gerçek çehresini ve ruhunu yakalamaya gayret eder. Romanda Mehpeyker'in duygularının çok iyi aksettirildiğini söyleyen Dino, âdetâ yazarın, yarattığı kahramana âşık olduğu intibâını verir. Mehpeyker'i ele alış tarzında, Tanpınar'ın açtığı kapıdan da girmiş olsa, Namık Kemal lehine en farklı düşünce Dino' nun bu kitabıyla gelmiştir (s. 78-86 ve diğerleri). Selim İleri'de de farklı bir değerlendirme ile, benzer yorumu görüyoruz.

İntibah'ın dili hakkında genel kanaat, konuşmalarda nisbeten sâde, tasvirlerde daha ağır olduğu şeklinde teşekkül eder. (Özön, Solok, Banarlı, Kurdakul, Dino, Kaplan). Ayrıca Solok, «Eser üslûb-ı müzeyyen, üslûb-ı âli ile yazılmıştır» (s. 80) şeklinde klişe bir ifade kullanır. Mehmet Kaplan, monografisinde, birçok kelimenin halk tarafından kullanılış şekilleriyle romana geçtiğini örneklerle göstererek şunları ilâve eder: «Cümleler kısadır. Yalnız sıfatlar ve epitetler yine fazladır... Şahıslar his ve fikirlerini mübâlâğa ile ifade ederler.» (s. 203) *İntibah* hakındaki son uzun yazısında ise iyi bir romanın psikolojik tahlil diline ihtiyaç olduğunu, Namık Kemal'in bu ihtiyacı duyduğunu, fakat herşeye rağmen dilinin divan şiiri dili ile günlük hayatın dili arasında kaldığını ifade eder. (s. 128) Tanpınar, araştırıcı vasfından çok sanatkâr sezgisiyle yaklaşarak, *İntibah*'ın dil ve üslûbu için şu kanaatleri ileri sürer: «Bu romanda Namık Kemal'in eski şiir dünyamızın hayâlleriyle beslenmiş zengin, fakat çok acemi üslûbunun hâricî eşyaya ve ruh hâletlerine becereksizce temaslarını, dilimizin bu vâdideki ilk tecrübeleri addetmek lâzım gelir.» *(Mak.* s. 238). «İntibah'ta modern hikâyenin hudutları içinde kalmak şartiyle eski hikâyenin üslûbunu yenileştirmeye çalışmakla beraber, belki bu yüzden, lisan çok sadedir.» *(Ed. Târ.* s. 386). «Namık Kemal sevginin ve ihtirasın hakiki dilini bilmediğini söyledik. Fakat o daha kadına karşı kullanılacak dili de bilmez ...Filhakika bütün romanda bir kalb sıcaklığını ifade eden tek kelime yoktur. Buna mukabil dramın dışında Namık Kemal'in devrine göre çok tatlı konuşmaları vardır.» (*Ed. Târ.* s. 389). Tanpınar son cümlelerin arkasından, bu «tatlı konuşmalar» dan örnekler zikreder.

Bazı yazarlar, devrindeki okuyucunun *İntibah*'ı nasıl gördüklerini veya alâkalarını hesab etmeye çalışmışlardır. Önertoy onun, «aydın zümreye hitab edebilen bir roman» olduğunu söyler (s. 19). Solok da benzer bir ifade kullanır (s. 80). Güzin Dino, bilhassa fasıl başlarındaki epigramların okuyucuyu dikkate alarak konulduğunu söyler: «Kimi ünlü klâsik dizelerin katkısı okuyucunun şiirsel duygularını okşayarak onu yeni türün serüvenine hazırlar, alıştırır. Böylece yazar, okuyucuya, her sahnenin havasını, daha anlatmayaa girişmeden vermiş olur.» (s. 56-7) Bu konuya Ahmed Rasim de devri içinden bir hatıra ile katılır: «Kemal merhumun *İntibah yahut Sergüzeşt-i Ali Bey* nâmındaki tecrübe-i kalemiyesini okuyup da ağlamayan kim var idi? Halbuki bugün okumam bile.» (s. 79)

İntibah'ın, kendinden sonraki romancılara tesir etmiş olması da tenkit meselelerinden olmuştur. Burada da genel olarak Ekrem Bey'in *Araba Sevdası* ile Sezai Bey'in *Sergüzeşt*'indeki tabiat tasvirlerinin *İntibah*'a bağlanabileceği tekrarlanmıştır. Robert Finn «Ali Bey'in kişiliği, sonraki romanların bir prototipi olaçaktır. Mehpeyker ile Dilâşûb da Türk romanında sonraları yeniden ele alınacak kimi özelliklere sahiptir» (s. 42) şeklinde, örnek vermeksizin kanaatini söyler. Bakırcıoğlu, *Sergüzeşt*'teki câriyenin psikolojisini Dilâşûb'un hazırladığına dikkati çeker (s. 53). Bu yaygın kanaatlerin dışında, Mustafa Nihad, ikinci sınıf bir romancı olan Vecihi'nin «Namık Kemal'i taklit edip durduğu»nu ifade eder (*Türkçede Roman*, s. 136). Tanpınar da, «Hüseyin Rahmi'nin daha sonra *Şıpsevdi* ve *Şık* romanlarında ele aldığı muâşeret ikiliğinin romanda tasavvur şeklinin ve terbiye meselesine verdiği ehemmiyet» (*Mak.* s. 251)'in Ahmed Midhat'la beraber Namık Kemal'in *İntibah*'ından kaynaklandığını belirtir.

Bu tesbitlerimizin dışında, romanı, romancının vermek istemediği mesajlarla, romancının şuur-altındaki röfulmanlarını keşfetmek gayretiyle, sağ eliyle sol kulağını gösterircesine uzaklardan dolaşan yorumlarla değerlendirenler vardır. Bunların hepsini paradoksal yorumlar olarak isimlendirmek istiyorum. Hiç şüphesiz bunların arasında da tenkid vadisinde yeni yollar gösteren ve ufkumuzu geliştirenler vardır. Fakat zikredeceğim örneklerde de görüleceği gibi, belli bir metodun zorladığı bakış açısından değerlendirilen, bu yüzden ikna edebilme vasfını kaybeden yorumlar da dikkatleri çeker.

Diğer bazı meselelerde olduğu gibi, bu bahiste de kapıyı aralayanın Ahmed Hamdi Tanpınar olduğunu zannediyorum. O, evvelâ, Namık Kemal'in bu romanı niçin yazmak istediğini düşünmüş, böylece eserin mutasavver bir genèse'ini çıkarmağa çalışmıştır. Ona göre Dilâşûb ve Mehpeyker aslında tek bir şahsiyetin ikiye bölünmesinden doğmuştur: Mazlûm ve yırtıcı. Tanpınar bu bahse «hakikatte kadınını anlamayan bir erkeğin romanını yazmak istiyordu» diye başlar. Tesirin romancıya *La Dame aux Camèlias*'tan geldiği kanaatlerini tekrar ederek Marguerite Gautier'den nasıl iki şahsiyet çıktığını izah eder: «Fakat Namık Kemal'in sünnî ahlâkı, içtimâî hayatı evin ve âile bağlarının etrafında toplamak arzusu düşmüş bir kadını haklı çıkaramazdı. O hâlde ne yapacaktı? Kendisine *La*

Dame Aux Camélias'dan gelen Mehpeykerin şahsiyetini ikiye böldü. O, biri müfteris, öbürü mazlûm iki insan olcaktı. Bizi bu mülâhazaya götüren şey muharririn bütün isteklerine rağmen Mahpeykerin şahsiyetinin romanın baş taraflarındaki birkaç çizgi yüzünden bir türlü bozulamamasıdır.» (*Ed. Târ.* s. 388-9)

Romanda okuyucunun dikkatini çekmeyen, Ali Bey'in ölmüş babasının çok güçlü bir şahsiyet olarak telâkkisi de yine Tanpınar'a aittir: (Yalıda, Ali Bey'in Mehpeyker hakkındaki ihanet acısı üzerine) «Ve sabahı beklerken Mehpeyker'i istediği gibi terzil ile vâlidesini tatyib etmekten başka bir şey düşünmez. Bu, mutlak baba sultası altında büyümüş toy bir çocuğun ıztırabıdır. Filhakika baba bütün kitap boyunca ana-oğulu gizlice idare eder.» (*Ed. Târ.* s. 387)

Robert Finn ise, Tanpınar'ın, yine roman çerçevesi içinde kalan *baba* yorumunu, siyâsî bir zemine intikal ettirir: «Namık Kemal üstü kapalı olarak, bir babanın iyicil güdümünden yoksun kalan toplumun da bu tür bir yozlaşmaya sürüklendiğini anlatmak istemektedir.» (s. 53) Hattâ kitabının bir başka yerinde konunun siyasî-alegorik kapılarını biraz daha zorlar: «Bütün bu erkek kahramanların babalarının ölmüş olması, dolayısiyle Batıdan intikal eden yeni yöresel ve toplumsal değerlerle kendi başlarına ilişki kurmaya bırakılmaları da ilginçtir. Ansızın hiç bilmediği bir yöne dönen, tanımadığı bir yolda, gerçek bir kılavuzun yol göstericiliğinden yoksun son dönem Osmanlı İmparatorluğunun sanki kişileştirilmiş çizimleridir bu kahramanlar.» (s. 47-8) Görüldüğü gibi Robert Finn, yalnız Ali Bey'in değil, bütün 19. asır Türk romanının kahramanlarının baba otoritesinden mahrum kalışlarını, hükümdar-tebea ilişkilerine kadar götürmektedir. Güzin Dino'nun, bilhassa siyasî ve içtimâî değerlendirmelerinin çoğu buna benzer uzak yorumlara dayanır. Selim İleri de benzer kanaatları paylaşır: «Namık Kemal *İntibah*'ta şaşırtıcı, irkiltici bir tablo çizer. Toplumdaki karanlığı görmemeye artık olanak yoktur.» (s. 9). «*İntibah,* ardındaki büyük toplumsal yıkımlardan hemen hiç söz açmaz... Öte yandan Mehpeyker'in tutkusu, bütün o cehennem ateşini olanca yakıcılığıyla anımsatır; onda çöken bir toplumun karmaşık ifadesini yakalarız» (s. 12). Bu yakalamanın ne dereceye kadar bir gerçek veya hayâl avcılığı olacağı düşünülmelidir. Sanatın, özellikle edebiyatın, pek çok motiflerinin, nihâyet birer sembol değeri taşıyabileceği kabul edilmiştir. Bilhassa

totaliter rejimlerde yazarların alegorilere başvurduğu nâdir değildir. Bu alegorileri, bir takım işaretlerinden yakalamak, zor veya kolay, mümkün olmaktadır. Ama, yazarının böyle bir şeyi düşünmediğine emin olarak, şuur-altında, içinde yaşadığı toplumun çok uzak tesirlerini aramak, böyle rüya tabiri gibi göze görülmeyen ilişkiler kurmak ne kadar doğru olabilir? Kahramanları babasız delikanlılar, iyi idareciden mahrum devletlerin sembolüdür diye bir kaide koyabilir miyiz?

Buna mukabil, kabul edilebilecek, üzerinde düşünülmeye değer başka bir yorum yine Tanpınar'dan geliyor. Bu, *İntibah*'ta, ilk Çamlıca safhâsının şaşkınlığı gecesinde Ali Bey'in bulunduğu durumu anlatan satırlarla ilgilidir: «Aşağıya aldığımız parçalar bize Kemal' in şahsiyetinin iki büyük ve gizli zenbereğini, mutlak iktidar hülyası ile sık sık ölüm fikriyle birleşen gece ve yalnızlık korkusunu verir.» (d. Tar. s. 389) Tanpınar burada, *İntibah*'tan, «Bilmem gecenin hâline dikkat buyurulmuş mudur...» diye başlayan paragrafı nakleder. Daha sonra romancının çok dikkate değer ifşaatta bulunduğunu söylediği şu satırları verir: «Simya bilmek, kimya yapmak, dünyayı reyinize tatbik için bir kuvvet-i fevkalâdeye mâlik olmak, define bulmak, bir kıtada tasaltun etmek gibi ne kadar muhâlât ve hayâlât varsa hepsine bir cihet-i imkân ararsınız. Âkıbet yine acziniz görünür, gönül mevtten başka bir şey arzu etmemeğe başlar. İnsan yatağının yorganına, çarşafına bakar da kefenden topraktan bir farkını göremez. Kendini telef etmek ister, ana da kıyamaz. Çaresiz âkıbet-i hâle intizar etmeğe karar verir.» İşte Magosa menfîsini yeni dediği roman sanatı, «Meprizon Muâheze-nâmesi»nde, mektuplarında anlattıklarından çok başka türlü olan bu itiraflara götürmüştü. Roman için beyhûde yere psikolojik bir teşhir sanatı denmemiştir.» *(Ed. Târ.* s. 390) Tanpınar, romanın bu tarifini, psikolojik tahlil yapan romancının, neticede kendi psikolojisini ifşa ettiği için kullanmıştır. Ali Bey'in ruh hâlini tahlile çalışan Namık Kemal de, Tanpınar'a göre kendi ruhunu açıklar. *İntibah*'tan alınan tasvir, Pellico'nun romanındaki Namık Kemal için meçhul mahkûmiyete mukabil, bizzat Kemal'in yaşadığı Magosa sürgünlüğü karşısında o müphem ve ezici korkusunu dile getirmektedir.

Son olarak *İntibah* romanı hakkında çok umumi değerlendirme cümlelerini nakledelim. Romanın ilk inceleyicilerinden Mustafa Ni-

had Özön'e göre konusu çok sade olmakla beraber, insan ihtiraslarından birine dokunulmuştur (s. VII). Tanpınar kitabın, «ahlâkî bir tez ve tenkit romanı» (*Mak.* s. 238) olduğunu söyler. Necip Fazıl «mazbata üslûbu içinde yazılmış, beşerî hiçbir seciye ve dâvâ resmetmeyen, başıboş bir vak'a safsatası» (s. 277) olarak görür. Bakırcıoğluna göre «Türkçenin ilk ve ilkel romanlarından biridir.» (s. 46). Güzin Dino *İntibah*'ı «gerçeği tümüyle kavramak için yol gösteren ve bundan ötürü coşku veren ve değer kazanan bir yapıt» (s. 183) diye gösterir. Kaplan'a göre bugünkü zevkimize hitap etmemekle beraber «ferdî hayat tecrübesi hikâye ve tahlil eden dramatik ve psikolojik bir eser», bilhassa insanın psikolojik değişmesini veren bir eser olması bakımından önemlidir. (*Arş.* 127)

İntibah üzerine yapılan tenkitlerin bir grafiği çıkarılacak olursa, ilk çalışmalardan günümüze doğru, romanın bilhassa merkez kahramanlarının yer değiştirdiğini görürüz. Bu merkez şahsiyet Ali Bey'le başlayıp, daha yakın zamanlarda kadın kahramanlara, bilhassa Mehpeyker'e, kısmen Dilâşub'a ve Ali Bey'in annesine doğru kayar. Görünmeyen (fantom)bir tema olarak eserin sosyal bir zemine oturtulması gayretleri de yine yakın yılların tenkitlerindendir.

İntibah hakkında birbirine zıt, az çok farklı veya birbirini tamamlayan yahut tekrar eden daha başka iktibaslarla bu makalenin hacmi birkaç katına çıkabilirdi. Başka kitaplar hakkında da benzer çalışmalar yapılabilir. Fakat zannediyorum *İntibah* bu bakımdan roman tenkidi literatürümüzde ihmâl edilmemesi gereken bir yerde bulunuyor. Üzerinde çok konuşulmuş olması herşeye rağmen *İntibah*'ın birçok hususta ilk olma vasfını muhafaza ettiğini gösteriyor. Aynı bahislerde farklı kanatler var. Bunlardan hangileri doğru, hangileri isabetsizdir? Bu konuda da söyleyeceklerimiz olabilirdi. Fakat bu da, bize göre bile bir *doğru*'nun ifadesi değil, olsa olsa yapılmış yorumlara, verilmiş hükümlere yeni bir yorum ve hüküm ilâve etmek demek olurdu. Sanat ve edebiyat eserlerinin tenkidinde mutlakçı olmamak, tutulacak yolun en doğrusudur. Bu alanlarda her ciddî tenkid, eser için yeni bir ufuk açar. Denilebilir ki, eser, hakkında yapılan tenkitlerle gelişir. Bu bakımdan, birbirine zıt görüşler bile bizi o esere yaklaştırmakta önemli rol oynarlar. Hiç şüphesiz, bizzat eserin kendisi gibi, tenkitçi görüşler de münakaşa edilebilir. Tenkit, tabiatı gereği, «tek»e değil, çok sesliliğe uzanan açık bir sistemdir.

Yazı içinde iktibas yapılan ve sayfa zikredilen kaynaklar :

Ahmed Rasim : *Muharrir, Şair, Edip,* 1924

Bakırcıoğlu, Ziya : *Türk Romanı,* 1983

Banarlı, Nihad Sami : *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* c. II, 1971

Bombacı, Alessio : *Histoire de la Littérature Turque* (Fr. trc. Mélikof), 1968

Dino, Güzin : *Türk Romanının Doğuşu,* 1978

Dürder, Baha : *Namık Kemal'in Romanları,* 1940

Finn, Robert : *Türk Romanı,* 1984

İleri, Selim : *Kamelyasız Kadınlar,* 1986

Kabaklı, Ahmet : *Türk Edebiyatı,* c. II, 1983

Kaplan, Mehmet : *Namın Kemal,* 1948

» (Arş.) : *Türk Edebiyatı Araştırmaları,* c. II, 1987

Kerman, Zeynep : «İntibah», *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,* c. IV

Kısakürek, Necip Fazıl : *Namık Kemal.* 1966

Kurdakul, Şükran : *Çağdaş Türk Edebiyatı. Meşrutiyetten Önce,* 1975

Önertoy, Olcay : *Halit Ziya Uşaklıgil,* 1965

Önertoy, Parlatır : *Tanzimat Sonrası Osmanlıca Metinler,* 1977

Özkırım, Attila : *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*

Özön, Mustafa Nihad : *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* 1941

» (Birkaç Söz) : *İntibah,* 1944

Solok, Cevdet Kudret : *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman,* c. I, 1965

Sevük, İsmail Habip : *Tanzimat Devri Edebiyatı*

Tanpınar, Ahmed Hamdi : *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* 1967

» (Mak.) : *Edebiyat Üzerine Makaleler,* 1977

Tansel, Fevziye Abdullah : *Namık Kemal'in Mektupları,* c. I, 1967

NAMIK KEMAL VE TARİHÎ BİYOGRAFİLERİ ÜZERİNE

*İskender Pala**

Namık Kemal (21 Arlık 1840 - 2 Aralık 1988), Tanzimat dönemi içinde fikrî ve edebî cephesiyle Türk toplumunu en fazla etkileyen bir kaç isimden biridir. Onun, şark ve garp kültürlerinin imtizâcıyla gelişen fikrî yapısındaki mükemmellik, ortaya koymuş olduğu birçok eserde hemen kendini hissettirir. İnkılapçı ruhu ile milleyetçi kişiliğinin birleştiği bu eserlerde onu; diline, tarihine, milletine, örf ve an'anesine bağlı bir fikir adamı olarak görürüz. Batı ile yeni tanışan o dönem edebiyatımız içinde gazetecilik, şiir, roman, tiyatro, biyografi ve tenkit sahasında eserler veren Namık Kemal'in en mühim yanlarından biri hiç şüphesiz ısrarla Türk tarihi üzerinde durmasıdır. Roman ve tiyatrolarında dahi (msl. *Cezmi,* bs. 1880; *Vatan Yahut-Silistre,* bs. 1873; *Celaleddin-i Harzemşah,* bs. 1881) Türk tarihine büyük önem veren Namık Kemal'in, yalnızca tarihi konu edinen oldukça önemli eserleri vardır. (msl.*Kanije,* bs. 1873, 1941; *Silistre Muhasarası,* bs. 1873, 1946). Ancak onun en mühim tarih eseri, evvelce yazılmış bütün tarih kitaplarını da tenkit süzgecinden geçirerek yazmaya başladığı *Osmanlı Tarihi*'dir. (bs. ilk cüz 1888, 2 cilt halinde 1910-1911, yeni harflerle 3 cilt halinde 1971-1974). Bu eserin «İfâde-i Merâm» bölümünde müellif «tarih ki mâzînin müstakbele nâkıl-i ahbârıdır, zâhirde bir hikâyeden ibaret görünür, fakat hakikatte fenn-i şâhâne vasfıyla tebcîl olunan ma'rifet-i hükûmetin en büyük hâdimlerindendir[1]» diyerek tarihin bir millet için ne derece önemli olduğunu belirtir.

Namık Kemal, daha önce askerî mektepler için yazdığı muhtasar bir tarih kitabını genişleterek ortaya koyduğu bu eser için «Bu

* Dr., Deniz Müzesi.

1 Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi,* c. 1, S. 3, İstanbul 1971.

kitap meydana çıkarsa Devlet-i Âliyye'nin elde bir doğru tarihi bulunacaktır[2].» diyerek yola çıkmış, ancak eseri tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir. Tarihi konu alan hemen bütün eserlerinde olduğu gibi, bu eserini yazarken de birçok yazma ve basma kitaptan faydalanmış; çeşitli doğu ve batı dillerinde yazılmış tarihleri de mantık ve tenkit süzgecinden geçirmiştir. Böylece tarihin karanlıklarına gömülmüş olan bazı noktaları ve özellikle batılı kaynaklarda görülen garazkârâne tutumları, geniş bir tarih kültürü ile görüp anlatmıştır. «O kadar ki üzerinde durduğu tarih problemlerinin mühim bir kısmı, sonradan çok daha aydınlanmış olduğu halde onun tarih eserleri bugün hala zevkle okunacak ve Türk gençliğinin üzerinde faydalı izler bırakacak hamasî-didaktik eserlerindendir[3]».

Namık Kemal'in Osmanlı tarihi üzerine önemli sayılan eserleri arasında biyografi denemelerinin ayrı bir yeri vardır. Onun, fikirlerini tarihe dayandırma çabalarının ürünü olan bu eserlerin bir kısmı *Evrâk-ı Perîşân* adıyla bilinir. Denilebilir ki bu çalışmalar, yazarın daha küçükken babasından aldığı güçlü tarih terbiyesinin meyveleridir. Mizacı gereği Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne asla seyirci kalamayan yazar, onun yeniden ayağa kaldırmanın yolunu, Türk tarihinden alınacak derslere bağlıyor ve İslâm Birliği fikrini örneklendirmek istiyordu. Nitekim o, «İttihâd-ı İslâm» adlı makalesinde «Maksad bir kere hâsıl olursa ikiyüz milyon nüfus, dâderâne ve yekvücûdâne birbirinin terbiye-i efkâr ve muhâfaza-i menâfiine çalışacaklarından Asya için ne revnaklı bir devr-i saadet zuhûra geleceği târife muhtâc değildir. Binâenaleyh biz de bu fikr-i mukaddesin tervîcini arzu eden ashab-ı hamiyyete peyrevliği medâr-ı mefharet bilenlerdeniz» der[4]. Bundan dolayıdır ki onun, biyografilerini kaleme aldığı tarihî Türk kahramanlarının hepsi i'lâ-yı kalimetullah veya ittihâd-ı İslâm için çalışan ve ömürlerini bu yolda harcayan örnek mücahitlerdir. Ancak hepsinden önemlisi bu kişiler önce birer ahlâk kahramanıdırlar. İşte bu kahramanlardaki ruh ve meziyetlerin Tanzimat neslinin ruhuna işleyip onları harekete geçireceğine inanan yazar bazı mübalağalara kaçmışsa da genelde yapmacıktan uzak bir

2 Tansel, F.A., «*Namık Kemal'in Osmanlı Tarihine dair*», *Belleten*. XXIV. s. 273. Ankara, 1960.

3 Banarlı, N.S., *Resîmli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. II, s. 913, İstanbul, 1977.

4 *İbret*, nr. 84, 2 Zilkade 1289/1 Ocak 1873.

anlatım yolu takip etmiş ve hâdiseleri bütün çıplaklığıyla vermeyi uygun bulmuştur. Muhtasar bir anlatımın devam ettiği yerlerde bile, vazife şuuruyla hareket eden kahramanların zaman zaman iç dünyalarına inilmiş, böylece eserler psikolojik-pedogojik ve didaktik birer nitelik kazanmışlardır.

Namık Kemal Türk tarihini, Türkistan mazilerine uzanacak kadar güzel ve derinlemesine biliyor idiyse de özellikle Osmanlı tarihine vukûfu, fevkalâde ileri seviyede idi. Binâenaleyh Tanzimat döneminin sınırlı ilim imkânları içinde onun tarihe olan sevgi ve hayranlığı, bir nevi heyecana dönüşmüştür. Kaleme aldığı yazının konusu tarih ise kalemini, bir kılıcın parıltılı mehâbetiyle kullanmayı iyi bilen Namık Kemal, kuvvetli hafızasının sağladığı imkânları en lâyık olduğu şekilde değerlendirir; vesîka ve kaynaklarla desteklediği görüşlerini sade, fakat canlı ve hareketli bir nesir uslûbuyla yazıya döker.

Ancak hemen söylemek gerekir ki onun birçok kaynaktan istifade ile yazıya döktüğü bu eserlerdeki tarihçiliği -şairliğinin de etkisiyle- daha ziyade edebî özellikler taşır. O, her şeyden önce Türk dilini çok güzel kullanan bir edîbdir. Tabiî bu özelliği, onun tarihçiliğini de etkileyecektir. «Milletinin büyüklük, zafer ve şeref sahifelerine hayran bir ruhun duyduğu sıcak bir sevgi ve heyecan lisanı, bu tarihlerin karekteristiğini teşkil ediyordu[5].»

Namık Kemal'in tarih çalışmaları ayrı zamanların fırsatların değerlendirilerek ortaya konulduğu için periyodik ve tarihî bir bütünlük arzetmez. Bu çalışmaların tamamı gözönünde bulundurulduğunda bütünlüğü korunmuş bir Türk tarihi ile karşılaşılmaz. Nitekim kendisi de *Evrak-ı Perişan* önsözünde «Bu *Evrâk-ı Perîşân* bir nevî cüzdan kabîlindedir.. Tertîbinde intizâma dikkat olunmadı. Derûnunda tarih ve maarif-i siyâsiyye ve -manzum ve mensur- sâir yolda âsâr-ı edebiyyeden bir hayli şeylerle bazı mektuplar ve tercümeler bulunacaktır[6]» diyerek bu eksikliği belirtir.

Namık Kemal'in tarih alanında yazdığı ilk makalelerinden biri «Devr-i İstilâ» adını taşır. Ebüzziya'ya alelacele dikte ettirilen bu

5 Banarlı, *a.e.* s. 912.

6 *Evrak-ı Peraşâns*, s. 3, İstanbul 1872.

küçük eser, Osmanlı devletinin Kanunî devrine kadar geçen dönemindeki gelişme ve genişlemesini kısaca anlatır.

Müellif bu konuda «İki asırda ve iki büyük kıtanın mültekâsından cereyan eden bunca vakâyi-i azîmeyi birkaç sahifeye sığdırmak, pirinç üzerine Fâtiha yazmak kabilinden olduğu için ümîd ederim ki risâlenin hüsn-i intizamdan mahrumiyeti bir dereceye kadar ma'zûr olur[7]» diyerek makalenin muhtevâsını da açıklar. Aslında bu makale, daha sonra yazılacak olan *Osmanlı Tarihi* ile *Evrak-ı Perişan* içinde yer alacak Fatih ve Yavuz'un hal tercümelerinin bir çekirdeğini oluşturuyordu. Bu ilk denemenin okuyucu üzerinde yaptığı müspet tesirdir ki Kemal'i tarih çalışmalarına teşvik etmiştir. Gerçekten makale özün özünü anlatır. Tarih olayları panoramik bir bakış açısıyla ele alınmış, zaman âdeta ışık hızıyla akmış ve bazen birkaç cilt eserde ancak anlatılabilecek olaylar zinciri bir tek cümlede söylenivermiştir. Nitekim eser Osmanlıların yükselme çağını tasvir eden bir tazarrunâme gibidir. Bu makalede tarihten çok edebiyat; fikirden çok tasvir; olaydan çok tahlil vardır. Söz gelişi Osman Gazi'yi anlatan satırlar «İşte böyle bir zamanda ki hicretin karn-ı sâbii hengâmına müsâdiftir, Sultan Osman Gazî bir müddet beylik ünvanıyla hükm-i gâlibesini icrâ ettikten sonra bürc-i istiklâle nasb-ı livâ-yı saltanat eyledi. (Bir livâ-yı saltanat ki hey'etine bakılsa hâlede hilâl gibi âfâkı havâdise düşecek tagayyürât-ı azimeye dâl, ve belki milletin seyf- işecâatihûn-ı içinde bârika-nisâr olacağına berâat-ı istihlâl olurdu) Bu padişâh-ı gayûr birkaç bin kişiyle, böyle âvâzesi dünyayı tutan bir devlet-i muazzamanın teşkîli hizmet-i fâhiresini ifâ ederek milletimizin unvân-ı iftihâr olan nâmını, cihân-ı fenâda ilelebed ikâ etmiştir[8] cümlesinden ibarettir. «Devr-i İstilâ» önce «*Tasvir-i Efkâr*'da tefrika edilmiş (1866); sonra müstakil kitap halinde (1867) ve *Evrak-ı Perişân*'ın baş kısmında (1872, yeni harflerle ve sadeleştirilerek 1973)iki defa olmak üzere toplam üç defa basılmıştır.

Kemal'in tarihî biyografilerinden biri olan «Salahaddin (Eyyûbî)», bir Fransız müellifin Haçlı Tarihi adlı eserindeki garazkârâne tutumuna cevap olarak yazılmıştır.

---

7 *Evrâk-ı Perişân*, s. 2.

8 *Evrâk-i Perişân*, Devr-i İstilâ, s. 6.

Namık Kemal Selahaddin önsözünde bunu şöyle açıklar. «Mesela Mişo (Michauld), Avrupadan ele silah alıp da geçtikleri yerleri kahr-ı âteşî ve hûn-ı nâ-hak seylâbeleriyle harâbezâr-ı ademden nişân ederek Suriye'ye dökülen ve süfliyyât-ı ahlâkta ahde vefâyı irtidâd hükmünde tutacak kadar ileri giden ashâb-ı taaddînin en kanlısını en büyük kahraman göstermek istediği halde vatan ve millet muhafazası için muhâcemât-ı vâkıaya karşı duran ümerâ-yı İslamiyye'nin ahvalinde mahall-i ta'riz aramaktan başka bir şeye bakmaz. Eğer bakarsa o da kabâyıh bulamadıkça icâdına çalışmaktan ibarettir.

İşte efkâr-ı umûmiyyeyi Mişo'nun rivâyâtına hüküm verip de İslâm'ın bihakkın fahr ettiği birtakım zevât hakkında sûizanna düşmekten vikâyet-i ehl-i sâlib vakâyı'ına bir nümûne olmak üzere Sultan Selahaddin'in tercüme-i hâllini tahrire cesaret eyledim. Eser-i âcizânemin mehazı olan kitaplar vakâyın cereyânı zamanında ve belki muhârebe meydanında yazılmış birtakım eserlerdir[9]».

Kemal bu eserini, derin araştırmalar sonunda yazmıştır. En azından doğulu ve batılı birçok kaynaklardan istifade etmiştir. Selahaddin Eyyûbî'nin, ardı arkası kesilmeyen demir yığını Haçlı ordularına karşı çıplak vucuduyla verdiği kahramanca mücadele, tarihte bir eşi daha görülmeyen bir savunmadır. Haçlı Ordusu hakkında Selahaddin'in kumandanlarının «Et iken demirle çarpışıyoruz. Yüz olursak karşımızda bin düşman buluyoruz. Kaleler ateş döküyor, denizler düşman kusuyor» diye şikâyette bulunmaları hiç de yersiz değildir.

İşte Namık Kemal'in kaleminde en hamasi şeklini bulan Selahaddin'in hayat hikâyesi, bir roman akıcılığı içinde ve millî gururu okşar biçimde insan zihninde silinmez izler bırakarak akar gider. Eseri edebî yönden Tanzimat nesrinin lirizmde ulaştığı son merhalle sayabiliriz.

Kemal, Selahaddin'in hayat hikâyesi bittikten sonra kitabına devamla bir tahlil ve sonuç bölümü yazar. Nitekim bu çalışmayı, Fatih ve Yavuz'un biyografilerinden sonra da deneyecektir. Böyle yapmaktaki amacı, bir fikir adamı edasıyla, okuyucuda millî tarih şuuru uyandırma çabasıdır. Bunda da başarılı olur. Bu bölümlerde

9 *Evrâk-ı Perişan*, s. 137.

anlattığı küçük epizotlar ile olayların kahramanları, okuyucunun gözünde bir kez daha yücelir. Kitabın Selahaddin hakkındaki son satırları şunlardır. «Maamafih güyâ ki kudretten ehl-i salîh denilen seyl-i belânın karşısına çekilmiş bir sedd-i zi-hayât idi. Kuvve-i mukâvemetine karşı seyl pârelendi ve gide gide gûr-i in'idâma çekildi. Her ne kadar devletinin ikbâlı nefsiyle kâim olarak âsârı kendinden sonra çok zamanlar pâydar olmadıysa da yine unvân-ı azameti acâib-i seb'anın şöhreti gibi dünya durdukça bâkîdir[10].

Eser *Evrâk-ı Perîşân* içinde üç defa basılmıştır. (1872, 1884, yeni harflerle ve sadeleştirilerek 1973).

Tarihî biyografiler serisinin ikinci kitabında Fatih'in hayatı anlatılır. Kemal bu eserini, hatırını kıramadığı bir dostunun isteği üzerine yazar. O millî birliği sağlaması yönünden Fatih'i, gerçekten eşsiz bir kahraman olarak görür.

Kemal, Fatih'in hayatını anlatmaya, çocukluğundan başlar. Her ne kadar Selahaddin'in hayatını yazarken kullandığı etkileyici üslup bu eserde yoksa da Fatih'in bir dehâ olarak insana parmak ısırtan hayatı, en fevkalâde kahramanlıklar serisinden bir nümûnedir.

Eserin en önemli kısmını, son bölümündeki tahliller oluşturur. Maamafih gerek İstanbul'un fethi, gerekse diğer sefer-i hümâyunlar hakkında verilen bilgiler, Fatih'e dair modern tarih anlayışıyla yazılmış ilk satırlardır. Kemal eserinin sonunda yıllar yılı batılı kaynaklardan öz benliğimize intikal etmiş Osmanlı aleyhtarı tutumları incelemekte, geçerli ve mantikî sebeplerle bunların ne denli yanlış olduğunu açıklamaktadır. Şu satırlara bakalım : «Fatih'e isnâd olunan kabâyıhın en büyüğü şudur ki güyâ mülkün âsâyişini temin için kânûn-ı Mehemmedi'de her cülûs vukû buldukça def'anli'l-fitne mevcûd olan şahzâdelerin lüzûm-ı idâmına dair bir fıkra derc ettirmiş imiş. Kânun-ı Mehemmedî Ağızdan ağıza işitilip gelmekte olan rivayetler gibi içinde vazâif-i saltanatça pek ağır bazı tâkyîdât olduğundan dolayı Murâd-ı Râbi' tarafından ihrâk ettirildiğinden midir? Yoksa başka bir sebep mi vardır? Her neden ise, aradan gâib olduğu için bu fıkranın vûcudunu bi'l-muâyene redd ü kabûl etmek mümkün değildir. Şu kadar var ki vakıa Fatih, Kanûn-ı

10 *Evrâk-ı Perişan*, s. 36-37.

Mehemmedî'yi binnefs tanzim etmiş idi. Fakat zamanın ulemâsına arz ederek her mes'elesine ayrı ayrı fetvalar almıştı. Fatih ulemâsı gibi kemâl-i salâbetleri mesel hükmüne geçmiş olan birtakım eâzımın böyle bir zulm-i Cengizâneye şeriat-ı Muhammediyye namına fetva vermiş olanlarını akıl nasıl tecvîz eder?

Bundan başka Fatih bekâ-yı devleti için düşmanı olan Rumların seyf ve İslâm beyninde tahyîrine dâir kendine arz olunan tedbîri Kemâl-ı nefretle redd etmiş iken ciğer-pâresi olan evlâd u ahfâdının fitneye ihtimal bırakmamak vâhimesiyle ile'n-nihâye birbirinin seyf-i taâddisi altında durmalarını mûcib olarak bir seyyieyi kaide hükmüne koymuş olmak kâil midir?[11]».

Bu gün hâlâ en sahih tarih kitaplarına tam bir mutâbakat gösteren ve yer yer onun şanına yakışan mübalağâlarla daha da edebî bir hüviyet kazanan eser, *Evrâk-ı Perişân*'ın bir parçası olarak üç defa basılmıştır. (1872, 1884, yeni harflerle ve sadeleştirilerek 1973).

Namık Kemâl'ın pek sevdiği Türk-İslam kahramanlarına karşı duyduğu hayranlığın sıcak ve samimi ifadelerini içeren tarihi biyografilerinin üçüncü kitabını Yavuz Sultan Selim'in hayatı oluşturur. Onun Yavuz'a bakış açısı, İslam birliğinin gerçekleşmesi için verdiği büyük mücadelelerden dolayı bir kahraman oluşuna dayanır. Bir dostun isteği üzerine yazılan bu eser de geniş bir araştırmanın ürünü olarak dikkat çeker.

Yavuz'un ele alınış tarzı Fatih'e çok benzer. Önce çocukluk ve şehzadeliği, sonra tahtı ele geçirişi, ve kısacık sultanlık döneminde Osmanlı padişahlarının en büyüklerinden biri haline gelişi layıkıyla anlatılır. Şu satırlara bakalım : «İşte Sultan Selim bu sûretle hâli zamanına münâsib ve tasavvurâtında olan ulviyyet-i kadr u şânıyla mütenâsib olarak politika meydanına girince millet-i İslâmiyye'yi Kelime-i Vâhide'ye cem' ile zamanınca mamûr olan memâliki Livâü'l-Hamd-i şerîatın sâye-i emânı altına almağı maksad ittihâz eyledi.

Fakat öyle bir emr-i âzime teşebbüs için Osmanlı mülkünü teşettüt-i hükûmet ve fesâd-ı ahlâktan kurtarmağa ve cemiyyet-i muvahhidîni tefrik etmekte olan mezheb-i âdiye değil bir nevi inti-

11 *Evrâk-ı Perişân*, s. 271-273.

hâb sûretiyle kabûl ederek hükûmetini, esas-ı hakîkîsi üzerine binâ ettikten sonra her şeyden evvel devletini bulunduğu sarda-i sükûnetten kurtarmağa azm etti.

İbitdâ-yı mübâşeretinde fikr-i cedîdi o derece ileri götürdü ki saltanatın sakallı bulunmak gibi en cüz'î merâsimine bile riâyet etmedi ve evzâ u etvârında ecdâdının hiç bir hâline ve hattâ libâsına taklid etmek istemedi[12].

Yavuz'un haltercümesi *Evrâk-ı Perişan* içinde üç defa basılmıştır. (1872, 1884, yeni harflerle ve sadeleştirilerek 1973).

Namık Kemal, bahsedilen bu üç biyografiyi 1872 ile 1873 yılları arasında yazmış ve «Terâcim-i Ahvâl» başlığı altında birleştirip «Devr-i İstilâ» makalesiyle birlikte tamamına *Evrâk-ı Perîşân* adını koymuştur. *Evrâk-ı Perîşân*'da anlatılan kişi ve olaylar asla alışılagelmiş kalıplara sığmazlar. «Mücâhedeleriyle Haçlılar istilasını karşılayan Selahaddin'i Eyyubî, İslam birliğinin bir kahramanıdır. Fatih'in dehâsı ona göre, bir istilanın kazançlarını bir vatan haline getirir. Sultan Selim, Safavîlerle olan mücâdelesiyle, Mısır ve Arabistan fethiyle, hilâfetin İstanbul'a nakli ile yine İslam birliğinin kahramanıdır.

Bu suretle biri garpla şarkın büyük karşılaşmasından zafer temin etmiş, biri de vatan kurmuş, öbürü bir ideal tayin etmiş bu üç kahramandan sonra Kemal, Haçlılar istilasına şarkta âdeta müvâzî yürüyen Moğol İstilasına geçer ve Moğolların İslamlaşmasını temin eder, bu suretle onları yıkıcı bir kuvvet olmaktan çıkaran Emir Nevruz Bey'i bulur[13]. «İşte *Evrâk-ı Perişân* serisinden olmakla birlikte müstakil bir kitap halinde yayınlanan «Tercüme-i Hâl-i Emir Nevruz» kitabı budur. Eserde İlhanlı emîri Nevruz'un örnek bir mücâhidi canladıran hayatı anlatılır. Onun kişiliğinde i'lâ-yı kelimetullah mücâdelesinin bayraklaştırılmış bir örneğini sunar müellif, bu eserinde fevkalâde geniş bir tarih araştırmasının mahsullerini gözler önüne sermiştir.

Kemal bu eserini, tarihin karanlıklarında unutulmasına razı olmadığı bir kahramanı, edebiyata ve tarihe maletmek amacıyla

12 *Evrâk-ı Perişan*, s. 364-365.

13 Tanpınar, A.H., *19.uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 413. İstanbul, 1976.

yazmış gibidir. Nitekim eserin önsözünde şu fikirleri serdeder. : «Zahirde gönül eğlendirmekten başka bir işe yaramaz gibi görünen edebiyyatın erbâb-ı tedkîk-nazarda aksâm-ı fünûnun en nâfi' ve en mûteberlerinden madùd olmasına bir büyük sebep de mürebbi-i rûh ve müzekkî-i efkâr olan emsâl-i ahlâkın tezyininde gösterdiği kuvvettir.

Ümem-i kadîme ve hâzıradan faziletle ma'ruf olanlarının nümûne-i imtisâl olmağa layık bir vak'a-i tarihiyyeleri yoktur, ki bir şâirlerinin kuvve-i hayâli veya bir ediplerinin mahâret-i kalemiyle hafıza-i i'tibâr-ı millete nakş edilmiş olmasın. Diriğâ ki akvâm-ı İslamiyye'nin hûn-ı feyyâzı her asırda mu'cizât-ı fıtrattan ma'dûd birçok eâzim yetiştirdiği halde edebiyatımız bu devre gelinceye kadar bir meslek-i sahîha giremediğinden, ekserinin müessiri aramızda bütün bütün unutulmuş ve belki yâda bile alınmamıştır. Hatta nâmları dahi olsa olsa tevârih-i mufassalada görülür[14].

Kemal dünya kurulduktan bu yana, Nuh tufanından sonra gelmiş geçmiş en büyük bela olarak Tatar istilasını gösterir. Emir Nevruz'un büyüklüğü Moğolların İslamiyeti kabul etmelerinde oynadığı rolden ileri gelir. İslam'ı kahretmek için Ortaasya'dan Anadolu'ya doğru atıyla, ineğiyle, tavuğuyla yürüyen 70.000 çadırlık bir ordunun İslam güneşiyle nasıl sarsıldığını, kalplerinin nasıl yumuşadığını, Cengiz yasalarını nasıl bıraktıklarını yiğit bir eda ile anlatan Kemal, bu eserinde entrikaların, ihtirasların, siyaset çirkeflerinin ve din çarpışmasının en keskin örneklerini sunar adeta kendi neslinin içinde bulunduğu durumuna bir çıkar yol aramaktadır. Sonuçta Namık Kemal halen İran, Türkmenistan, Ortaasya ve Çin'deki müslümanlığı, adını bile unutmuş olduğumuz Emir Nevruz'a borçlu olduğumuzu söyler. Geniş bir araştırma ürünü olan ve birçok bakımdan kaynak olma niteliği de gösteren eser, Magosa'da yazılmış, İstanbul'da basılmıştır. (1888).

Biyografilerinin yanısıra Namık Kemal'in konusu tarih olan önemli bir de makalesi vardır. «Bârika-i Zafer» adını taşıyan bu küçük makale, İstanbul'un fatih yıldönümü münasebetiyle bir günde yazılmış bir fetihnâmedir. Osmanlı münşirlerini takliden yazılmış olmasına rağmen eski nesre yalnızca üslup yönünden benzeyen ma-

14 *Tercüme-i Hal-i Emir Nevruz* s. 1-2 İstanbul, 1888

kalede, Namık Kemal'in nesir alanındaki başarı ve özellikleri görülebilir. Eserin dili oldukça süslü ve secîli olup, edebî değeri daha ağır basar.

Esere küçücük bir önsöz ekleyen Ebüzziya'ya göre *Bârika-i Zafer* Namık Kemal'in «... bir nevî bâzîçe-i inşâsı kabîlinden olmakla beraber yine mukalledi olan âsarı-kudemâ'ya gıbta-resân olacak mertebelerde ...[15]» Önemli bir makalesidir. Her paragraftan sonra bir beyit söylenerek devam eden konu oldukça etkilidir. Ancak beyitlerin kime ait olduğu belirtilmemiş, yahut müellifin kaleminde kılık değiştirmiştir. Meselâ Rudeği'nin

Şâh mâhest ü Buhârâ âsman
Mâh sûy-i âsmân âyed hemî

beyti *Bârika-i Zafer*'de

Pâdişeh mihr ü Stanbul âsmân
Mihr sûy-ı âsmân âyed hemi[16]

şekline dönüşür. Buna rağmen Namık Kemal'in bu eski nesir denemesi, matematik bir düzen içinde akıp gider. Kelimelerin veya sözlerin hiçbiri açıkta kalmaz. Secî, kademe ilerleyerek kelime, terkib, cümlecik, cümle ve paragrafları kaplar.

Maamafih eser edebi nesir yönünden incelenmiş ve iyi bir tenkit süzgecinden geçirilerek hatalı tarafları da söylenmiştir[17]. *Bârika-i Zafer* iki defa yayınlanmıştır. (1872, 1888)

Tanzimat dönemi Türk edebiyatı ve tarihi içinde odaklaşmış bir şahsiyet olan Namık Kemal'in, ideali uğruna ortaya koyduğu bu çok yönlü tarih çalışmaları, Türk toplum hayatında onun fikirleri için geniş bir tesir sahası oluşmasına zemin hazırlamıştır. Onun ümmet ve millet anlayışını en güzel biçimde izah edebilecek olan bu eserler, hiç şüphesiz İstiklâl Harbi'ne dek Türkiye'de vatan ve hürriyet fikirlerinin gelişmesine büyük ölçüde yardımcı olmuştur.

15 *Bârika-i Zafer* s, 1 İstanbul, 1888.

16 *a.e.* s. 21.

17 bkz. Bilgegil, Kaya, *Harabat karşısında Namık Kemal,* s. 193 İstanbul, 1972.

Küçük denemeler ile başlayıp bir külliyat halini alan tarih araştırmalarında Namık Kemal, kişiler kadar toplumların da bir «Mission»u olduğuna inanır. Bu bakımdan daha çok Türk milletinin yükseliş dönemlerini konu edinmesi oldukça manidardır.

«Bu dört eserde *(Evrâk-ı Perişân* ve *Emir Nevruz)* yayılma çağının eski kudretli günlerini, kendi çağının insanına hatırlatmak isteyen bir düşünce vardır. Bilinen şeylerin sadece üslûplaştırılmasından ibaret kalan *Bârika-i Zafer* ve *Devr-i İstilâ*'dan sonra meydana getirdiği *Evrâk-ı Perişân*'ın ilk üç kitabı ile Kemal'in tarih üzerine şahsî görüşler safhası başlar[18].»

Türk-İslâm tarihini batılı bir bakış açısından görmesi ve kahramanlarını tıpkı ihtilal öncesi Fransız yazarlarında olduğu gibi yaşayan milli kültür ile kaynaştırması; mücerred kıymetlerin müşahhas örneklerini ortaya koyma çabasıdır. Bu suretle o, milleti kendine inandırmak istiyordu. Çünkü bir topluma yeni kıymetler getiren insanın etkili olması için onları bizzat yaşaması gerekir. Kıymetin değerin ise hayatla ölçülür. İşte Namık Kemal, tarihî eserlerinde bu düşüncelerini hareket haline dönüştürür. Onun hayatı da zaten kendi fikirlerinin tatbikatı gibidir. Türk toplumuna büyük çapta etki etmesinin bir sebebi de budur. O, ideallerine kendi varlığının sıcaklığını geçirerek tıpkı söz konusu ettiği kahramanları gibi yaşamak istiyor ve bu hayat sistemini milletine tavsiye ediyordu. O, «İyi bir *Osmanlı Tarihi* yazmakla, onda anlattığı fikirleri ve yaptığı tenkitleri, geniş eserin kadrosu içinde ve hadiselerin teselsülü arasında yeni baştan ve daha muntazam bir şekilde tekrarlayacak; bu suretle bir taraftan siyasî rüşde yardım edecek, diğer taraftan bu tarihin çok icazkâr olan üslûbunun canlandıracağı iyi taraflarıyla, destanî sahifeleriyle gelecek nesillere vatan ve millet aşkını, fedâkârlık hissini, ahlakî büyüklükleri şunu da belirtmek yerinde olacaktır ki Namık Kemal, eğer ömrünün tesadüfleri müsade etseydi bu dört biyografiyi, daha birkaç büyük kahraman portresi ile; küçük tarihi makalelerini de büyük tenkidî eserler ile devam ettirirdi sanıyoruz.

---

18 Akün,Ö.F. «Namık Kemal». *İslâm Ansiklopedisi* C. IX, s. 70, İstanbul, 1964.

19 Tanpınar, A.H., *Edebiyat Üzerine Makaleler,* S. 237, İstanbul 1977.

Sonuçta Namık Kemal,

> Biz ol âlî-himen erbâb-ı cidd ü ictihâdız kim
> Cihangîrâne bir devlet çıkardık bir aşîretten

derken ortaya koyduğu ışık çevresinde, tarih eserleri ve bu tarihi yapan ender yaratılışlı şahsiyetlerin hayatını tam bir mükemmellikle dile getiren ve bunu yaşayan adamdır[20].

20 Geniş bilgi için bkz. Kaplan, M. *Namık Kemal,* İstanbul, 1948.

NAMIK KEMAL'İN «LÂZIMSA» REDİFLİ GAZELLERİ VE NAZÎRELERİ

*İsmail Parlatır**

Türk şiirinin köklü geleneklerinden biri de «nazîre» yazmaktır. Nazire yazmak, sıradan bir iş değildir; biraz bilgi, biraz beceri, biraz yetenek ister. Çünkü nazire, sevilen ve beğenilen bir şiiri aynı vezin ve kafiye ölçüleri içinde yeniden yazmaktır. Üstelik yalnızca yazmak değil; belki onu aşmaktır; o yolda daha olgun, kusursuz ve güzel bir şiir ortaya koyabilmektir. Bundan dolayı «nazirecilik», Türk şiirinin köklü geleneği içinde belki en güç ve en riskli bir şiir tarzıdır.

Divan şiirinin içinde yeşeren ve en olgun, en kusursuz örneklerini veren nazire tarzı, bir taklit değil, bir «cemile»dir. Bu davranış, bazen bir sanatçının izinde olunduğunu ifade eder; bazen o sanatçıyı onurlandırmayı amaçlar. Çoğu kez de bu davranışın gerisinde bir yarışma ve üstün gelme düşüncesi yatar. Bu düşüncenin, Türk edebiyatına kazandırdığı pekçok eser vardır. Ünlü *Leylâ vü Mecnûn*'lar, *Hüsrev ü Şîrîn*'ler bunlara birer örnektir. Ayrıca gazel tarzında hemen hemen her şair, kendinden önce gelen veya çağdaşı bir ustanın beğendiği bir gazeline «nazire» yazmaktan kendini alamamıştır. Bunların örneklerini burada saymakla bitiremeyiz. Divan edebiyatında «Nazire Mecmuaları» bu tarz örneklerle doludur. Bir başka deyişle bu mecmualar, o anlayışın ürünleri olarak kaleme alınmış; daha doğrusu düzenlenmiş eserlerdir.

Divan şiirinin bu köklü geleneğinin izlerini, Tanzimat döneminde yeni şiirin temsilcileri arasında da görmekteyiz. Ancak bu dö-

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi.

nemde, sözünü edeceğimiz sanatçılar, «nazire» tarzının şeklî unsurlarını korurken veya gelenekten gelen kurallara bağlı kalırken gene de bu tarz şiire muhtevada getirdikleri değerlerle yeni damgasını vurmayı becerebilmişlerdir. Şüphesiz bu yolda, eskiden yeniye geçişte, Namık Kemal'in attığı adımlar, yeni yetişenleri teşvik ederek gösterdiği çabalar dikkate değer niteliktedir. Bunun en güzel örneğini de «Lâzımsa» redifli gazellerde görmekteyiz. Eski tarz şiirden aldığı bir örneğe yeni değerler katma; buna yeni yetişen sanatçıları «nazire» söylemeye özendirme; hatta «nazirenin naziresi» diyebileceğimiz kendisinin ünlü «Lâzımsa» redifli gazelini yaratma. İşte Namık Kemal'in eskinin içinde yeniyi araması veya eskiye yeni damgasını vurmaya çalışması burada karşımıza çıkmaktadır.

Namık Kemal'in iki «Lâzımsa» redifli gazeli ve bunlara yazılan nazireler o yıllarda edebî çevrede geniş yankı uyandırmış; değişik değerlendirmelere yol açmıştır. Biz burada Kemal'in gazellerini değerlendirirken tespit edebildiğimiz kadarıyla onlara yazılan nazireleri topluca vermeyi uygun bulduk.

Namık Kemal, Midilli'de bulunduğu sırada (1877) Yenişehirli Avni Bey'in kendisinin deyişiyle «âşıkâne» bulduğu şu gazeli pek beğenir :

Mürîd-i pîr-i câm ol neş'e-i irşâd lâzımsa
Sadâ-yı kulkul-i mînâ yeter evrâd lâzımsa

Nedir ey gamze katl-i âma tâ bu rütbe ikdâmın
Sana vâcib mi olmak âleme cellâd lâzımsa

İki çeşm-i sirişk-efşân ile bir kalb-i vîrân al
Tükenmez hasra gelmez dâimî îrâd lâzımsa

Zamîr-i âhenîn-i yârdan bir pâre alsınlar
Eğer i'mâl-i tîğ-ı merg için pulâd lâzımsa

Nigân-ı cân-sitân-ı nahvet-i cânân yeter Avnî
Debîr-istân-ı şehr-i nâza bir üstâd lâzımsa[1]

1 *Merhûm Avnî Bey Dîvânı*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1306, s. 148.

Namık Kemal, beğendiği ve sevdiği bu gazele, bir nazîre yazar ve Mehmet Nâzım Paşa'ya gönderir. Ondan, bu şiiri Avni Bey'e vermesini; ayrıca İstanbul'daki dostlarının nazireler yazmasını ister :

«... Avni Bey'in *Lâzımsa* redifinde nev-zemîn bir gazelini gördüm. Nazîre söyledim; sûreti melfûftur; fakat bizim nazire uzadı : Gazel azmanı, kaside cücesi oldu. Bir sûretini Avni Bey'e ver. Zemîn pek geniş olduğundan sizlere de dehen-küşâ olmadı mı?»[2]

Gerçekten Namık Kemal'in deyişi ile bu nazire, «gazel azmanı, kaside cücesi» yirmi üç beyitlik bir şiirdir :

Sana senden gelir bir işte ancak dâd lâzımsa
Ümîdin kes zaferden gayrdan imdâd lâzımsa

Hayâtından neden hiç iştibâh etmezsin ey gâfil
Acâib gördüğün her hâli istib'âd lâzımsa

Çocukluktan niçin dûr eylemiş insânı isti'dâd
Eğer her matlabın tahsîline feryâd lâzımsa

Tefevvuk-yâb-ı irfân eylemek ahfâdı lâzımdır
Hamiyyet mesleğinde gayret-i ecdâd lâzımsa

Umûmu müstefîd etmez husûsun hakkını ibtâl
Sakın bir ferdi ezme gayret-i efrâd lâzımsa

Senin iblîsten farkın nedir indimde ey gaddâr
Hudâ'nın ni'metinden herkesi ib'âd lâzımsa

Ne cür'etle edersin haksız işte Hakk'tan istimdâd
Yed-i Kudret mi olsun âleme cellâd lâzımsa

Benî-nev'in halâs et âteşîn kayd-ı esâretten
Cihânda bir de firdevs eylemek îcâd lâzımsa

2 *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları II*, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, T.T.K. Basımevi, Ankara 1969, s. 51.

Tahammül zulma mahv olmak mukarrerdir bu âlemde
Eşirrâ başka bir arz eylesün i'dâd lâzımsa

Yeter bir iltifât-ı hazret-i sultân-ı hürriyyet
Cihânı her belâdan eylemek âzâd lâzımsa

Tevâzu' ayn-ı rif'at hizmet-i millet siyâdettir
Olunsun hulk-i Peygamberle istişhâd lâzımsa

Beşer unf ile girmez zabta mümkindir bu da'vâda
Bütün târîh-i insâniyyeti işhâd lâzımsa

Umûru kuvvet-i efkâra tevdî' etmedir çâre
Harâb erkân-ı dehri eylemek âbâd lâzımsa

Esâsından yıkılsın yok lüzûmu öyle dünyânın
Eğer umrânına elbette istibdâd lâzımsa

Salâh ümmîdine düşme mevâid-i ekâbirden
Zevâl-i câha bak maksûduna mî'âd lâzımsa

Zekâ bir şu'ledir kim şânı âlîdir tenezzülden
Bulursun ehl-i istiğnâda isti'dâd lâzımsa

Kapılma dehrin iğfâlâtına ahlâk bahsinde
Sana ol fende vicdânın yeter üstâd lâzımsa

Denir tab'-ı beşerde ictimâ'-ı acz ü nahvettir
Cihânın tavrını bir hikmete isnâd lâzımsa

Emîn ol haşre sürmez hasret-i erbâb-ı isti'dâd
Biraz sabreyle dehr-i dûndan almak dâd lâzımsa

Hulâsâ sa'yi müfsidlikle te'vîl eyle câsûs ol
Nizâm-ı âlemi şeytân gibi ifsâd lâzımsa

Ne rütbe bezl edersen artar ol nisbette mahsûlü
Ma'âriftir cihânda bî-müfâd îrâd lâzımsa

Benim sabrımla seyret ıztırâb-ı ehl-i ikbâli
Sana ger hüsn ü kubhu keşf içün azdâd lâzımsa

Bize vâcib Kemâl efzâyiş-i sabr ü metânettir
Felek de her cefâsın eylesin müzdâd lâzımsa[3]

Nazire geleneğine uygun olarak Kemal, hem kafiyede hem de vezinde kurallar gereği Yenişehirli Avni'nin şiirini örnek alır. Üstelik beyit sonlarında tekrarlanan «med»ler bile bir benzerlik gösterir. Ancak bu benzerlikler yalnızca şeklî unsurlardadır. Oysa muhtevada, her iki gazel arasında büyük farklar vardır.

Öncelikle belirtilmesi gereken nokta, Namık Kemal'in de işaret ettiği gibi, Avni Bey'in gazeli «âşıkâne», Kemal'inki ise «hakîmâne» tarzdadır :

«... İstanbul'da modası çıkan *lâzımsa* gazellerini Avnî Bey (oldukça güzel şiir söyler bir adamdır; hatta *Harâbât*'ta da âsârı vardır) âşıkâne bir yolda tutturmuş idi. Ben hakîmâne bir yola dökmek istedim»[4].

Kemal, gerçekten gazelini hikmetli sözlerle doldurmuş; ancak fikrî yönü ağır basan bu gazelin bütününde, Tanzimat ruhundan kaynaklanan yeni değer yargıları ve bunlara bağlı yeni kavramlar dikkatten kaçmıyor. Bir başka deyişle şiirin yeniliği ve eskiden farklı oluşu bundan ileri geliyor. İnsan hak ve hürriyeti, ferdin korunması, düşünce gücü (kuvvet-i efkâr), zekâ ışığı, maarif gibi yeni değer yargıları şiirin fikir örgüsünü oluşturuyor.

Zaten şair, ilk beyitten başlayarak insana verdiği değeri vurgulamaya çalışıyor. İnsanın, insan olarak hakkını bizzat kendisinin araması gerektiğini belirtiyor. Zalimlere karşı mücadele etmek, insanoğlunu «kayd-ı esaretten» kurtarmak esastır. Eğer huzurlu bir dünya yaratmak için «istibdâd» lâzımsa, şair, bu düşünceye :

Esâsından yıkılsın yok lüzûmu öyle dünyânın,

3 *Namık Kemal'in Şiirleri*, Yay. Sadeddin Nüzhet Ergun, İnkılâp Kitabevi, İstanbul (tarihsiz), s. 74.

4 *Namık Kemal'in Hususî Mektupları II*, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, T.T.K. Basımevi, Ankara 1969, s. 380.

deyişiyle karşı çıkmaktadır. Cihanı her belâdan kurtarmak için şu görüşü ileri sürer :

Yeter bir iltifât-ı hazret-i sultan-ı hürriyyet.

Bu yolda da insanoğlunun «vicdan»ı yol gösterici olacaktır. Öte yandan sabır, metanet gene insana özgü unsurlardır. Mevki hırsına kapılanların düşüşlerini, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilmeyi, hayatın çekiciliğine kapılmamayı insana açıklıkla gösteren gene bu insana özgü unsurlardır.

Namık Kemal, naziresine bu yeni temlerle değişik bir ruh, zengin bir muhteva kazandırır. Ayrıca onun, Avnî Bey'den farklı olan bir yanı da üslûbudur. Bu üslûp, düşünce unsurunu ve yeni değer yargılarını ön plâna çıkaran tahlilî üslûptur. İnsanoğlunu dünya ve yaşanılan hayat ile yüz yüze getiren ve bu noktada ona öğütler veren bir söyleyiş tarzı bu üslûbun en belirgin özelliğidir. Ayrıca şairin hitabet edâsını da buna eklemek gerekir. O, dünyanın olumlu ve olumsuz yönlerini, insan için vazgeçilmiz değerleri gözler önüne sererken süreklice hitabet tarzını ön plânda tutmayı yeğlemiştir.

Namık Kemal'in bu gazeli, o yıllarda edebî çevrede büyük ilgi gördü. Mehmet Nâzım Paşa aracılığı ile Hersekli Ârif Hikmet'e, Recaî-zâde Ekrem'e iletildi; onların nazire yazmaları öğütlendi. Bunların üçü de bu arzuyu yerine getirdi. Ayrıca Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid, Kâzım Paşa, Eşref, Ziver Paşa-zâde Bahaddin Bey, Abdülhalim Memduh, Kapucu-zâde Mahmut Râtib, Hâfî, Münif Paşa-zâde Süleyman Vehbî, Cenab Şahabeddin de bu gazele nazire yazma modasına uydu[5]. Bu nazirelerden Mehmet Nâzım Paşa ile Hersekli

5 Bizim elde edebildiğimiz bu gazeller dışında Namık Kemal, Zeynelabidin Reşid ile Ebuzziya Tevfik'in de nazireleri olduğunu söylemektedir. (*Namık Kemal'in Husûsî Mektupları II*, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, T.T.K. Basımevi, Ankara 1969, s. 47 ve 202) Ancak bunlar yayımlanmamıştır. Öte yanda Fevziye Abdullah Tansel, Halil Edib'in de bir naziresinin kendi özel kütüphanelsindeki *Müntehâbât Mecmûası* (s. 215)'nda bulunduğunu söylemektedir (A.g.e., s. 52). Buna ek olarak da *Sebat* (no : 13, 15 Eylül 1302) mecmuasında şairinin adı verilmeyen bir gazel ile *Devr-i Cedîd* (no : 9, 25 Haziran 1325/8 Temmuz 1908)'de Ali Salâhaddin'in gene bir gazelinden söz etmektedir. Biz *Sebât*'taki gazelin şairi bilinmediği, Ali Salâhaddin'in naziresinin ise çok sonları yazıldığı için onları buraya almayı gereksiz bulduk.

Ârif Hikmet'in yazdıkları yayımlanmadığı için elde mevcut değil. Öte yanda bunların dışında daha birtakım nazirelerin de bulunabileceğini tahmin etmekteyiz. Bununla birlikte burada değerlendireceğimiz Kemal'in yazdığı ikinci nazire ile on iki gazel, *Lâzımsa* redifli gazelin edebî çevrede ne kadar geniş ilgi ve yankı uyandırdığını açıklıkla ifade etmektedir.

Bu nazireler arasında üzerinde en çok konuşulanı Recâî-zâde Ekrem'in yazdığı gazel olmuştur :

.....
.....

Binâ-yı gadri yık kābilse ol sonra nukâzıyla (?)
Şu vîrân-hâne-i dünyâyı kıl âbâd lâzımsa

Bırak yâ Rab garîbân âhına rûz-ı kıyâmette
Cihânı eylemek bir lâhzada ber-bâd lâzımsa

Yazık ... (?) gitti vârın ey .....
Nasıl der-dest edersin şimdi istirdâd lâzımsa

En evvel nefsini tahlîse himmet kıl o berzahtan
Esâret ribkasından bir kulu âzâd lâzımsa

Demek mümkündür aslı hırs-ı şân u nef'-i şahsîdir
Umûr-ı âlemi bir menşe'e isnâd lâzımsa

Cünûn-ı ehl-i hikmet kābil-i add ü şümâr olmaz
Sevâbitle kıyâs et ger sana ta'dâd lâzımsa

Düşün bâr-ı girân-ı imtinânın ehl-i aczinde
Cenâb-ı Hakk'tan et her işte istimdâd lâzımsa

Zamân ü hâl ü mevki'dir eden insânı şöhret-yâb
Esâsen pek çoğu mâliktir isti'dâd lâzımsa

Yetişmez mi sanırsın kûşiş-i hayr-ı benî-nev'i
Tarîk-i âhirette âdeme bir dâd lâzımsa

Olan hâ'il husûl-i kurba fıkdân-ı hulûsundur
Sana vicdânın elvermez mi istişhâd lâzımsa

Kemâl'in tavrını taklîde sa'y et dâimâ Ekrem
Sezâ-vâr-ı nazar fikr eylemek îcâd lâzımsa

Edîb-i muhterem kim arz-ı istihkâk eder zâtı
Kemâlât-ı edebde Şark'a bir üstâd lâzımsa[6]

Ekrem'in kaleme aldığı bu gazel, Ziya Paşa'nın naziresine yol açıyor. Şöyle ki, Kemal'in arzusu doğrultusunda önce Nâzım Paşa, Hersekli Ârif Hikmet ve Ekrem nazire yazıyor. Kemal, Ekrem'in yazdığını beğenmemekle birlikte «hakîmâne» tarzda olduğu için olsa gerek, ötekilere göre daha üstün buluyor. Hersekli Ârif Hikmet, bu duruma itiraz ederek, Kemal'in bu konuda değerlendirme yapmaması gerektiğini; Ziya Paşa'nın görüşünün alınmasının doğru olacağını ortaya atıyor ve ona başvuruluyor[7]. O sırada Adana valisi olan Ziya Paşa, bu başvuruya bir nazire ile cevap veriyor :

Kıyâm-ı mülk ümîdin eyleme bî-dâd lâzımsa
Muhakkaktır zevâl-i devlet istibdâd lâzımsa

Vücûd-ı mülke efrâd-ı ra'iyyet cüz' lâzımdır
Nasıl cem-i ulûfe nusret-i âhâd lâzımsa

Bıraksın zikr-i hayr âsâr u ef'âliyle âlemde
Eğer bir âdeme hayrü'l-halef evlâd lâzımsa

Menâfi muhteliftir iktizâ-yı rüzigâr üzre
Değil uryâna lâzım nâhüdâya bâd lâzımsa

Sakın ikbâl için eşhâsa olma âlet-i ağrâz
Sana lâzım mı olmak âleme cellâd lâzımsa

Umûr-ı beyti hep var mı tasarruf etmeğe hakkı
Eğer duhter için nâ-çâr bir dâmâd lâzımsa

6 *Gayret*, no : 9, 28 Şubat 1301.
7 Nâzım Paşa, «Bir Devrin Tarihi», *Cumhuriyet* gaz., no : 1804, 26.2.1932.

Ziyâ-âsâ Kemâl-i kâmile peyrevlik etsinler
Hünermendân için taklîde bir üstâd lâzımsa[8]

Ziya Paşa'nın bu gazeli Namık Kemal'i pek memnun etmedi. Oysa Kemal, onu güçlü bir şair olarak görüyor ve onun kaleminden etkili bir şiir bekliyordu. Bu görüşünü Kemal, Hâmid'e yazdığı bir mektubunda şöyle dile getiriyor :

«Ziya Paşa'nın şiiri de şüphesiz Ekrem'den aşağı idi; çünkü o gazel de, meselâ her sınıftan mürekkeb olduğu halde mu'âyededen çıkmış da, millet arasına karışmış ekâbire benzer. Bununla beraber Ziya şairdir... Zannımca o cihetledir ki Ekrem temeyyüz kuvvetiyle, *lâzımsa* gazelinde Ziya'ya tefevvuk etmişti[9].

Öte yanda Kemal, Hâmid'in de bir nazire yazmasını istemişti. Hâmid, ustasının bu dileğini yerine getirmekte gecikmedi. İleride *İlhâm-ı Vatan*'da yer alacak olan gazel şudur :

Bu mülkün halkını söylet sana feryâd lâzımsa
O halkın mülkünü seyret harâb-âbâd lâzımsa

Sana bî-dâd-ı devrân-ı zamândan dâd lâzımsa
Zamân dâd etmesin mi senden ey bî-dâd, lâzımsa

Bugünkü sâhibânıyla harîm-i hâk-i mavtındır
Nigâh-ı ibrete bir mecma'u'l-ezdâd lâzımsa

Kes istikbâlden ümmîdi hengâm-ı hükûmette
Nizâm-ı hâl için mâzîden istimdâd lâzımsa

Düşersin âl ü evlâdınla hîçistân-ı nisyâna
Ulüvv-i şân deyip ecdâdını ta'dâd lâzımsa

Ser-i ma'sum-ı halkı düşmana teslîme mûcib yok
Ki katl-i âma erkânın yeter cellâd lâzımsa

8 *Küliyât-ı Ziyâ Paşa*, Haz. : Süleyman Nazif, İstanbul 1342, s. 208-209.
9 *Namık Kemal'in Hususî Mektupları II*, Haz. : Fevziye Abdullah Tansel, T.T.K. Basımevi, Ankara 1969, s. 380.

Hep evlâd-ı vatan mı nâ-murâdâne yetîm olsun
Sana ey dâder-i hûn-rîz bir dâmâd lâzımsa

Yıkılsın yaptığın ma'mûre bünyâd-ı harâbîdir
Eğer i'mâr-ı mülke dest-i istibdâd lâzımsa

Müneccim kavline hikmet nedir kim istinâd ettin?..
Hatâyı sonradan yıldızlara isnâd lâzımsa

Ne lâzım tâbi-i münkâda bir zâlim re'îs olmak
Re'îs-i zâlime bir tâbi-i münkâd lâzımsa

Sarây ashâbını zindânda hep zencîre çeksinler
Esâretten vatan mecnûnuna âzâd lâzımsa

Zevâlinde Kemâl ızhâr eder hûrşîd-i hürriyet
Menâzil-gâh-ı Nâmık'tan geç istişnâd lâzımsa

Bak ol bâlâ-rev-i idbâra mirkât-ı sukûtunda
Hazîz-i satvet üzre nefsini irşâd lâzımsa

Yine ey Hâmid, ol allâme-i şarkıyye kâfîdir
Şu Bâbü'l-feyz-i garbîde sana üstâd lâzımsa[10]

Namık Kemal'in yakından ilgilendiği yukarıda verdiğimiz gazellerden sonra öteki nazireleri de sırayla burada vermeyi uygun bulduk. Önce Nâzım Paşa'nın naziresi :

Kurulsun konferanslar mecmâ'-ı bî-dâd lâzımsa
Siyâset ehli dolsun âleme cellâd lâzımsa

Etibbâ-yı umûrun elverir dârû-yı tedbîri
Mizâcı sıhhat ü âsâyişi ifsâd lâzımsa

Hıredmendân-ı asrın cümlesi sâhib-kıyâfettir
Fünûn-ı cinneti ta'lîm için üstâd lâzımsa

10 *İlhâm-ı Vatan*, İstanbul 1334, s. 81-82.

Yine bir meclis-i millet teşekkül etsin İslâma
Eğer âzâdelik nâmında istibdâd lâzımsa

Haleb andaysa arşın bundadır azmeyleme Şâm'a
Hülâgû'larla tahrib etmeğe Bağdâd lâzımsa

Ricâl-i devletin erbâb-ı zühd ü iffetin göster
Cihânda bağı cennet yapmağa Şeddâd lâzımsa

Tevâzün hâsıl etmez masrafa kat'ı, ma'âşâtın
Aransın vâridatın sirkati, irâdı lâzımsa

Temâşâ eyle matbû'âtımızda imtiyâz ehlin
Delîli kavm olan efrâda isti'dâd lâzımsa

Fidâ-yı cânı Şîrîn etmeğe ben hâzırım Kâzım
Bu kasr-ı bî-sütûn bünyâde bir Ferhâd lâzımsa

Eşref'in naziresi «Lâzımsa» başlığını taşımaktadır :

Lâzımsa

Dolaş Bâb-ı Hükûmette bulursun yâd lâzımsa
Mezâristâna git bir işte ancak dâd lâzımsa

Terakkî maksadınca şimdi bir câsûs-ı kâbûs ol
Hafiye nâmın olsun bir şerefli ad lâzımsa

Büyükler evlerinden başka bin kâr-hâne yaptırdı,
Utanma sen de bir mey-hâne yap îrâd lâzımsa

.....
.....

Hülâsâ çâre yoktur, âh mazlûma kulak verme,
Dayan bir tekme, sen de zevk için feryâd lâzımsa

11 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, M.E. Basımevi, İstanbul 1970, s. 814.

Elinden eksik etme dûrbîn-i cild-i târihi
Eğerçi mudhikât-ı dehr için mirsâd lâzımsa...

Ne rütbe ahz-ı rüşvet asrımızda bir şikâr oldu,
Yeter ehl-i hükûmet millete sayyâd lâzımsa...

Rakîbinden mukaddem davranıp bir kaç kuruş kıstır,
Polislerden eğer bir yerde istimdâd lâzımsa...

Dilersen hoş geçirmek vaktini gâyet edebsiz ol...
Bırak mazlûmu, koş zâlim için imdâd lâzımsa

Açıp sâl-nâmeyi miskînleri bir bir temâşâ et,
Nişanlı bir takım hayvânları ta'dâd lâzımsa...

Bulundurma yanında sen sen ol erbâb-ı nâmûsu,
Nefyden, habsden ger nefsini âzâd lâzımsa...

Görürsen bir hamiyyetmendi jurnal ver aleyhinde,
Uyurken düş görüp küfretti de isnâd lâzımsa...

Ser-i kârâ geçenler bizde hammâl-ı hatabdır hep,
Oku Tebbet Yedâyı tekyede evrâd lâzımsa...

Ma'âriften eser yok cehlde geçtik Ebû-Cehl'i,
Müheyyâyız celâletçün eğer üstâd lâzımsa...

Külâhı kapmasınlar yoksa bir kerre kaparlarsa...
Dolaş temyîz ü istînâfa istirdâd lâzımsa...

Memâlikte bulursan ümmet-i merhûmedir ancak
Menâmında görür hürriyyeti efrâd lâzımsa...

Sakın mahrem konuşma mahreminle kendi hânende
İçinden çek velev lâ havle olsun yâd lâzımsa

İlâhî Kavm-ı Lüt'a şimdi hâcet yok mücâzâta
Yeter Osmanlılar Kavm-i Semûd u Âd lâzımsa,

Emânettir vatan Allâh'a hürriyyet ne lâzımdır,
Hemen icrâ-yı zulm et durma istibdâd lâzımsa...

İşiyle uğraşan bir adamı Aklâma memûr et
Onun da hânümânın eylemek berbâd lâzımsa...

Duâ et beş vakitte Hazret-i Abdülhamîd Hân'a
Tarîkimce budur bir mü'mîne evrâd lâzımsa...

Sakın gündüz içip de selb-i râhat eyleme Eşref
Şürû' et sâat on birde meye mu'tâd lâzımsa...[12]

Ziver Paşa-zâde Bahaddin Bey'in naziresi :

Adâlettir eğer a'mâline bünyâd lâzımsa
Hakîm ol akl u tedbîrinden istimdâd lâzımsa

Usûl-i zulm ile dünyâda bir şey pâydâr olmaz
Tevârih-i seleften eyle istişhâd lâzımsa

Nedir bu keşmekeş te'vîl için ahvâl-i âdemde
Bütün esbâb-ı hükm-i âleme üstâd lâzımsa

Tevahhuş eylemek câiz midir âyâ mehâlikten
Bu meydân-ı vegâda her-çi-bâd-â-bâd lâzımsa

Lüzûm ister felek ol rütbe ef'âlinde kim lâbüd
Eder mazlûma da gaddâra da imdâd lâzımsa

Gam-ı çünü çerayı mutlaka terk etme lâzımdır
Cihânda her kime ömrün geçirmek şâd lâzımsa

Bahâ pîr-i Kemâl'e peyrev olsunlar hünermendân
Eğer nazmen güzel bir mesleki îcâd lâzımsa

Abdülhalim Memdûh'un naziresi :

12 *Ölmez Eserlerden Şair Eşref'in Külliyâtı*, İstanbul 1928, s. 122-124.
13 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, M.E. Basımevi, İstanbul 1970, s. 656.

NAZÎREDİR

Sakın bir kalbi tahrîb eyleme bünyâd lâzımsa
Harâb-âbâdî-i dünyâyı ger âbâd lâzımsa

Ne zahmet ihtiyâr-ı azm-i deşt-i Kerbelâ, heyhât!
Benim gel gönlümü seyret melâl-âbâd lâzımsa

Nedir kasdın senin sevdâ vü aşk-ı heyc-i hiç-âdan?
Rumûz-ı hilkati şerh et sana mu'tâd lâzımsa

Çünûn envâ'ını gel ey mücerred bizde seyr eyle
İhâta etmez a'dâd ânları ta'dâd lâzımsa

Hebâdır gayretin, bir para etmez fazl u irfânın
Tekâpû et bu dem ibrâz-ı istidâd lâzımsa

Kemâl-i ye's ü hüznünden bu nevmîdî teevvühler
Ecel âvânıdır maksûduma mî'âd lâzımsa

Tezâdı iltizâm ettim şu miskîn âleme rağmen
Benim fikrimdir ancak mecmâ'u'l-ezdâd lâzımsa

Felâkette, kasâvette, hemm ü idbâr u zillette
Bu hâli eylerim mâziye rağmen yâd lâzımsa

İlişmez mi senin çeşmânına şu hûn-ı nâ-hakkım
Sutûr-ı nazm-ı dehri hûn ile berbâd lâzımsa

.....
Eğer varlık için yokluktan istimdâd lâzımsa

Eğilmiş başımız üzre neler dökmektedir mechûl
Gören yok hâli eyler dil buna feryâd lâzımsa

..... büyük bir dem-i musîbet görmedim bi'l-lâh
Gelin tahlîs-i nefse her-çi-bâd-â-bâd lâzımsa

Nizâm-ı mâh u mihri âleme tatbîk lâzımdır
Edin şu meş'a..... eğer îkâd lâzımsa

Seni lâ-yenkatı' tesbîn-i «Yâ Hayy» mevte mûsîdir
.....

Vatan efrâdının bir mâ bihi'l-ikbâlidir her dem
Su'ûd ettir o mülkü nefsini is'âd lâzımsa

Kuvâ-yı âdemiyyet Hak ile mümkündür âlemde
Hukûkun takviyet kıl ömrünü is'âd lâzımsa

Sakın bir ferdi incitme uyup da nefsine bir dem
Temeddün âleminde gayret-i efrâd lâzımsa

Tesâdüftür deyip geçmek revâ mı şekkteyim hâlâ
Hudûs-ı âlemi bir menşe'e isnâd lâzımsa

«Biz ol âlî-himem erbâb-ı cidd ü ictihâdız kim»
Uluvv-i şânımızdır gayret-i ecdâd lâzımsa

Bu mülkün ni'meti efrâdına mebzûl ü şâmildir
Sana muhtass mı sandın herkesi ib'âd lâzımsa

Sutûr-ı akl u şer'i hûn-ı ilhâd ile fekk eyle
Eğer bir milletin ahlâkını ifsâd lâzımsa

Senin gayr-ı musaffâ hükm ü keyfin olsun ey gaddâ
Cihânı hûn..... ile berbâd lâzımsa

Eyâ üstâd-ı hürriyyet nijâd-ı ma'rifet-pîrâ
Sen eyle maddeten, manen bize imdâd lâzımsa

Kemâlâta vusûl arzû edersen dehrde El-Hakk
Bu demde bir Kemâl vardır bize üstâd lâzımsa

---

14 Mustafa Reşid, *Müntehâbât-ı Cedîde*, İstanbul, s. 342-345.

Mahmut Râtib'in naziresi :

Cihân mümkindir olmak adl ile âbâd lâzımsa
Hayâl-i feyzi umrân eyleme bîdâd lâzımsa

Eder zulmü ta'addi şubhesiz îcâb-ı izmihlâl
Bedihîdir perîşânî ger istibdâd lâzımsa

Metânet, istikāmet eyler intâc-ı zafer elbet
Oku «bünyân-ı mersûs» âyetin isnâd lâzımsa

Alur yekdiğerin mânâsın istibdâd ü hürriyyet
Budur ben bildiğim müşkil-suâl îrâd lâzımsa

Hükümsüz kaldı isbât olmadı da'vâ-yı hürriyyet
Olunca bâri simurg ile istişhâd lâzımsa

Bozulmaz kıl kadar hükm-i kader tedbîr ü cehdinle
Düşün mahsûl-ı sa'yin nefsini irşâd lâzımsa

Fehm kıl aczin, olma cehlini ilm anlayanlardan
Debistân-ı edebde arz-ı istidâd lâzımsa

Çıkarma nâmını bevval-i zemzemlikle âlemde
Çalış ol sırrı hayrünnase mazhar, ad lâzımsa

Medâr-ı çâre her bir emri ehle etmedir tefvîz
Kühen dulâb-ı dehr i'mârına üstâd lâzımsa

O zevk u gama sad-nefrîn ü la'net kim husûlünde
Müdârâ-yı adû-yı melânet mu'tâd lâzımsa

Hevâ-yı gamdan geç, müsterih ol, hâtır-âbâd ol
Geçür hoş rûzgârın her-çi-bâd--â-bâd lâzımsa

Kemâl-i kâmil ü mu'ciz-edâya peyrev ol Râtib
Eğer hüsn-i beyâna sihr-i nev îcâd lâzımsa

Ümîd-i feyz ü ihsân ile etme ser-fürû gayre
Der-i hünkâra arz et hâlin istimdâd lâzımsa

Hâfî adlı dergide yayımlanan gazel :

«NAZÎRE»

Sana senden olur imdâd, istimdâd lâzımsa
Sen imdâd et cihâna, ger sana imdâd lâzımsa

Tekâpû etme dûhâna döküp de âb-ı rû asla
Hemen dergâh-ı a'lâya elin aç dâd lâzımsa

Kerîm ol, lütf u ihsân et, fesâd u zulmü terk eyle
Sen olma âleme gaddâr bir cellâd lâzımsa

Hilâf-ı tab' olan evzâ'a bakma, dâimâ affet
Eğer âlemde bir şâh eylemek îcâd lâzımsa

Vatan her demde olsun müstefîd ibrâz-ı hizmet et
Senin âli olan bu nâmını muzdâd lâzımsa

Neden fıtrat bu hiss u fikri etmiş âdeme ihsân
Eğer her işte yalnız her-çi-bâd-â-bâd lâzımsa

Zevâl-i hâl-i ikbâli kaderden bil, felekten bil
Sakın bir şeye isnâd eyleme, isnâd lâzımsa

Öter gürler semâ, bak aks-i âhımdan, gönül kâfi
Feleğe arş u ferş ü âlemi berbâd lâzımsa

Nedir gadrim, deyip durma, felek bilmez misin sanki
Lisânımdan mı istersin sana ta'dâd lâzımsa

Felek çek dest-i zulmün herkesi mahv u harâb etme
Dil-i virânımı seyret harâb-âbâd lâzımsa

15 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, M.E. Basımevi İstanbul 1970, s. 1371-1372.

Niçin bî-çâregâna böyle feryâd ettirirsin sen
Dil-i nâlânımı dinle hazîn feryâd lâzımsa

Lisânındır seni ızrâr eden, söyle sükût etsin
Cihânın her belâsından seni âzâd lâzımsa

Niçin Şirîn gibi kûhsârı hâ'il eyledin vasla
Beni olmaz mı sandın sevdiğim Ferhâd lâzımsa

Çalışmaktır cihânda herkese magbût olan dâim
Çalış yârân içinde gör sana hussâd lâzımsa

Muvaffak olduğun şeyde o rutbe iftihâr etme
Ger acz-i âdemi bir şeyde istib'âd lâzımsa

Senin indinde hiç âlim mi yoktur söyle ey câhil
Niçin tahfîf edersin herkesi irşâd lâzımsa

Bilinmez cevher-i zâtîsi insânın kıyâfetden
Beni bir imtihân et, gel gör isti'dâd lâzımsa

Devâm eyle şu hâl-i mefsedetle ey hasûd insân
Bu gadrinle cihâna eylemek bi-dâd lâzımsa

Teşekkür et bu def'a hâmeden kurtuldun ey müfsîd
Senin ahvâlini hep eylerim îrâd lâzımsa

«Kemâl ü Ekrem ü Hâmid» birer üstâddır ey «Hâfî»
Bize ancak o dâhiler olur üstâd lâzımsa[16]

Gene aynı dergide yayımlanan Vehbî Efendi'nin bir gazeli :

En evvel kendi nefsin himmete muhtâçtır ey şeyhim
Bu dergâh-ı fenâda gâfili irşâd lâzımsa

Biraz a'mâl-i fikre sarf et isrâf ettiğin vakti
Sana elzemdir elbet gayriye imdâd lâzımsa

16 *Risâle-i Hâfî*, no : 3, 25 Kânûn-ı evvel, 1303.

Esâret ribkasından ben de fikrim eyledim tahlîs
Eğer kim bir esîri eylemek âzâd lâzımsa

Taharri-i hakîkat olmalı kârın senin dâim
Eğer insâna lâyık sence bir mu'tâd lâzımsa

Bakın ufk-ı hüsnünde tab'ımın keşfettiği necme
Odur çerh-i melâhat içre bir rasâd lâzımsa

Unutma dehrde merdân-ı kâmil olduğun lâzım
Sana nef'in için âlemde ger evlâd lâzımsa

Hemen semt-i bekâya âzim ol ey tarîk-i dünyâ
Fenâdan nefsini aklınca ger ib'âd lâzımsa

Ne cinnettir kusûrun çerhe dâim eylemek isnâd
Kişi kendi elinden etmeli feryâd lâzımsa

Makālât-ı kibârı dûr tutma zikr ü fikrinden
Sana hem gayra nâfi' dâimi evrâd lâzımsa

Bulunmaz asrımızda eski şâirler, suhan-gûlar
Velâkin var hesapsız herze-gû nakkâd lâzımsa

Usûl-i şi'ri Vehbî pir-i aşktan eyledim tahsîl
Odur zîrâ bu fende mu'teber üstâd lâzımsa

Olaydı âh ile tağyîr-i ahkâm-ı ezel mümkün,
Ederdim ben de bahtımdan hemen feryâd lâzımsa

Aransa binde bir âşık bulunmaz sıdk ile me'lûf
Eğer âlemde her Şîrîn'e bir Ferhâd lâzımsa

Mu'în-i Hakk olan vicdânlıyı tahkîr lâyık mı?
Zalûmu ezmelidir, zulmü istib'âd lâzımsa

Hakîkatte değil mi acz ile meftûr benî-nev'in?
Hudâ'dan eyle ahvâlinde istimdâd lâzımsa[17]

Bu nazîre yazma geleneğine Cenab Şahabeddin de katılıyor :

17 *Risâle-i Hâfî*, no : 12, 26 Şubat 1303.

KEMÂL EYEFENDİ HAZRETLERİNE NAZÎREDİR

Eâlî fikretin seyreyle hîç-âbâd lâzımsa
Bedîhiyyât içinde her-çi bâd-â-bâd lâzımsa

Cehennem taşlarından dûn olan vicdân
Ajend-i tûde-i tahkîr-i istibdâd lâzımsa

Lisân-ı sâfiliyyette bugün gül-çehre-i ikbâl
Sayılsın i'tisâf-ı irtişâ a'dâd lâzımsa

Cegâfir-i levend-i târ-ı Cengiz ü Yezîd-efser
Taharri eyle a'râşı bugün ev'âd lâzımsa

2

Hemân ifnâ-yı nefs et hâk-ı zehr-âlûd-ı gurbetle
Yumûmistân-ı feyfâide istişhâd lâzımsa

Alel-ıtlak muzallemdir bütün eyyâm-ı istikbâl
Karanlıklarda aydınlıkları ib'âd lâzımsa

Şu hîçistân-ı nisyânda hüner ibrâz-ı zillettir
Tekâpûyu nikâb et arz-ı isti'dâd lâzımsa

Gözünden gasb edilsin feyz-i sersbestî vü hürriyyet
Nerîmân-ı mehâsin tab'ını ifsâd lâzımsa

Bu âlemde zalûma zulm eden olmaz mı zannettin?
Ki mahkûmiyyet-i dildir ona bîdâd lâzımsa

1

Vukû'ât-ı güzârında tehî mi dâhî-i gerdûn?
Şu'ûnât-ı zamânı dinle istitrâd lâzımsa

Hakîkat ehlinin vicdânı çün ..... olmuştur
Sığın vicdânına âlemde isti'kād lâzımsa

2

Yarın ahfâdına ma'nen büyüklük gösterir fi'lin
Bugün ef'âlini milliyyete i'kād lâzımsa

Zamîr-i ehl-i vicdânın hakikat sûr-ı nezdîki
Duruğu efser etme nefsine imdâd lâzımsa

Hakîkat-perver ol Allah hâmi-i yegânendir
Mezâr-ı cehli tervic etme istisdâd lâzımsa

Mehâsın pây-mâl-i nazra-i im'ânınız olsun
Darîh-i gayreti çâk eyle isti'bâd lâzımsa

Terakkiyât-ı külliyyette im'ân-ı nazar rehber
Kemâl-i cehd-i fikrettir bana üstâd lâzımsa[18]

Namık Kemal, buraya kadar sözünü ettiğimiz ve elde mevcut olanlarını buraya aldığımız nazîrelerden Kâzım Paşa, Hersekli Ârif Hikmet, Recaî-zâde Ekrem, Abdülhak Hâmid, Ziya Paşa'nın kaleme aldığı gazellere ilgi gösterdi. Bunların arasından da en çok Recaî-zâde'nin yazdığını beğendi; ötekilerden üstün buldu. Ancak Kemal, gene de arzu ettiği veya beklediği ölçüde Ekrem'in gazelini de güçlü bulmadı. Zeynelâbidin Reşid Bey'e yazdığı bir mektupta o; «Ekrem, gazele bir nazîre söylemiş, hem de çiğnemiş. Beni bir diğer nazîre ile uğraşmağa mecbûr etti»[19] diyerek bu görüşünü açıkça dile getiriyordu. Bununla birlikte Kemal, Ekrem'in gazeline bir nazîre yazmaktan da geri kalmadı. Şairin «Lâzımsa» redifli ikinci gazeli şudur :

Tarîk-i hakta cân ü tenden olmak yâd lâzımsa
Beni hâzır bulursun her-çi bâdâ bâd lâzımsa

18 *Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri*, Haz. : Mehmet Kaplan, İ. Enginün, Birol Emil, N. Birinci, Abdullah Uçman, İ.Ü. Ede. Fak. Yay., İstanbul 1984, s.: 62-63. Cenab'ın bu naziresi ilkin *Sebât* (no : 10, 31 Temmuz 1302/12 Ağustos 1886, s. 75-76) gazetesinde yayımlanmıştır.

19 *Namık Kemal'in Mektupları II*, Haz : F.A. Tansel, T.T.K. Basımevi, Ankara 1969, s. 58.

Ne minnet intizâr-ı berka ey âhen-ger-i gayret
Benim gönlümden al gel tiğ içün pûlâd lâzımsa

Eden tahrîb-i âlem inkisâr-ı kalbidir halkın
Gönül yıkma cihânı eylemek âbâd lâzımsa

Fenânın en münîr âyinesi mûy-ı sefîdindir
Sana aklınla pîr olmak yeter irşâd lâzımsa

Mücâzât-ı kabâyihte nedir bu hırsın ey zâhid
Şerî'at nasb ederdi âleme cellâd lâzımsa

Neden sandın nizâm-ı âlemi kibr ile kā'imdir
O fende hâce bir şeytan mıdır üstâd lâzımsa

Bu kānûn-ı meşiyyet ferdi ferde etmemiş muhtâç
Sana Allâh eder her hangi işte dâd lâzımsa

Nedir bilsekti bâri çarh-ı dûnun şart-ı ikbâli
Girerdik imtihâna biz de isti'dâd lâzımsa

Hatâ-yı ehl-i kesret ol kadardır bahs-i vahdette
Rakam kâfi değildir cümlesin ta'dâd lâzımsa

Şühûd erbâbının re'yince rü'yet ayn-ı vâkidir
Bu da'vâda ederler halkı istişhâd lâzımsa

Cihânda fâriğiz biz şöhretin sıytın kemâlinden
Kemâl'i gâh gâh etsün bilenler yâd lâzımsa[20]

Yukarıda Kemâl'in, bu gazeli Ekrem'in gazeline nazire olarak kaleme aldığını söylemiştim. Bunu Kemâl'in kendisi de söylüyordu. Aslında bu iki gazelin birbirine benzeyen en önemli yönü muhtevadadır; her ikisi de «hakîmâne» tarzdadır. Ancak, gerçekten de Namık Kemal'in dediği gibi, Ekrem'in naziresi oldukça zayıf düş-

20 *Namık Kemal'in Şiirleri,* Yay. Sadeddin Nüzhet Ergun, İnkılâp Kitabevi, İstanbul (tarihsiz), s. 76.

müş. Namık Kemal'in ikinci «lâzımsa» redifli gazeli bana biraz birinci «lâzımsa» redifli gazele nazire gibi geldi. Daha doğrusu bu gazel nazirenin naziresi gibi. Gerek söyleyişi (genel anlamda buna üslûp tarzı da demek mümkündür) gerek muhtevada işlediği temler birbirine çok yaklaşıyor. Öncelikle birinci gazelde daha yumuşak bir ifade ile dile getirilen «hak, adalet» gibi kavramları Kemâl, bu ikinci gazelinde kendi «ben»ine uygun bir tarzda konuşuyor. Söz gelişi birinci gazelde;

Sana senden gelir bir işte ancak dâd lâzımsa
Ümîdin kes zaferden gayrıdan imdâd lâzımsa

diyen ve ikinci şahsa (muhataba) «sen» diye hitap eden Kemâl, ikinci gazelde;

Tarîk-i hakta cân ü tenden olmak yâd lâzımsa
Beni hâzır bulursun her-çi bâdâ bâd lâzımsa

derken kendi «ben»ini ön plâna çıkarıyor. Bu «ben», gazelin ikinci beytinde Namık Kemal'e özgü bir deyişle,

Benim gönlümden al gel tiğ içün pûlâd lâzımsa

biçiminde karşımıza çıkıyor ki gerçek Namık Kemal'in şahsiyetini burada bulabiliyoruz.

Namık Kemal, yenilik yolunda atacağı adımları inceden inceye düşünerek gerçekleştiriyor. Eski şiir geleneğini pek çok yazısında tenkit eden, hatta onunla alay eden şair, «nazire» geleneğini iyi kullanıyor. Kendisinin ilk kaleme aldığı birinci «Lâzımsa» redifli gazelde fikrî muhtevaya dayalı yeni temleri işliyor. Bunları da gene nazîre yolunu kullanarak edebî çevreye empoze etmeye çalışıyor. Bir anlamda edebî çevrede bir münazara havası yaratıyor. Böylelikle bu yeni temler değişik sanatçıların şiirine konu oluyor.

İşte Namık Kemal'in sanatının bir başka özelliği bu noktada karşımıza çıkıyor. Edebî çevredeki bu tavrıyla, her zaman eskiyi yıkma teşebbüsünde bulunmayan, eski geleneğin içinden yeni tarz şiiri yaratma gayreti içinde olan bir Namık Kemal'i görüyoruz.

CELÂLEDDİN HARZEMŞAH'DA ŞİDDET UNSURLARI

*Bilge Seyidoğlu**

Namık Kemal'in *Celâleddin Harzemşah*[1] adlı eseri savaş sahneleriyle başlayıp savaşla sona eren bir oyundur. Büyük bir müslüman Türk hükümdarı olan Celaleddin Harzemşah aynı zamanda idealist bir şahsiyyettir. İdeali uğruna hayatını ve ailesini feda etmekten kaçınmaz. Müslümanların evvelâ Moğolların sonra da Abbasîlerin katliamına uğramaları onu bedbaht eder. Bu arada Abbasî hükümdarlarının Cengiz'le işbirliği yaparak müslüman kanı akıtmaları Harzemşah'ın en büyük ızdırabıdır. Bir yandan Cengiz'in diğer taraftan Abbasîlerin ve yakınlarının entrikaları ile çevrilmiş bir haldeyken yine İslam'ın kurtuluşu için Celâleddin Harzemşah son nefesine kadar mücadele eder. Oyun hep bu mücadeleleri anlatır. Bu arada şiddet unsurlarının hâkim olacağı da tabiidir. Bu sahnelerde yer alan zulüm ve şiddet tasvirleri bize eski halk masallarımızın ve halk hikayelerimizin tasvirlerini hatırlatır. Halk masallarında ve hikayelerinde yalnız iyiler ve kötüler vardır. Kötüler iyilere zulmettikleri zaman gözümüzün önünde kanlı sahneler canlanır. Kıskanılan küçük kardeşin gözleri çıkarılır ve zindanlara atılır, canavarlar tarafından parçalatılır. Aynı şekilde zalimler cezalarını çekecekleri zaman katırların kuyruğunda sürüklenir, kırk satırla cezalandırılırlar. Bu sahnelerin benzerleri *Celâleddin Harzemşah*'da da mevcuttur. *Celâl Mukaddimesi*'nde yazar halk mahsullerinden bahsederken onları küçümser ve alay eder. Fakat tavrı menfi de olsa halk mahsullerini iyi bildiği anlaşılmaktadır. İşte bu sebeple biz

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

1 Namık Kemal, *Celâleddin Harzemşah*, İkbal Matbaası El-Kahire, 1292. Zikredilen sayfalar, bu baskıya aittir.

Celâleddin Harzemşah'da şiddet ve zulümle ilgili unsurları ele almayı uygun bulduk. Bu unsurları ihtiva eden sahnelerde yazarın yaratıcı gücü ve başka tesirler mutlaka vardır fakat bu sahnelerdeki başarının altında halk kültürünün bulunduğu da açıktır.

Abiskun adasında bir çadırda oyun başlar. Celâleddin Harzemşah karısı Neyyire ile konuşmaktadır. Neyyire Celâleddin'le konuşurken babasının düşmanla nasıl savaştığını anlatır. Bu savaş sırasında kendisi de babasının yanındadır. Celâleddin'i ilk defa orada görmüştür : «..(.....) atlılarımızın hangisine baksam ölüm kanlanmış da koşa koşa ardıma dadanmış geliyor sanırdım. Pederimi gördum kendini bir kılıcın bir kargının üzerine atıyor, bir kaç yerinden yaralanmış arkasındaki hil'ati kan damlalarından kaplan postuna benzemiş. Hava kararmış gökler Cenab-ı Hakk'ın gazabından mahluk bir cehennem gibi korkunç korkunç gürler..... yerler evlâdının kanı yüzüne gözüne dökülmüş bir valide gibi acı acı inler. Her dakikada bir yıldırım, ateş renginde yaradılmış bir ejder gibi büküle büküle bulutları yırtarak ya bir ağaca ya bir kargıya çarpar yüz binlerce adam zırhlar giyinmiş sanki giyinmekle gönülleri de demir kesilmiş can almakta Azrail'le yarışır. Bu tarafa bakarsın bir asker başkasının yakasına sarınmış güya kendi ruhu imiş de elinden kapılırmış gibi bin hırsla bin gazabla canını almağa çalışır...» (s. 13).

Celeâleddin Harzemşah, karısı Neyyire'ye üzüntüsünün sebeplerini şöyle anlatır :

Düşmanla aramızda bu kadar mesafe var. Rüzgâr buralara kadar insan lâşesi, insan yangını kokusu getiriyor. Toprağı dinlesen, yetim iniltisi işitiliyor. Suya baksan şehid kanı görünüyor. Dünyaya ne kadar kemâlât, ne kadar bedayi gelmişse bugün cümlesi Arab Acem mülklerinde toplanmış cehaletden denî, vahşilikten zalim bir hınzır insaniyetin altı bin yıllık mahsul-ı hayatını bütün bütün mahvedip de yerlerinde adam kellesinden yapılmış kalelerden mazlum kanıyle yazılmış mersiyelerden başka bir şey bırakmamak istiyor.

O Darü'lfünunların muhafızı biz idik öyle iken yıllarca mezarda kalmış meyyit azası selbi gibi pejmürde perişan mekruh bir hale düşmüş şu topraklar içinde çürüyoruz».

Horasan'ı gurilerden kurtarır. Fakat Cengizle yaptığı savaştan, Harezmşah'ın babası kaçmıştır. Padişah olduğu için Celâleddin de mecburen babası ile geri çekilmiştir. (Mehmet Harezmşah) (Bir adaya saklanır).

Bozulan ordu Irak'tan Kirman'a-yürür-oradan Isfahan'a geçerler. Mehmet Harezmşah'ın oğlu Rükneddin orada Tatarlar tarafından esir edilir. Ölürken İran'ın yardımına gidilmesini söyler. Cengiz İran'a girmiş burada Mehmet Harezmşah'ın ordusunu dağıtmış annesini esir etmişti ona da çok kötü davranmaktadır. (s. 34-35).

«.....Bir validen kurtuldu. Biçare kadın ne de bedbaht. Bir ölmüş dünyada iken cehennemden ziyade azap çekiyor. Her gün kapısında bin fakir besleyen şimdi Cengiz yemek yerken köpek gibi adeta av köpeği gibi karşısında zencirini sallıyarak başını iki elinin üzerine koyuyor da o hınzırın, o melunun atdığı ekmek parçaları ile taayyüş ediyor».

Padişah Mehmed, duyduğu kötü haberler sonunda kendisini iyi hissetmez. Celaleddin'in kendisini toplaması isteğine karşılık : (s. 36).

«....Gözlerin mi perdelendi? İşte işte görmüyor musun? Kılıca bak ucundan dökülen damlalardan çadırın içi kan deryası kesildi. Gözlerinden etrafına alevler saçıyor. Âh Rükneddin'in başını dişleriyle tâ şah damarlarından ısırmış hala ağzından koyu koyu kanlar dökülüyor da kara yılan gibi vücudunu sarıyor» (s. 37).

Sonra bir kol ağrısıyla padişah düşer ve ruhunu teslim eder.

Kimin padişah olması gerektiği münakaşaları sırasında Hadim Han Cengiz ve ordusunun çok büyük bir tehlike olduğunu onunla savaşmanın doğru olmadığını söyler (s. 43).

«.....bilmiyorsunuz Tatar ile kavga nedir? Kaza ile güleşmek, kader ile harb açmaktır».

Tatar adı insan değil filden heybetli, kaplandan hunriz, karıncadan kesretli, bir kavm. Ordusu hareket ettiği zaman bir memleketin üzerine bir âlem yıkılup geliyor gibi görünüyor. Yürüdükleri vakit ayaklarının altında dünya inliyor sıkletlerinden rub'-ı meskun yere geçecek. Bu kesretleriyle beraber div cinsinden midir,

Allah'ın gazabından mı mahlukdurlar nedir? Bir fırkaları elli memleketimizi mahvetmeye kifayet ediyor. Bir kadınları altmış erkeğimizi itlâfa muktedir oluyor. Her biri bir belâ-yı mücessem. Her biri bir mevt-i zî-hayat. Muharebe açılalı daha ne kadar zaman oldu etrafı altı ayda güç dolaşılır bu kadar mamur memleketleri cihan-ı vücuddan ayırdılar. Adem âlemine ilhak ettiler. Ayaklarının tozu geçtikleri memleketleri de Allah'ın güneşini göstermiyor. Vücudlarının kokusu uğradıkları yere ölüm dağıtup geçiyor. Atlarının Azrail yedeğini çekermiş. Cehennem kuyruklarında bağlı sürüklenirmiş gibi bir kere göründükleri tarafta mezardan, yangın yerinden başka birşey kalmıyor. İlk gelen Tatar ordusunun karşısında bulundum. Huda bilir ki her birimiz bir Harezmşah saltanatına mâlik bulunsak yine Cengiz bizi ıssız çöllerde hayırsız adalarda açlıktan ölmeye mecbur eder. Kim çocuklarının vücudunu kurt kuş ağzında, karılarının gerdanını düşman zinciri altında görmek isterse Celâleddin'e tabi olsun....» (s. 43).

Melik Nusret Celaleddin'in veliaht olduğunu onun babasının yerini alması gerektiğini söyler. Hadim Han bu karara karşı çıkar.

Hadim Han : «Muradınızı ihfada mana nedir? Celâleddin'den korkuyorsunuz, değil mi? O kadar telâşa hacet yok. Bize lâzım olan tedbirlerin birinde kusur etmedik. Şimdi pençemi sıkıversem tırnaklarımdan Celâleddin'in kanı damlamağa başlar.....» (s. 43).

Celâleddin Harzemşah'a aleyhinde bulunanların sözleri nakledilince hiddetlenir (s. 57). Ah ervah-ı habise gibi pederimin damarlarında dolaştınız. Kalbini istilâ ettiniz.

Tatar ile harb açtınız sonra kuvve-i vahime gibi beynine sokuldunuz, tabiatına galebe ettiniz. Yirmi iki sene şaniyle şöhretiyle muktedi olmuş bir padişahı ecelin kazanın kolaylıkla bulamıyacağı bir kûşe-yi hafaya sakladınız. Yarı cihanın harabına yarı dolusu insanın telefine sebep oldunuz. Şehirler, ateşten cehennem derelerini, sahralar mevtadan mahşer meydanlarını andırıyor..... Analarının rahmindeki çocuklar, mezarlarının köşesindeki ölüler Tatar'ın kılıcından, kargısından emin olamıyor. Bu belâların cümlesine siz sebep oldunuz. Sonra ninesinin laşesini taksime, köpek yavruları gibi her biriniz mülkün bir parçasını sardınız. Her biriniz Cengiz'e kassam olmaktan başka özenecek bir şey bulamadınız. Köpek

iken kaplan mukallidliğine kalkıştınız. Her biriniz ibadullahın başına Tatar'ı arayacak kadar belâ kesildiniz. Hâlâ dişlerinizden tırnaklarınızdan şehid kanı damlıyor. Ona da kanaat etmediniz. Şimdi padişahınızı yalnız padişahınızı değil padişahınızın ırzını düşmanlara teslim etmeye kalkıştınız öyle mi? Habisler madem ki dininizin, milletinizin harabına kasdetmiş bir meluna rüşvetle hulûl edip de dünyada, ahirette melun olmağı murad etmişsiniz bu tekellüfe ne hacet var idi? Karılarınızı, kızlarınızı takdim edin Cengiz onlara da kanaat eder» (s. 58).

Bu arada düşmanın, Tatarın orduyu bastığı haberi gelir, savaşa giderler. Celâl düşmanı püskürtür.

Ordu Sind Nehri kenarında karargâh kurmuştur (s. 74) Harezm yıkılmıştır. Ordudan ihanet edenler olmuştur, haber Celâleddin'e ulaşır. Celaleddin'in teessürü çok büyüktür (s. 76).

«Ah peder! Peder yeis layıksız idi fakat sebepsiz değilmiş. Bu adamların kalbi hıyanetten dağdan mı yaratılmış? Damarlarında kan yerine irin mi dolaşıyor? Bir insanda bu kadar alçaklık tasavvur edemezdim. Bir habis firavun kesilmiş dünyadan tevhid-i ilahiyi kaldırmak istiyor. Bir muvahhid-i millet karşısına durmuş dinin namusun, vatanın, hayatın, malın muhafazasına feda oluyor da Seyfeddin'in beygiri bu kadar mukaddes maksadlardan ziyade itina buluyor.

Bu hınzırın hırsı bu huysuz atın şeametiyle dünyada ne kadar insan olursa ciğelerindeki yaraların kanıyla boğulacak gönüllerindeki tahassür ateşi ile yana yana mahvolup gidecek (s. 76).

Celâleddin'in kardeşi Seyfeddin, atına hakaret edildiği gerekçesi ile yiğit Özbek'i öldürür. Buna öfkelenen Harzemşah yukarıdaki sözleri söyler. Celâleddin elinde kalan son askerlerle Cengiz'e karşı savaşmaya giderken karısı ve oğlu düşman oklarıyla vurulmuştur. Yaralı halde kaçan nehri geçmeye çalışan Celaleddin Harzemşah'ın yanına gelirler. Askerlerin bir çoğu Sind Nehri'ni geçerek kurtulurlar. Tatar askerleri de bu sırada nehre yaklaşır. Celâleddin karısı Neyyire'yi ve oğlu Kutbeddin'i de yanına alır. Bir Tatar askeri peşlerinden yetişir üçünü de esir etmek üzeredir. Celâleddin karısını ve çocuğunu Sind Nehri'nin sularına bırakarak kendisi sahile çıkar (s. 87).

Tebriz'de ise Melike Mihricihan kocasından ayrılmıştır, kocası Atebek Alıncak'tadır, kalenin muhafazasını karısına bırakmıştır. Melike Celâleddin'e karşı kalbinde büyük bir muhabbet beslemektedir. Memleketi ona teslim etmeye hazırdır fakat karşılığında onunla evlenmek istemektedir (s. 87-88).

Celâleddin ise içinde bulunduğu durumdan dolayı çok üzgündür : «Nikâh için ne de mes'ud bir zamana tesadüf etmiş, sur u sürurumuzda Tatar altında mahvolmakda olan yüzlerce memleketin ihtirakını meşale, yüz binlerce nüfusun feryâd u ızdırabını çalgı makamında kullanacağız (s. 105).

Celâleddin'in hayatta istediği tek şey islam birliğini kurmak islamiyete hizmet etmekti. Tebriz'den gelen elçi Kıvameddin bu işi halifenin yapması gerektiğini söyler. Bunun üzerine Celâleddin Halife Nasır'ın Cengiz'den daha hain olduğunu ve İslâmiyete ettiği kötülükleri anlatır.

«Nasır hem hanedan-ı nübüvvet karabetini hilafına sahavet-i iskak eder hem hanedan muhibblerini müşriklerin seyf-i kahrı âteş-i zulm ile mahvolmağla layık görür öyle mi? Ehl-i beyti tayyib ü taharetle vasf eden Cenab-ı Hakkın Kahhar ismine iman ederim ki Ebu Leheb dünyada bulunsa idi Ümmet-i Muhhammed'e bu hıyanetin binde birini reva görmezdi... Pekala halifenin pedere gayzı varmış kendi mezhebdaşına karşı her türlü silâhın istimaline cevaz bulmuş da Tatar'ı devletin tahribine anınçün davet eylemiş... Bu da sizin gibi saltanatı din-i devletten mukaddes görenler indinde mazur tutulur imiş!... Pederin irtihalinden sonra şarkda bulunan İslâmın riyeseti bize intikal etti. Benim size Mehmed Harezmşah'ın oğlu olmaktan başka bir kabahatim yok idi.

Halbuki ben Harezmşah'ın sulbünden kendi ihtiyarımla gelmedim.

Abiskundan çıktıktan sonra ta Sinde ininceye kadar millete memlekete edebileceğim hizmetler içün şan meydanlarında bu kadar eleni deliller gösterdim. Kaza-yı mübrem gibi def'i nâ-kabil bela-yı asumani, mukavemeti muhal addolunan Tatar ordularını rast geldiğim yerde kahrettim. Fahr olarak söylemem İslâmın bedbahtlığından mıdır nedir Arap ve Acem'in Tatar'a karşı bir ümmid-i necatı kaldıysa benim toplayabildiğim kuvvetten ibâret idi. Nasır

mukallidlerin, bir takım yadigârların hamiyyetiyle Sind Nehri kenarında Kerbela kadar bir Meşhed-i hamiyyet peyda olduktan sonra nur-ı didemi, ciğer peremi elimle kabz-ı ervaha teslim ettim. Gönlüm hayattan ölüm kadar istikrah ederken cennetle aramızda iki kademeden ziyade mesafe kalmamış iken İslama hizmet için devlet-i şehadetten beter ettim. Hayatımı, ümid-i ahiretimi de ruzigarın müsaadesine bıraktım.. Bir belâ seline atıldım. Zahirde dünya kadar vüsatli, hakikatda kabirden sıkıntılı bir iklim içine düştüm. Üzerimizdeki güneş cehennemden hareketten istiare eder. Şulesinin her nariyle başımıza bir kızgın mil sapladı. Ayağımızın altındaki kumlar sıcaklıkta gayya derelerinin şerareleriyle yarışarak bâd-ı sümumun önüne düşer.

Üzerime canlanmış mezar gibi kaplanlar, donmuş yıldırım gibi ejderler dökerdi. Getirdiğim yerlerin havasında mevt yağardı. Sularında veba kaynardı. İnsanlarının gayzı husumeti ise o asumanî belaları unutturacak kadar tahammül-güzar idi. Beherine mesaibi içinde diyanetten başka bir şey düşünmedim. Muhalata vücud vermeye çalıştım. Uğraşa uğraşa yetmiş kişi ile bir ordu tertibine muvafık oldum. Irak'a geçince Cenâb-ı Hak meyyitten medarsız, hayalattan hükümsüz bir takım mahluklar içinde benim için cihan-ı hamiyyet icadetti. Yanımdaki ordudan bir devlet meydana geldi. Bu tecrübeler İslam için yine bir istidad-ı hayat bir kabiliyet-i saadet göstermiş idi. O geçmiş edvar bir daha vücuda gelmedi. Zamanımız bir çok asırlardan beri fevt etmekte olduğumuz maali için bir deveran-ı haşr olmak ihtimali ayn-ı hakikat görünmeğe başlamış idi. Nasır'ın ağrazına feda olan yüz binlerce şühedanın kurb-ı ilahide okudukları lanetten olsun kurtulmağa halde bir istidad gördüm. Ahrar-ı müslimini düşdükleri felaket zindanlarından kurtarmağa, takdirde bir müsaade emaresi hissettim. Hayalim ilerledikçe ilerledi. Emeviye'nin münteha-yı garbinden Kaşgar'a isal ettiği nur-i imanı Abbasiler devrinde matla-ı hurşide götürüp de dünyanın her tarafında âlem-i imkânda ziyadan parlak bir nur, güneşten bedihi bir hakikat mevcut olduğunu göstermek istedim. İşte sizin halife dediğiniz adama da ben bu kadar âli bir maksatla müracaat etmiş idim. Gönlünde ulviyyete zerre kadar meyli olanlar o derece parlak bir tasavvurun fiile gelmiş mahal olduğunu levh-i mahfuzda görmüş olsa nazarında bir hata vukuuna ihtimal verir de yine

tecrübesine kalkışır. Siz anı yeryüzünde Cenâb-ı Hakk'ın saye-i nuranisi kıyas ediyorsunuz, o ise Cengiz dedikleri zımm-ı zî-hayatın zıll-ı kesifidir. Aralarında yalnız bir fark var. Eğer dikkat ederseniz bunun mahiyetini Cengiz'den daha zulmanî bulursunuz.

O Cengiz'e bir İslâm mülkünü mahvettirmek için taltifnameler, hediyeler, hazineler gönderen yadigar-ı islâmın mevcudiyetini kurtarmak menfaatını iade etmek istediğim için İslâm sulbünden gelmiş, İslâm kucağında büyümüş, İslâmiyeti muhafaza için İslâm akçasıyla techiz edilmiş adamlar gönderdi de beni İslâm kanı dökmeğe mecbur etti. Ben ki indimde bir müslümanın kanı kâinatın cevher-i hayatı kadar kıymetlidir. Ben ki! nazarımda bir müslümanın kanı bir âdemin değil bir devletin dâmen-i ikbalini lekelemeye kifayet eder. Nasır'ın İslâm'a ettiği hıyaneti ne Yezid'den gördük ne Haccac'dan. Herif melanetinde Cengiz'e mukteda oluyor. Şeytan ecelin pençesine düşmedi ki toprağı anın mezarından alınmış diyeyim. Ya siz Allah'tan peygamberden utanmaz mısınız?

Eşna-ı tabiratiyle redaetini göstermek kabil olmayan bir adama halife namı veriyorsunuz! (s. 112).

Nasır'a kızgınlığı devam eder :

«Nasır İslâm'ın merkez-i hilafetine sığmamalıydı. Gönderdiği haşarat ile karşıma gelmeliydi ki kendini haşa yeryüzünün Allah'ı göstermek isteyenlere de dünyada bir uyuz köpek yavrusunun haline hased etmek, cehennemde şeytandan şefaat ümid eylemek nasıl nasib oluyormuş. Firavun'un düştüğü gazab deryalarında gark olmak, İslâm kılıncı altında yere batmaktan ehven, Nemrud gibi başını tokmaklarla dövdürmek, hamiyyet-i güzine siper olmaktan hafif mi imiş? (s. 113).

Neticede Tebriz'in anahtarı Celaleddin'e teslim edilir (s. 116-117).

Celâleddin Harzemşah İran Melikesi ile evlenir fakat onu görünce ölen karısı Neyyire'ye çok benzediği için ürperir, çekinir. Onun bu çekingenliğini Mihricihan da farkeder.

Mihricihan ile Zahide arasında şu konuşma geçer :

«Valideciğim! bilmem hikmeti nedir? Celâl'im beni gördükçe mezar görmüş gibi oluyor. Çehresine bir hüzün, haline bir dehşet çöküyor.

Gözlerindeki ziyalar, dudaklarındaki tebessümler bütün bütün mahvoluyor, gidiyor!..

İnkâr etmem gördüğüm riayetler haddimden pek ziyadedir. Fakat uhrevî bir şeye hürmet eder gibi çekinerek gözleri dolarak riayet!.. Ben anı ruh gibi, gençlik gibi seviyorum. Yanına vardıkça vücudum bir mücessem hayat, gönlüm bir canlı taravet kesiliyor. O bana hasta eğlendirmeğe çalışır gibi girye kadar hazin tebessümlerle yetime teselli verir gibi! Ah kadar müessir taltiflerle mukabele ediyor. Ah mümkün olsa da gönlüme bakabilsem de içindeki esrarı görsem»!.. (s. 123).

Mihricihan Celâleddin Harezmşah'ın üvey annesi ile konuşurken şimşek çakar. Mihricihan ürperir (s. 124).

«O ne idi? Karşıda ne görünüyor?
Tepelerden kar mı yağıyor?»

Sonra üvey kayınvalidesi Zahide'ye rica eder. Celâleddin'in kendisine neden öyle süzgün baktığının sebebini öğrenmesini ister (s. 130-131).

Celâleddin Harezmşah Neyyire ile Mihricihan'ın birbirlerine çok benzediklerini bu yüzden ne kadar üzüntü duyduğunu anlatır (s. 131).

«... O canımdan aziz bilir iken yirmi iki senelik kıymetli canına kıydığım Neyyire'm ahretten geri geldiğini iyice isbat için mezarının tozlarıyla geziyor sanıyorum. Valide valide!. insan kendi eliyle telef ettiği maşukasının hayal-i mücessemini daima karşısında görür de gönlünde meserret, çehresinde küşayiş kalır mı? Melike yanımda bulundukça dünyada mıyım ahirette miyim? fark edemiyorum. Neyyire dünyadan gitti gideli nazarımda yatağın mezardan farkı yok idi. Şimdi bir de kendimi her gece ölü kucağında zannediyorum. Yalnız bir kerecik gözünün önünde gezer, yüzüne karşı lakırdı söyler bir meyyit görmek dünyada en ziyade kuvvet-i kalbe malik olan kahramanların aklını izaleye kifayet eder.

Hayalde manzarada her dakika öyle bir temaşayı hail bulunursa ona tahammül mü olunur? (s. 131).

(...) felek bana ettiği işkencelerden eğlenmeği o kadar merak etmiş ki cehennemin dıvarına cinan bağlarının resmini yapar gibi gözümün önünde daima fevt olan saadeti ihtar edecek bir vücud gezdiriyor (s. 132).

Celâleddin'in üvey kardeşi Gıyaseddin Melik Nusret'i vurmuştur. Bunun haberi gelince Harezmşah hem kederlenir hem öfkelenir!

«Gıyaseddin, Melik Nusret'i mi vurdu? Hay tepesine Allah'ın yüz bin gazab yıldırımı birden vursun. Kılıcını müslüman vücudunda tecrübe ediyor. Cengiz askerliğine yelteniyor öyle mi? Benim de kardeşim olacak! İnsan böyle bir aile içinde var olduğunu düşündükçe niçin köpek yahut akrep cinsinden gelmedim diye teessüf ediyor. Köpek hasım karşısında iken arkadaşını ısırmaz. Akrep cinsini sokup da sair mahlukatı sevindirmez!..

Kardeşi Celâleddin'den af dilemek ister huzuruna kabul edilir.

«Gıyaseddin gel... bakalım! insan neslinden gelmiş kanlı canavar! (s. 136).

(...) sen nasıl milletini bir dokuz kinini bir kaplan gazabıyla öyle bir kahramandan mahrum ettin. İslâmın en metin kalasını yıktın, hain. Başını taşlarla döğe döğe ezeceğim, beynini topraklara içireceğim. Dinin en cevherli bir kılıcını kırdın melun! Etlerini kızgın cınbızlarla çeke çeke koparacağım, parçalarını köpeklere yedireceğim. Çektiğin eziyetlerden kurtulmak için cehenneme can atacaksın da gitmeye yol bulamıyacaksın (s. 137).

Melik Nusret ölürken Gıyaseddin'i affeder ve Celâleddin'den hakkını helâl etmesini ister (s. 145).

Celâleddin Gıyas'a «kalbini lanet ateşleri mi mahvetdi ve belki şeytan elleri mi? kopardı. Tecessüm etmiş gayz-ı muzmer gibi vücudunda bir hareket görülmüyor. Ağzından bir lakırdı işitilmiyor. Canına kıydığın adam üzerinde bir hakkın helâl olmuş gibi «helâl olsun» demeğe kâfir kinin, melun nahvetin kail olmuyor. Gönlünün bu kadar taharetsizliğine çarpılmaktan mı korkuyorsun ki o şehide

yaklaşamıyorsun..... git? Şerrine, ziyaret eder gibi ayaklarının ucunda yüzünü topraklara sür?... Allah çarpası hain! Elimi murdar vücuduna dokundurmağa beni mecbur etme. Bir kere yakandan tutarsam kendini rahm olunacak melunlar gibi boğazına kadar topraklar içinde görürsün.

Celâleddin, üvey annesi Zahide'nin ve öldürülen Melik Nusret' in ölmeden evvel ettiği ricalara dayanamıyarak katil olan kardeşi Gıyaseddin'i öldürmez fakat Tatarla giriştikleri harbi tam kazanacaklarken kardeşi Gıyaseddin askerin onda dokuzunu da yanına alarak Bağdad'a doğru yola çıkar. Celâleddin yine ümitsizdir (s. 156).

Ya Yarabbi! Hınzır da insan kıyafetine nüsh olunur mu? Lanet tecessüm eder de hanedan-ı hükümet içine düşer mi? Melunun kalbini şeytan mayasından mı yarattın? Yarabbi haini yarım saat elime verip de hayatımı hayat-ı ebediyyemi o anda mahvet kailim. Ağlayınca ne maskara bir şey oluyor..... Cünun da getiremiyorum. Cehenneme de gidemiyorum, ki şu azablardan şu eziyetlerden kurtulayım. Habis'in hali Habil, Kabil vakasını da unutturdu. Kabil'in kasdı bir cana idi. Bu benim canımdan aziz müslimine kasdetti. Hayatın zıddına mevt bar olduğu gibi benim zıddıma da Gıyas halk olunmuş. Yarabbi ecsam-ı tabiat paralanmadan nasıl böyle yırtıcı canavarlar vücuda getiriyor? Yarabbi bu hainlikler senin âleminde vuku buluyor da nasıl cehennemin ağzından katranlar köpürerek ateşler püskürerek yer yüzüne uğramıyor? Yarabbi basdığımız yerler bu seyyiatın ağırlığına nasıl tahammül ediyor da esfel-i safiline geçmiyor?

Yarabbi bu melanetler senin havza-i kudretinde zuhur ediyor da nasıl sadme-i Celâlin ecram-ı kâinatı birbirine parça parça mahv ve perişan etmiyor? Ah! peder peder felek bana tayib ettiğim halleri taklid ile ceza edecek! ademin hangi bucağına cehennemin hangi köşesine çekileyim. Hangi şeytanın koynuna saklanayım. Ki nice yüz binlerce yüz bin hainin kokmuş kanından, murdar cifesinden mürekkep olan şu deni dünyayı görmekten birbirinin laşesinden yaşar mahluklar içinde dolaşmaktan kurtulayım (s. 156). Güneş başımın ucunda durdukça üzerime ecel terleri yağdırıyor. Toprak ayağımın altında esnedikçe, etrafıma ölüm kokuları dağıtıyor. Of!..... saadet dünyaya gelmemekte imiş. Bir kere geldik ölümden başka kurtuluş yok âh!..... Ben şimdi arkasından yetişirim. Kaza gibi ba-

şına çökerim. Yarabbi vücudunun her zerresine başka bir can ihsan etsen de her birini ayrı ayrı itlaf etsem yine gönlüm teselli bulmayacak (s. 157).

Büyük bir ümitsizlikle ordunun başına gitmek istemeyince Orhan kendisi ordunun başında bulunmazsa müslümanların Nasr ile Gıyas'ın eline kalacağını söyler (s. 157).

Bunun üzerine Celâleddin :

Yok?..... istersen kalbimdeki damarları yılan dişiyle parala da bana öyle lakırdı söyleme!... Ah merkeze merkeze yarabbi!... Şu Tatar belası ne vakit defolup da Nasır dedikleri meluna Gıyas dedikleri hınzıra nevbet gelecek? (s. 157).

Gıyaseddin, geceleri gördüğü rüyadan dolayı uyuyamamaktadır. Bu rüyanın dehşetini annesine anlatır.

Gördüğüm rüya nasıldır biliyor musun? Birdenbire havada bir mehib avaze peyda oldu, yerleri gökleri istiab etti.

Kainatın her zerresi ayrı ayrı titremeğe, titreye titreye birbirinden ayrılmağa başladı. Fakat ateşli katran dumanları içinde bir kasırga ecram-ı ulviyyeyi birbirine çarpa çarpa bin parça eder (s. 161). Her prçasını kürre-i zeminin üzerine savururdu. Dünyayı o kadar tazyik ederdi ki yerlerin her menfezinden gök yüzüne kadar ateşler fışkırırdı. Bir halde ki her birinin içinde güneşin zerreleri alev renginde ölü kemiği, mezar taşı kaynardı. Nehirler havaya doğru alevden kesilmiş bir ejderha kesildi. Gök gürültüsünden müdhiş sayhalar dağıtarak dağlar yerinden oynadı. Kızgın zifften, cehennem iniltisinden mehib sadalar peyda ederek nice yüz bin paresi âleme kuyruklu yıldız gibi ateşler dağıtarak süzülür, birbiriyle müsâdeme eder. Parça parça etrafa esasından yıkılmış zannolunacak kadar dehşetli tarrakalarla yine bir büyük âlemle (s. 161) çarpışırdı. Müsademelerin peyda ettiği âvazeleriyle güya bir salâbet peyda eder, yekdiğeriyle tokuşur. Her sadmeden nice bin sada-yı hail zuhur ederdi. Alemin her zerresi döne döne büyür bir cehennem olurdu, etrafa ateşler dağıtmaya başlardı. Dağılan ateşlerin her zerresi uzaya uzaya yıldırım boyunda bir zencir olur, kenarına sarılırdı. Aşağıdan yukarı dünya kadar ateş pareler atılır, yukarıdan aşağı kehkeşan kadar saikalar yağardı. Güya dehşet tecessüm et-

miş de bir âlem şekline girmiş idi. Belki dünyada ne kadar mevcut var ise cümlesi dehşet kesilmişti. Yine hepsinden korkunç, yine hepsinden can şikaf avalimin fevkinde gelen sada idi. «Kemal-i dehşetle ellerini kulaklarına götürerek» hey gerçekten sada işitilmeye başladı. Felek bana uyku gibi uyanık yatmayı da mı haram edecek?... (s. 162).

Gıyaseddin, Celâleddin'in intikamından korktuğu için Karahıtay devletine Kirman'a, Burak Hacib'e sığınmıştır. Burak Hacib, Gıyaseddin'in annesi Zahide ile evlenmek, böylece Celâleddin Harzemşah'a tesir etmek istemektedir. Şehzade Gıyaseddin bu teklifi iyi karşılamaz. Bunun üzerine Burak Hacib hareket eder :

.....sen lisanına edeb talim etmeğe çalış!... İyice bil ki hayatın aslan pençesindedir. İyice bil ki padişahın kılıncı başının üzerinde duruyor. Şu divaneye bak. Kardaşını düşman önünde bırakmış. Tatar atlarının ayakları altında kalkan dumanları Gulyabani alayları zannetmiş buraya kadar gelmiş de canını kurtarmak için sığındığı memleketi zabtolunmuş kişver zannediyor (s. 167).

Burak Hacib kendi kendine :

Cebin üzerinde bin cebin görmeğe tahammül eden insan dudakta ufacık bir hande-i istihza görmeğe tahammül edemediğini bilirdim. Fakat içindekini setr etmekte, ayaklar altında sürünmekte, ruhsuzluktan, kansızlıktan mezar taşından farkı olmayan bir mahlukun da gülünç olduğunu görünce bu kadar müteessir olacağını ummazdım (s. 171-172).

Zahide de Burak Hacib'in evlenme teklifini reddeder. Hacib sinirlenir :

Murdar söz, kailinin ağzını bulaşdırır. Bendeniz buraya müşateme için gelmedim. Celâl kal'anın etrafında duruyor. Vücudumu bir ejder sarmış iken koynumda bir yılan besliyemem (s. 175).

Bu budala bir türlü meram anlamıyacak. İki saat sonra yılan gibi ayağımın altında sürüneceğinizi bilirken niçin beyhude yere murdar kanınızı dökeyim de gönlümü iğrendireyim. Sizin gibi tahta kehlesi kadar âciz mahlukları ezeceğim zamanda niçin hiddetle nefsimi izaç edeyim (s. 178).

Kapıda bekleyen Cabir, Burak Hacib'in eline bir kağıt verdi. Hacib okuduktan sonra kızgınlıkla Gıyaseddin'e :

.....bir dakika evvele gelinceye kadar nazarımda varlığınız ejder gibi mevhumatdan madud iken şimdi yılan zehri gibi nâmeşhud fakat yılan zehrinin tesiri kadar korkunç bir vücud olduğunuzu layıkıyle anladım (s. 180).

Burak Hacib, Gıyaseddin'in kendisini öldürtmek için bir tertibe giriştiğini öğrenince onu öldürtmeğe karar verir. Bu kararı annesi Zahide öğrenince Hacib'e : (s. 193)

Âh... Kabil dünyadan gittiği gün Havva'nın şeytan kalbine sokulmağa, yılan vücudunu zehirlemeğe kalkışamamışlardı! Allahım meğer insanlar içinde şeytandan melun, yılandan alçak mahlukat da varmış. Bu adam hem ciğer paremin canına kıyıyor hem de benimle sırıta sırıta konuşacak kanlı dişlerini gösterecek de bir biçare validenin evladı için döktüğü göz yaşını rahmet baranına tesadüf etmiş gibi eğlene eğlene seyr edecek (s. 193).

Burak Hacib, Gıyaseddin'i öldürtmeğe karar verir, Zahide Hacib'in kılıcını çekerek onu öldürmek ister fakat Hacib daha atik davranarak aynı hançerle onu göğsünden yaralar. Bu esnada Celâleddin'in ordusu gelir ve Burak Hacib Bağdat'a doğru kaçar (s. 197-198).

Celâleddin, Nureddin'i Nasır'a yollamıştır fakat getireceği haberden ümitsizdir (s. 207).

.....Kendimi şeytan gibi ateşten yaratılmış sanıyorum! Kendi başlarına gelecek belâyı tarif için Nureddin'i Nasır cenaplarına, müluk-ı taif hazretlerine gönderdim. Bugün yarın gelir görürsün! Ne garip haberler!... Ne melun teklifler getirecektir.

İslâm için mazi, adem harabelerinde hayal! ateş tufanlarında! istikbal! fena ve izmihlal makberelerinden ibaret görünüyor. İnsan bu mesaibi düşünür de çehresinde renk mi kalır? (s. 212).

Tebriz sarayında Celâleddin, Nureddin'den haber bekler Nureddin :

.....Bir vakit Nasr için şeytanlar saye-i zulmanisidir... buyurmuştunuz. Tarife keramet denilse becâdır. Şimdi bağdat tahtın-

da bulunan Mustansır'ın da ondan bir farkı olmadığına emniyet buyurulsun. Mübarek zât, kendisine bir garip zulmet tasavvur etmiş rahipler gibi baştan aşağı siyahlar bürünüyor; Bilmem hünsa mıdır? Yoksa çehresinde iğrenç iğrenç çıbanlar mı vardır? Yüzüne de bir siyah nikap tutuyor! Sokağa çıktığı zaman gazab-ı ilahi meydana uğramış gibi kapılar, pencereler kapanıyor. Tam tecessüm etmiş ve memleketi dolaşmağa başlamış gibi herkes bir tarafa kaçub saklanıyor. Cehennem kayalarından bir sanem yapılmış da devre çıkarılmış gibi her rast gelen secdelere kapanıyor! O azametle o dehşetle bir mahluk bizim gibi acezeyi, huzura mı kabul eder? Vezirleriyle, ulemasiyle, küttab-ı divaniyle, ümera-yı askeriyesiyle mülâkat edebildik. O da bin bela ile hasıl oldu (s. 213).

Bağdat yardım etmeyince, Şam'a gider. Şam'da Melik Eşref bu hükümdardır. Melik Eşref'i Celâleddin'e Nureddin şöyle anlatır : Eşref ile Konya'da Keykubat birleşmiş, Celâleddin'e harb ilân etmişlerdir (s. 220). Ahlat'ı istemektedirler ve Celâleddin'e karşı savaş açmışlardır (s. 223). Yüzbin kişilik bir orduya karşılık Celâleddin ancak on bin asker toplayabilir (s. 231).

Mihr-i Cihan da Celâleddin'le savaşa gitmek ister fakat Celâl razı olmaz. Başı ağrımakta Mihr-i Cihan'la, Neyyire'yi birbirine karıştırmaktadır. Mihr-i Cihan bu yüzden müteessirdir (s. 237).

.....iki saltanat hanedanından birbirine tamamiyle benzer iki kadın yetişeceğini onların ikisi de bir adama müptela olacağını kim tahmin edebilir?.. Divane!.. Keşke bir meyyit tasviri gibi görünsen, sahte hürmet, yalancı iltifat görmezdin. Azıcık olsun gerçekten sevilirdin. Ara sıra olsun müncezibane bir nazara nail olurdun? Şimdi muhabbete, nazar-ı aşıkaneye değil, sahte hürmetine, yalancı taltifata imkân kalmadı? Senden iğreniyorlar, senden korkuyorlar, seni câzû zannediyorlar!.. Ah şu vücud, şu mezar matrudu. Şu cenaze gölgesi kıyas olunan vücud, niçin ölmez de ruhu bulunduğu cehennem azabları içinde esir eder durur (s. 236-237).

Keykubat ile Eşref sulh talebinde bulunurlar, savaşa ara verilir (s. 242).

Celâleddin hastadır. Hekimin tavsiye ettiği ilâçlar verilir (s. 244).

Nureddin, dalgın yatan padişahın başında beklerken düşüncelere dalar :

.....of... meçhul... istikbal ondan ziyade meçhul! ezelden beri karanlık içinde dünyaya gelmişiz, gözümüzü açmışız biraz nur görmüşüz! Ebede doğru gidiyoruz. Ebedin birinci menzili olan ölüm döşeğinde gözümüz kapanır. Bir vakit gelip de açılacak fakat ne vakit açılacak?.. Acaba mezarın hayali de ezelden dünyaya gelmek zamanı kadar imtidad mı edecek? Hayalat ile uğraşmak lâzım değil (s. 244-245).

Padişah hasta! ne türlü hastalık? Ne garip musibet? Çehresi guruba tutulmuş güneş gibi, bir sarı toprak rengi bağladı?.. Vücudu ayağa kalkmış mezara benziyor da derununa cehennem saklamış gibi ateşler içinde yanıyor! (s. 245).

Celâleddin baygın yatarken sayıklar :

Saçlarındaki toprakları sil!.. Canlı oldun mezarından kalktın da beni buraya taciz etmeğe mi geldin? Ben seni Allah yoluna kurban etmiştim. Dünyada ne işin var? (s. 246-247).

.....Sind ırmağını görmüyor musun? Hab, tıpkı kara mezar toprağına benziyor. İçinde ölü kemikleri var. Tabut gibi kemik parçaları var. Gıyas! Buldun mu belanı melun? (s. 247).

Tatarlar Celâleddin'in üzerine hücuma girişmiştir. Melike de bir asker elbisesi giyerek Celâleddin'le beraber gider (s. 255-257).

Celâl, derviş kıyafetinde bir taşa dayanmış otururken Cengiz tarafından gönderilen Cabir elindeki hançerle Celâleddin'i göğsünden yaralar (s. 263).

Yaralı olan Celâl'in yanına Mihr-i Cihan gelir. Celâl, vasiyetnâmesini söyler :

.....ya Rabbi! Ya Rabbi! Tatar'ın İslâmiyeti kabul ettiğini ahirette olsun haber alıp ta mezarımda mahşere kadar rahat yatabilecek miyim?

Gaipten Bir Sada : Emin ol (s. 280). Mihr-i Cihan da Celâl'in hançeri ile kendisini hançerliyerek öldürür (s. 286).

Masal ve halk hikâyelerimizde de N. Kemal'in oyununda rastlanan sahnelere ve ifade özelliklerine rastlarız. Bu konuda birkaç örnek görelim : «Zümrütu anka kuşu : adlı masaldan».

.....gecenin bir yarısında uzaktan ağrı has bahçeden doğru bir harıltı, bir gıcırtı duyulur ki uçan kaçan cümle hayvanlar savuşurlar, böcekler bile korkularından cırıltılarını keserler. Ardından bir leş kokusu, bir kara duman alır her yanı. Fırın kapağı açılmış da alev püskürür gibi bir sıcaklık peyda olur ki, sonunda ağaçların arasından har har harlıyarak yedi başı kıvranır, ondört gözü çıldır çıldır yanar döner, gözü ilişenin dudakları çatlar bir dev azman, par par ederek yanaşır ağacın yanına[2].

Zalim sütnine kızın gözlerini ister: «Muradına Ermeyen Dilber Masalı» «Bir gözünü verirsen bir bardak su anca veririm. Yoksa beyhude sızlanma burada senin yardımına gelecek ağlamana sızlamana kulak tutacak kişiler yoktur. Bütün gemi de emrim altındadır. Feryadına kimseler gelmez. Bilmiş ol[3].

«Mercan Kız» masalından :

.....aradan çok geçmemiş, tam namaz zamanı uçurumun dibinden yukarı bir gıcırtı bir harıltı geliyor ki yerinden davranıp aşağı bakar, bir dev anasıdır, bir dudağı yeri süpürür, bir dudağı havayı yelpazeler. Bastığı yeri güm güm öttüren bir dev karısı ki soluk aldıkça otu, ağacı sam yeli değmiş gibi kavuruyor. Gıcıl gıcıl gelip kaya çatlağının dibinde durur, oradan yukarı bağırır[4].

Realist Halk Hikâyelerinden «Hançerli Hikâye-i Garibe'sinden bir örnek görelim :

.....hanımdır varub Kamer'i hasır üstünde serilmiş ve iki cellâd-ı bî-aman tarafeynde dayağı hazırlamış görünce, «Vay hain-i din daha ölmedin mi işte bugün senin cevher-i canını sanduka-yı cisminden cüda ve Süleyman'ın visali yoluna feda edeyim de yine o gülruhsarın iştimam-ı bûy-i tatir-i dimağ edeyim. Kızlar bana bir sandalye getirin ve cellatlar bu sefer ölesiye vurun» diyip o büt-i

2 Tahir Alangu, Billur Köşk Masalları, Remzi Kitabevi, İst. 1961 s. 104.
3 *a.g.e.*, s. 75.
4 *a.g.e.*, s. 205.

kâfir kenizek-i duzah unf-ı pür-unf ve kendisi fevvâre-yi âteş-i hışm u gazâb olarak oturdu. Kamer'in sesi kesilip bi-hûd olunca gördüler ki hayatından bir ramak kalmış bir daha vurulmuş olsa o anda ölmesi mukarrerdir[5].

Bu örneklerden de görülüyor ki Namık Kemal'in eserinde şiddet unsuru taşıyan sahnelerin başarısı yazarın kendi kültürümüzü, reddetmesine rağmen halk kültürünü çok iyi bilmesinden ileri gelmektedir.

5 Hançerli Hanım Hikâye-i Garibesi, Ceride-i Havadis Matbaası, 1267, s. 60.

NAMIK KEMAL'İN TÜRK NESİLLERİ ÜZERİNDEKİ TESİRİ

Fethî Tevetoğlu

Birçok büyük şairlerin sihirine kapılıp onlara hayran olan; onların izinde yürüyen; onları örnek alan, şekil ve öz bakımından onları taklit eden tilmizleri, öğrencileri, çırakları vardır. Fakat bunların sayıları bellidir, sınırlıdır onları, yüzleri aşmaz. Bir nesil geçtikten sonra da sürüp gitmez, son bulurlar.

Fakat, kendi çağının top-yekûn bütün insanlarını, bütün bir milleti ve kendinden sonra gelen birkaç nesli büyüleyip tesiri altında bırakan ve yıllar boyu bu tesiri sürdüren şair örneği çok azdır. Bir milletin sanat ve mefkûre semasında ay gibi, güneş gibi tektir; bir tanedir. İşte Türk edebiyatı dünyasında Namık Kemal böyle bir güneştir.

XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısından bu yana Türk vatanını korumak ve kurtarmak yolunda, Türk istiklâl ve hürriyeti uğrunda yapılmış savaşlarda şehit düşmüş veya gazi olmuş birçok kahraman vardır. Türk'e Türklüğünü duyuran, millî mefkûre aşılayarak millî benliğini kazandıran birçok şair, yazar, hatip, bilgin ve düşünür yetişmiştir. Bunların hepsi vatan, millet ve hürriyet aşkını **Büyük Vatan Şairi Namık Kemal**'den almışlardır.

Kendi çağındaki ve kendinden sonraki Türk nesillerine güneşlik etmiş Namık Kemal çapında tesirli bir şairimiz daha yoktur. Türk kahramanlığına hayranlığını: «Dünyada merd idik ve merdlikde ferd idik» diye özetleyen Namık Kemal, kendi izinde mertler yetişmesi için vatanda bu çığırı açan Türk'ün merdlik sembolü olmuştur.

Yalnız şairler, yazarlar ve düşünürler değil; XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısından günümüze kadarki sivil - asker bütün Türk aydınları, Türk vatanseverleri hürriyet ve inkılâp meşalelerini bu eşsiz şairin mısralarıyla tutuşturmuşlardır. İstibdatla mücâdelenin; vatan uğrunda kurban, hürriyet yolunda şehit olmanın eğitim ve örneğini Türk nesilleri Namık Kemal'den görmüş, öğrenmişlerdir.

Namık Kemal'in Türk nesilleri üzerindeki tesirini, ünlü Türk şair, edip, düşünür ve kahramanlarından örnekler vererek göstermek istiyoruz.

Bu konuda ilk örnek, iki yakın dostun; mücadele, kader, çile ve mefkûre arkadaşı Türkçü Süleyman Paşa (1883 - 1892) ile «vatan şairi Namık Kemal (1840-1888)'in arasında bulunan ilişki ve karşılıklı tesirin incelenmesi suretiyle verilebilir. Yalnız Namık Kemal'in *Târih-i Âlem* ve Süleyman Paşa'nın *Târih-i Osmanî* hakkında birbirlerine yazıp söylediklerini dikkate almak bile, Türk milliyetçiliği, Türkçülük tarihi'nin doruğundaki bu iki dost arasındaki karşılıklı tesiri sergilemeğe yetecektir[1].

Türklerin edebiyat ve düşünce alanına Avrupa'nın modern sanat tekniğini getiren (Şinasi, Ziya Paşa Namık Kemal mektebi) içinde bilhassa Namık Kemal'dir ki, Avrupa modeli edebiyatın her türünde verdiği eserlerle kat'i zafer sağlamıştır. Daha sonra gelen «sanat için sanat» anlayışındaki (Ekrem - Hamid Sezai mektebi) mensupları da Namık Kemal'den çok tesir gördüklerini bizzat belirtmişlerdir.

Türk şiirinde kendi derdi ve aşkı için değil de, kitlenin ve bütün bir milletin derdi, acısı için hamleler yapan ilk ve örnek inkılâpçı şair Namık Kemal olmuştur.

Yerli ve yabancı araştırıcıların büyük çoğunluğu, toplumumuzda bütün fikrî ve edebî hamlelerini ictimaî fayda için yapmış ilk

1 Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. a) Fevziye Abdullah Tansel : «Süleyman Paşa ile Namık Kemal'in Münâsebât ve Muhaberâtı», *Türkiyat Mecmuası*, C. XI, 1954, ss. 131-52; b) Dr. Fethî Tevetoğlu : *Süleyman Paşa, Hayâtı ve Eserleri* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi : 84, Ankara 1988, ss. 79-91 v.b.

büyük şair ve yazarın Namık Kemal olduğu gerçeği üzerinde birleşmektedirler[2].

Büyük Türk şairi Abdülhak Hamid Tarhan (1852 - 1937)'a :

— Çağdaşlarınız arasında Türklerden en çok kimi okur ve takdir edersiniz? diye sorulduğunda alınan karşılık şudur[3] :

— Takdir etmek haddim değildi ki! Lâkin, eski ve değerliler dışında, hayret ve hürmetle okuduğum büyüklerimiz rahmetli Recâizâde Ekrem'le yine rahmetli Namık Kemal'di.

Yine Namık Kemal'e ait hâtıralarını anlatırken şöyle demektedir :

«...Daha sonraları, Kemal sürgünde iken, bir defa altı saat kadar Midilli'de görmüştüm. O vakit beyaz bir gecelikle kabul ettiydi. Durmaksızın geziniyordu; devamlı bir heyecan içindeydi. Fakat konuşmasında o eski büyük cerbeze, o eski inandırma kuvveti hâlâ vardı ve belki daha da çoğalmıştı.

Son defa görüşüm de Rodos'tadır. Altı dakika kadar görüşebildim, uyuyormuş. Yanındaki odada da dâmâdı Rıf'at Bey yatıyordu. Ona söyledim: «Aman vaktim çok az, görüşmek istiyorum» dedim. Uyandırdılar... Kemal, pek üstün yaratılışlı bir adamdı; hârika idi diyebilirim. Değeri bilinememiş büyüklerdendir»[4].

Ünlü kadın şarilerimizden Nigâr binti Osman (1862 - 1918), Namık Kemal için şunları söylemektedir[5] :

«— Kemal'in zannederim söylemeğe bile hâcet yok, en ziyade sevdiğim şeyi, edebiyatımıza vatanseverliği getirmesidir. Onun için onu eşsiz bulur ve oniki yaşımdan beri bu üstün tarafını severim. Kibar bir üslûbdur Kemal'in üslûbu.»

Kendi üzerinde olduğu kadar, çağındaki bütün Türk aydınlarına en çok tesir eden kimsenin Namık Kemal bulunduğu gerçeğini en

2 Nihad Sâmi Banarlı : *Türk Edebiyatı Tarihi,* Devlet Kitapları, İstanbul 1976, s. 891.

3 Rûşen Eşref Ünaydın : *Diyorlar* ki..., İstanbul 1972, s. 11.

4 *a.e.*, s. 13.

5 *a.e.*, s. 24.

güzel belirten Sâmi Paşazâde Sezâi Bey (1860 - 1936) şöyle demektedir[6] :

«— Ben kendimi tanımaya başladığım vakit Kemal Bey, eski edebiyata karşı samimî bir surette harb ilân etmişti. Zannederim Avrupa'yı görmüş, gerçekleri görüp tanımış ve bizim edebiyatımızı son derece berbat bulmuştu. Kemal Bey'in bu yenilik harbi; dedelerimizi kötülemekten, dedelerimizi batırmaktan çok, içinde bunaldığımız o hareketsizliği yıkmak, Avrupa'daki ilerleme ve gelişmenin bizde de meydana gelmesini şiddetle arzu etmekten ileri geliyordu. Evet, o harbin sebebi: İlerleyip gelişmenin edebiyatta, edebiyattan da fikirlere ve vicdanlara geçerek buralarda yer etmesini şiddetle arzu etmesinden ileri geliyordu. Yoksa eskilerin en güzel şiirlerini yine üstâdın ağzından işitmiştim; onları taktirle okurdum.

Fakat artık o edebiyatın devamını çekemezdi. Elbette değil mi ya? Düşünün bir kere, dünya o coşmalar, taşmalar içinde iken bizimkiler burada hâlâ bir mısrâ ile kapanıp kalıyorlardı. Buna artık tahammül etmek kabil değildi. İşte Kemal böyle bir zamanda geldi ve bir volkan gibi gürleyip lâvlar saçtı. Avrupa edebiyatının çoktandır tanıdığı tiyatrolar, şiirler, romanlar, vatan fikirleri, toprak aşkları falan birdenbire edebiyatımıza bu akılları durduran zekânın gayreti ile girdi. Kemal'in hizmeti çok büyüktür. Kemal ortaya atıldığı zaman memlekette büyük cehâlet vardı. Elli-altmış kişilik paşa konaklarında ancak bir, nihayet iki haydi haydi üç kişiden fazla okur-yazar çıkmazdı. Bilhassa edebiyat sahasında o vakitler dünyadan vazgeçmiş, bir köşede kala kalmış, gerçeklerle yüzyüze gelmeyen, fakat kendi kendine çok güzel hayallere dalmış, afyona benzer bir iki beytten başka birşey okunamazdı. Yoktu ki okunsun.

«— Efendim; düşünün bir kere, Avrupa'da romantikler son derece rağbette. Hugo'lar, Lamartine'ler, De Vigny'ler aşkı terennüm ediyor. Bizde ise hâlâ bir şey yok. Kemal Bey gibi hareketli, dinamik bir adam tabiî bu mahrumiyete katlanamazdı. Onun için var kuvvetiyle çalıştı ve tabiî böyle çok büyük eksiklikleri ortadan kaldırmaya uğraşan bir yenilikçi, saf ve lirik olamazdı. Onun yetiştiği zaman; onu böyle dinamik, böyle ateşli, her meseleyi kurcalar bir

6 *a.e.*, s. 31-34.

adam haline koymuştu. Biliyor musunuz? Ben Kemal kadar da, bizim Hâmid kadar da yaşlı değilim. Bu anlattığım yenilik hareketleri meydana geldiği zamanlar ben, onyedi onsekiz yaşlarındaydım. Kemal Bey'i o sıralarda tanıdım. Kendisini ziyarete gittim. Hani, kitaplarda falan yazarlar ya; büyük adamın huzuruna gidince yüreği çarpmış diye. İşte ben Kemal gördüğüm zaman kendimde, hiç mübalağasız söylüyorum, öyle bir heyecan duydum ve elini öptüm. Bence Kemal'in dehâsı da Türk'dür, kusur ve noksanları da Türk' dür. Onda bir cihangirlik vardı; kendisine tâ dedelerinden geçen bir cihangirlik vardı. İşte onun edebiyat dünyasında kopardığı o çok büyük fırtına sıralarında idi ki ben de edebiyata girdim. Benim fikirlerim, düşüncelerim o vakitler baştan başa Kemal Bey'di. Fransa'da hani bir «Hugolatres»lar vardı ya, ben de Kemal'e karşı böyle bir haldeydim. O, iyi derse iyi, O fena derse fena idi. Bilmem, benim için bu böyleydi.»

Sezâi Bey, Süleyman Nazif (1869 - 1927) için de şunları söylemektedir[7] :

«...Süleyman Nazif de unutulacak bir adam değildir; Kemal'in âhenginin mirascısıdır.»

Edebiyat-ı Cedîde'nin ünlü edibi Hâlid Ziyâ Uşaklıgil (1865 - 1948) de :

«Bugün için fazla ihtiyatlı sayılabilen, fakat o zamana göre pek haklı ve yerinde olduğundan şüphe edemiyeceğimiz itidalli davranışı da Namık Kemal'in dili ve ifâdesi gösterdi» demektedir[8].

Servet-i Fünûn edebiyatının ünlü sanatçılarından Cenab Şahâbeddin (1870 - 1934) de şöyle demektedir :

«Kanaatimce bizde edebî nesir, Namık Kemal'le ve nazımdaki inkılâp da Abdülhak Hâmid'le başlar. Bunlar iki büyük varlıktır ve her büyük şahsiyet gibi onlar da yaratılıştan romantik idiler.»

«Bize gelince: Bizler, büyük bir hürmetle Kemal, Hâmid ve Sezâî'yi takip ettik.»[9]

---

7 *a.e.*, s. 38.
8 *a.e.*, s. 52.
9 *a.e.*, ss. 77, 78.

Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869 - 1949), Namık Kemal'in Şinasi'ye tesiri üzerinde şöyle demektedir :

«Namık Kemal Şinasi'ye en evvel gayret ve kuvvet getiren adamdır. En büyük şey de budur; çünkü Şinasi, onun gibi acar bir adam değildi. Halbuki böyle inkılâp yapabilmek için Kemal gibi ateşli bir tabiata çok lüzum vardı.»

«...Kemal, zamanına göre büyük ve iyi biçilmiş, hattâ pek ihtişamlı bir nesir meydana getirmiştir.»[10]

Hâlide Edib Adıvar (1882 - 1964) da kendisine sorulan :

— Bizde, sizden evvelkilerden, sizi en çok duygulandıran ve tesirleri altında bulunduran şair ve edibler hangileridir?

Sorusuna verdiği karşılıkta, Hâmid ve Rıza Tevfik'den sonra Namık Kemal hakkındaki düşüncelerini şöyle belirtmektedir :

«— Bir de ölmüşlerden bence değeri en fazla olan Namık Kemal'dir. Ama, eserlerini sevdim diye değil; eserlerinin arkasındaki Kemal beni alâkadar ederdi. Mert, cesur, fedâkâr bir idealist kahraman ruhlu bir millet adamı!.»[11]

Bir çok edebiyat otoritelerinin Namık Kemal hakkında birleştikleri mühim bir nokta da şudur: «Hürriyet Kasîdesi», «Vatan Türküsü» ve «Vâveylâ» gibi ünlü şiirlerindeki heybetli dil ve kompozisyon bir yana, Namık Kemal'in nesri, nazmından daha üstün niteliktedir. Son derece kuvvetli bir üslûba sahip Namık Kemal'in bütün mensur eserlerinde bu canlı üslûp hâkimiyeti âşikârdır. Sağlam bir dil; hareketli, bilgili, fikir, hâfıza ve heyecan cümleleri; zengin bir tekrîr sanatı; bir matematik dâvâsı isbat ediyormuşcasına sıralanmış; delilli, mantıklı ve inandırıcı bir üslûp; yazılmak için değil de haykırılmak içinmiş gibi seslendirilen bir dil, bu nesrin ayırıcı, belirgin vasıfları arasındadır. Onun sâde dille yazılmış tiyatrolarında, «Vatan» ve «Askerlik» gibi makalelerinde hattâ romanlarında yer yer bu kuvvetli ve telkinkâr üslûbun şahlandığı görülür.»[12]

Namık Kemal'in nesrini ve nesrin değerini diğer bir Kemal, Yahya Kemal, şöyle belirtiyor :

---

10 *a.e.*, s. 128.

11 *a.e.*, s. 163.

12 Nihad Sâmi Anarlı : *a.e.*, s. 903.

«Namık Kemal, Türkçe nesri, gür sesiyle ve kudretli nefesiyle bir hamlede diriltti; kuru yazı hâlinden çıkardı. Revân bir vâdiye döktü; zamanının okur yazarlarına, günü gününe hararetle okuttu. Dalgalı bir Namık Kemal cümlesi yarattı. Bu cümle bütün tilmizlerinin nazmında ve nesrinde şedid bir tesir icrâ etti. Gerçi bu cümle eski kitâbetin bir kırması sayılabilir. Milletin konuştuğu lisandan mülhem değildir. Eskilerin yazdığı lisanladır. Lâkin onun ateşîn bir ruhla canlanmış bir şeklidir. Bunun içindir ki Namık Kemal'in muâsırları olan okur-yazarlarımız, onun nesrine hayret etmediler, hayran oldular. Onun nesrinde eski kitâbetin bir mükemmelini gördüler ve yeni nesrine çabuk alıştılar. Namık Kemal'in daha genç yaşta muvaffakiyeti ile şöhretinin at başı beraber gitmesi bu sâyedir.»[13]

Eser ve faaliyetleriyle günümüzdeki Türk milliyetçiliğinin en seçkin ve önde gelen kadrosunu oluşturan Mehmed Emin Yurdakul, Ziya Gökalp, Müftüoğlu Ahmed Hikmet, Hamdullah Subhi Tanrıöver, Doktor Rıza Nur, Enis Behiç Koryürek, Nihâl Atsız, Peyâmi Safa v.b., Türkçülük meşalelerini hep Namık Kemal'in mısra'larından tutuşturmuş «Kemal Hayranı» şair, edib, bilgin ve düşünürlerdir.

XIX. yüzyılda milliyetçilik cereyanının Avrupa'dan bütün dünyaya yayılmaya başladığı dönemde Türkiye'de Edebiyat-ı Cedîdeciler ve Fecr-i-âtîciler şiir, hikâye ve romanda Avrupa taklitciliğini hüner sayarlarken[14], «Anadolu'dan Bir Ses»'in :

Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur!..

diye îman ve cesaretle gürlemesi, bu sesin sâhibi Mehmed Emin Yurdakul'u, Türk edebiyatında açılan yeni bir çığırın bayraktarlığına yükseltmiştir. Mehmed Emin Yurdakul, halk içinden doğan ve yükselen bir Namık Kemal hayranıdır. Hattâ Mehmed Emin Yurdakul'a, aristokrat aydınlar içinde doğan Namık Kemal'in, halk arasından yükselen, halka maledilen vulgarize bir dil kullanan temsilcisi demek mümkündür.

---

13 Yahya Kemal Beyatlı : *Edebiyâta Dâir,* İstanbul 1970, s. 278.

14 Dr. Fethî Tevetoğlu : *Büyük Türkçü Küftüoğlu Ahmed Hikmet ve Edebiyât-ı Cedîdeciler,* Kanad, Nisan 1947, Sayı : 2, s. 14-15.

İleride «Millî Şair» ve Atatürk'ün deyişiyle «Milletimizin Mübarek Babası»[15] diye anılacak bu halk çocuğu, doğduğu ve büyüdüğü çevreyi, tesirinde kaldığı babasını ve ocağını anlatırken şunları söylemektedir[16] :

«...Babam ümmî idi. Çocukken bana Battal Gazi, Kerem ile Aslı gibi halk masallarını okutur ve dinlerdi. Sonraları Namık Kemal'in *Evrâk-ı Perîşan*'ını okudum.»

M. Behçet Yazar da, Yurdakul'un gençken Namık Kemal'e merak sardırdığını şöyle belirtiyor[17] :

«Mehmed Emin başlangıçta kendisi için Namık Kemal'i okumuştur. Kemal'in basılmış ve basılmamış bütün eserlerini incelemiştir. Aslında Kemal dil bakımından aristokrat ise de, duygu, düşünce ve ruh bakımından demokrattı. Kemal'in kahramanlık şiirleri, vatan ve millet sevgisi aşılayan roman ve tiyatroları, tarihî yazıları halkın, gençlerin ruhunu coşturan eserlerdi. Bu yüzdendir ki Sâlih Reis'in *Evrâk-ı Perîşan*'dan hoşlanması ve Mehmed Emin'in ilk önce Kemal'e merak sardırması tabiî karşılanmalıdır.»

Mehmed Emin Yurdakul'un babası ve eşi gibi kendi aile çevresi dışında sevdiklerinin ve tesiri altında kaldıklarının birincisi, o günkü ve daha sonraki bütün Türk nesilleri üzerinde en büyük rolü oynamış bulunan Namık Kemal'dir.

Yurdakul bu konuya birçok defalar dönmüş ve kendisiyle yapılmış röportajlarda bu hususu açıklamıştır[18].

Elli yıl önce Yurdakul'la yaptığımız bir konuşmadan sonra biz de şunları yazmıştık[19] :

---

15 Dr. Fethî Tevetoğlu : «Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları I», *Belleten*, C. L, Sayı : 197 (Ağustos 1986), s. 532.

16 İsmail H. Baltacıoğlu : «M.E. Yurdakul ile görüştüm», *Yeni Adam*, nr. 532, 26 Ağustos 1943.

17 M. Behçet Yazar : *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyâtı*, İstanbul 1938, s. 24.

18 Dr. Fethî Tevetoğlu : *Mehmed Emin Yurdakul, Hayâtı ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi : 94, Ankara 1988, s. 111.

19 Fethî Tevet (oğlu) : «Millî Şâirimiz Mehmed Emin Yurdakul», *Kopuz* (İstanbul), Yıl : 1, Sayı : 5, 15 Ağustos 1939, s. 172, Dipnot : 2.

«Muhterem «Millî Şair», kendisiyle konuştuğum günde - 3 Ağustos 1939 Perşembe -, Türk edebiyatındaki şairler içinde bilhassa Namık Kemal'i ve sonra Tevfik Fikret'i; nâşirlerden de Ahmed Hikmet'le Ömer Seyfeddin'i sevdiğini söylemişti.»

Nüzhet Hâşim de Yurdakul'un sanat anlayışının Namık Kemal' inkine benzerliğine şöyle değinmektedir[20] :

«...Emin Beyefendi, bütün hayatında «sanat için sanat» nazariyesini biran bile kabul etmemiştir. Namık Kemal, nasıl «vatan için sanat» yapmışsa, o da, hem «iyilik için sanat», hem «millet için sanat» yapmağa çalıştı.»

Mehmet Kaplan, basımını hazırladığı *Türkçülüğün Esasları*'na yazdığı önsözde şunları belirtmektedir[21] :

«...Gökalp'ın babası Mehmed Tevfik Efendi, Namık Kemal hayranı idi. Oğluna da bu hayranlığı telkin etmiş ve ona büyük vatanseverin eserlerini okutmuştu.»

Her Türkçü gibi, Müftüoğlu Ahmed Hikmet de, taşıyacağı Türkçülük meşalesini ilk olarak Namık Kemal'den ateşlemiştir. Galatasaray son sınıf öğrencisi bulunduğu sırada, Namık Kemal'in âni ölümü üzerine yazdığı «Namık Kemal'e Mersiye» şiiri, Ahmed Hikmet'in 18 yaşında iken taşdığı millî duyguları ve Namık Kemal'i ne çok sevdiğini yansıtması bakımından çok ilginçtir[22].

Müftüoğlu'nun son yüzyıl Türk şairleri ve hürriyet kahramanları içinde en çok bağlı olduğu kimse, sanatına, mefkûresine ve idealistliğine küçük yaştan beri tutkun bulunduğu Namık Kemal' dir. Onsekiz yaşında, iken yazıp, otuzaltı yaşında iken Hürriyet'in ilânı üzerine 1324 (1908) yılı Eylûl'ünde Übeydullah Es'ad Bey tarafından çıkarılmaya başlanan *Resimli Kitab*'ın ilk sayısında yayımladığı mersiye, Müftüoğlu Ahmed Hikmet'in, Namık Kemal'e ve onun şahsında hürriyete düşkünlüğünü göstermektedir.

---

20 Nüzhet Hâşim : *Millî Edebiyâta Doğru,* I. Cild Şâirler Kısmı, İstanbul 1918, ss. 21-23.

21 Ziya Gökalp (Haz. : Mehmet Kaplan) : *Türkçülüğün Esasları,* 1000 Temel Eser : 21, İstanbul 1970, s. II.

22 Dr. Fethî Tevetoğlu : *Müftüoglu Ahmed Hikmet, Hayâtı ve Eserleri,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi : 10, Ankara 1986, s. 30-32.

Türk edebiyatının, maarif ve kültürünün, özellikle Türkçülüğün seçkin, ünlü bayraktarlarından Hamdullah Subhi Tanrıöver, 23 Şubat 1334 (1918)'de kendisini ziyaret eden Rûşen Eşref'e, Tanzimat Edebiyatı'ndan bahsederken şunları söylemektedir[23] :

«— Tanzimat devri, devlerin yetiştiği bir devirdir. İlimde, siyasette, idarede ve edebiyatta kendini gösteren bereketli gelişme cidden hayret edilecek şeydir. Namık Kemal'in, Abdülhak Hâmid'in, Şinasi'nin, Ekrem Bey'in, Sezâî Bey'in edebiyatta temsil ettikleri o büyük devir karşısında insan, düşündükçe, daha çok duygulanıyor, daha çok heyecanlanıyor. Tanzimat devri, uzun bir kıştan sonra, coşan fışkıran bir bahar hâlindedir. Ruhumuzun gevşemiş, uyuşmuş kabiliyetleri, güzel bir uyanış içinde ortaya çıkıyor.

...Edebiyat, bence, milletlerin ruhunda yüksek ve asîl şeylere karşı duyulan sürükleyici bir hasretin ifadesidir. Edebiyat bir iman, edebiyat bir aşk, edebiyat mukaddes bir kudrettir. Ve ben, Tanzimat Devri'nde, edebiyatın bu çeşitli ve değişik kuvvetlerini en iyi temsil eden adam Namık Kemal'dir, diyorum. Namık Kemal, ölüler ve diriler arasında bir şairimiz müstesnâ olmak üzere, en büyük millî dehâmızdır.

...Ben, altmış, yetmiş senelik tarihi bulunan eski bir ev içinde büyüdüm. Orada Hâmid'i, Şinasi'yi, Ziyâ Paşa'yı, Sezâî Bey'i, Namık Kemal'i hepsini okurduk. Fakat benim çokluk senelerimde bana memleketimizin aşkını ve yüksek, asîl şeylerin sevgisini, kuvvete ve zulme kafa tutmanın zevkini öğreten Kemal Bey oldu. Ruhumun üzerindeki en derin izler ondan gelmiştir.»

Abdülhak Şinasi Hisar da, Tanrıöver'den bahsederken şunları söylemektedir[24] :

«...Bize edebiyattan, Namık Kemal'den, gelecekten bahsetti. Hamdullah Subhî'de vatan âşıkı ve şairi Namık Kemal'in tesiri çok olmuştur.»

---

23 Rûşen Eşref Ünaydın : *a.e.*, s. 176.

24 Dr. Fethî Tevetoğlu : *Hamdullah Subhî Tanrıöver, Hayâtı ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi : 8, Ankara 1986, ss. 33.

«...Namık Kemal'den ateşli vatanperverlik, haysiyet, cesaret, feragat ve fedâkârlık dersleri almıştır ve onu kalbinde bir veli gibi ta'ziz ediyor.»

Hamdullah Subhî'nin de, tıpkı Müftüoğlu gibi, 15 yaşında iken yazdığı ilk şiirin Namık Kemal'e âit bulunuşu ilgi çekicidir. Banarlı, Hamdullah Subhî'nin lise öğrencisi bulunduğu çağlarda Türk şairlerinden en çok Namık Kemal'i sevdiğini belirtmektedir[25].

Yetmiş kadar irili ufaklı eserleri, özellikle 12 ciltlik büyük *Türk Tarihi* ile ünlü ilk Cumhuriyet Hükûmeti'nin ilk Maarif Vekili ve İnönü'nün deyimiyle «Lozan'da yegâne medâr-ı muvaffakiyet» ikinci murahhas Dr. Rıza Nur Bey, sıkıntı ve bunalım içinde geçirdiği gurbet yıllarında Namık Kemal için 700 sahifeyi aşkın bir büyük eser de yayımlamıştır. Bütün şiirlerinin toplandığı, nesir eserlerinin özetlendiği ve Namık Kemal hakkında yazılmış bütün yazıların ele alındığı bu büyük eser, Namık Kemal'in Türk nesilleri üzerindeki derin te'sirini sergileyen bir kaynaktır. Hissî kısımları bir yana, bu büyük eserle Namık Kemal gelecek Türk nesillerine örnek verilmek istenmiştir. Nitekim Rıza Nur önsözünde şunları söylemektedir[26] :

«...Bu eserle ben Namık Kemal'i yeniden sağlamladım ve daha iyi yaşattım. Şânını arızadan, ve kat'î surette, kurtarıp ebedîleştirdim. Türk Gençliği'ne de model verdim. **Ey Türk Genci! BİR NAMIK KEMAL OLMAK DAİMA İDEALİN OLSUN!..»**

Millî edebiyatımızda seçkin bir yeri bulunan, hecenin ünlü «Beş», «On» şairinden biri Enis Behiç Koryürek de *Şehbal*'de çıkan «Vatan Mersiyesi» başlıklı ve «Namık Kemal'in rûhuna» ithaf edilmiş bir şiiri ile birdenbire ün kazanmıştır. Koryürek, 26 Ekim 1934 Cuma günü Ankara Halkevi'nde (târihî Türkocağı binâsında), Ziya Gökalp hakkındaki konuşmasında bu kendi şiirinden şöyle bahsetmişti :

«...Bir genç şair, Mülkiye Mektebi'nde yetişmekte olan bir genç, yurdunun bu kanlı ve zehirli günlerinde (Balkan Savaşı sırasında) varlığını saran ve sarsan derin acıları, o onulmaz, unutulmaz yas-

25 Nihad Sâmi Banarlı : *a.e.*, s. 1127-28.

26 Dr. Fethî Tevetoğlu : *Enis Behiç Koryürek, Hayâtı ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Gençlik ve Halk Kitabları Dizisi : 11, Ankara 1985, s. 12.

ları, Namık Kemal'in ruhuna armağan ettiği bir (ballad) ile ağlamıştı. Bu balladın adı «Vatan Mersiyesi» idi.»

Ziya Gökalp sonrası Türkçülük faaliyetlerinde millî, edebî eserleri kadar, mücadeleci yazılarıyla da seçkin bir yeri bulunan Nihâl Atsız, derin bir Namık Kemal hayranıdır. Nâzım Hikmet'le Peyami Safa arasında Namık Kemal konusunda çıkan tartışmada Atsız, Peyami Safa'yı yalnız bırakmayarak milliyetçiliğini bir kere daha göstermiştir.

1931'de yayınladığı ilk Türkçü dergi *Atsız Mecmua*'da ve onu izleyen dergilerinde Namık Kemal'e ait yazıları bulunduğu gibi, 1935'de Büyük Vatan Şairi'nin kemiklerine saldıranlara dersini veren: *Komünist Don Kişotu Proleter Burjuva Nâzım Hikmetof Yoldaşa* broşürünün yazarı da Atsız'dır. Ne acıdır ki, Atsız'ın ilk mahkemeye düşmesi bu Namık Kemal savunuculuğu ile başlamıştır[27].

Atsız, 1936'da Millî Türk Talebe Birliği'nin yayınladığı *Namık Kemal* kitabında[28] büyük vatan şairi ve ona saldıranlar hakkındaki düşünce ve görüşlerini bildirdiği gibi; 1942 yılında *Çınaraltı* dergisinde çıkan bir makalesi ile de[29] Namık Kemal'e olan sevgi ve bağlılığını belirtmiştir.

Nihâl Atsız'ın Namık Kemal'e ilişkin yazılarından aldığımız birkaç örnek cümle şunlardır :

«Namık Kemal'e hücûmun sebebi Türk milliyetperverliğinin dayandığı direklerden birini yıkmaktır. Vatan hâini olmak şartıyla Kemal'in büyüklüğü inkâr edilebilir. Namık Kemal, bugünkü milliyetçiliğin de babalarındandır. Namık Kemal'deki inkılâpçılık ruhu, hiç bir itiraza mahal bırakmayacak kadar kuvvetlidir. Onun şahsiyetini anlatmak için kısaca şu sözler kâfidir: Nâmus, fazilet, samimiyet, şiddet, heyecan, belâğat, kahramanlık. Edebiyat tarihimizde birinci safta gelenlerdendir. Vatan edebiyatının onun kadar kuvvetli bir mümessili Türk edebiyat tarihinde yoktur.»

---

27 Nihâl Atsız : *Komünist Don Kişotu Proleter Burjuva Nâzım Hikmetof Yoldaşa,* İstanbul 1935.

28 Millî Türk Talebe Birliği Yayını (Sayı : 3) : *Namık Kemal,* İstanbul 1936, (Atsız'ın Namık Kemal hakkındaki fikirleri s. 53-54).

29 Atsız : «Namık Kemal», *Çınaraltı,* Sayı : 22, s. 8-9.

Namık Kemal'in tesirlerini inceleyen Banarlı, şu haklı değerlendirmeyi yapmaktadır[30] :

«Bütün bu hareketli hayatın ve bir ideal uğrunda meydana konulan fikrî, edebî, ictimaî eserlerin sahibi olan Namık Kemal, Türk edebiyatında ve Türkiye'nin ictimaî hayatında geniş akisler uyandıran bir şairdir. O kadar ki Türkiye'de Namık Kemal'in gençliğinden İstiklâl Savaşı'na kadar olan vatan anlayışı ve onun edebiyatı, Namık Kemal'in eseridir. Milliyet ve onun heyecanları, Namık Kemal'den kuvvet almış; hürriyet, onun haykırışlarıyla seslenmiş ve ona inananların hareketleriyle iyi veya kötü bir neticeye yürümüştür.

...Türkiye'de 80 yıl, terennüm edilen her vatan şiirinde Namık Kemal'den bir ses; her vatan ve hürriyet mücadelesinde ondan bir nefes vardır.

Kemal'in şöhret ve tesirleri yalnız Türkiye hudutları içerisinde kalmamış vatan sınırlarını, doğudan, batıdan, kuzeyden ve güneyden aşarak, başka ülkelere de geçmiştir. Kaybedilmiş ülkelerdeki Türkler arasında ve bilhassa Azerî-Türk şairleri içinde Namık Kemal tesiriyle vatan şiirleri, hattâ vatan ıztırapları karşısında hicivler söyleyen şairler vardır. Bunlar arasında, Kafkaslar'daki Türk milliyetçilerinden, hiciv şairi Sâbir Tâhirzâde'nin, Kemal'in *Vatan* piyesindeki «Vatan Şarkısı»na söylediği :

Âmâlimiz efkârımız ifnâ-yı vatandır

diye başlayan manzûmesi, Namık Kemal'in sesinin böyle ağır yankılarındandır.»

Namık Kemal'in Türk nesilleri üzerindeki tesiri konumuzu, İstiklâl Harbi sonundaki zaferiyle Anadolu toprakları üzerinde ikinci bir Ergenekon Destanı yaratan Türk milletine başbuğluk, bozkurtluk etmiş Mustafa Kemal Atatürk örneği ile tamamlamak istiyorum.

Namık Kemal'e benzesin duygu ve düşüncesiyle olacak, öğrencisi Mustafa'nın adına Kemal'i ekleyen öğretmenin bu olumlu dav-

30 Nihad Sâmi Banarlı : *a.e.*, s. 914.

ranışı, bizce Atatürk'de vatanseverlik, hürriyet mücâdelesi yolunda tutan ilk millî aşıdır.

Daha sonra Mustafa Kemal, Bursa Işıklar Askerî İdâdisi'nde Namık Kemal'in şiirlerini ve diğer gizli-yasak Jöntürk yayınlarını okuyan ve okutan, bu sebeplerle de Manastır İdâdisi'ne sürülen şiir ve hitâbet yeteneği çok yüksek Ömer Nâci ile tanışacaktır[31].

Yerli, yabancı birçok araştırıcılar[32] ve doğrudan doğruya Atatürk'ün hâtıralarını nakledenler[33], Ömer Nâci'nin şiir, edebiyat, tarih ve hitâbet konularında; Namık Kemal'i okumak, vatan ve millet sevgisini kuvvetlendirmek ve istibdatla mücâdele yolunda Mustafa Kemal'e yaptığı tesirlere dikkati çekerler.

Bu iki arkadaşın yetişme, gelişme ve mücâdelelerinde önem taşıyan üslûp ve hitâbet oluşturmasında birbirlerine olumlu tesirlerde bulundukları, çeşitli kaynakların incelenmesinden anlaşılmakta, meydana çıkmaktadır. Nitekim bizzat Atatürk, Yalman'a hâtıralarını anlatırken şunları söylemiştir :

«...Şiir yazmak hakkında İdâdi hocasının vaz'ettiği memnûiyeti unutmuyordum. Fakat güzel söylemek ve yazmak hevesi baki idi. Teneffüs zamanlarında - Ömer Nâci ile - hitâbet talimleri yapıyorduk. Saati ellerimize alıyor, bu kadar dakika sen. Bu kadar dakika ben söyleyeceğim diye müsabaka ve münakaşalar tertip ediyorduk.»

Atatürk'ün yazı ve konuşmalarındaki, nutuklarındaki «Namık Kemal Üslûbu»na Ömer Nâci'nin müessir olduğu muhakkaktır. Ni-

---

31 Ayrıntılı bilgi için Bk. Fethî Tevetoğlu : *Ömer Nâci,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi : 45, İkinci Baskı, Ankara 1987.

32 Târık Mümtaz Göztepe : « Millî Hatîbimiz Ömer Nâci», Ankara Bayram Gazetesi (Zafer), 31 Ağustos 1952, s. 4; Yusuf Hikmet Bayur : *Atatürk, Hayâtı ve Eseri,* Ankara 1963, s. 9; Lord Kinross : *Atatürk, The Rebirth of a Nation,* London 1965, s. 11, 12; Ali Fuad Cebesoy : *Sınıf Arkadaşım Atatürk,* İstanbul 1967, s. 8, 34, 103 ve 104; S. Omurtak, H.Â. Yücel, İ. Sungu, E.Z. Karal, F.R. Unat, E. Sökmen, U. İğdemir : *Atatürk,* 1000 Temel Eser : 25, İstanbul 1970, ss. 3 ve 4; Uluğ İğdemir : «Atatürk, Gazi Mustafa Kemal», *Aylık Ansiklopedi,* s. 200.

33 Fâlih Rıfkı Atay : *Çankaya,* İstanbul 1969, s. 20; Ahmed Emin Yalman : a). Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Târihçe-i Hayatı», *Vakit,* 10 Ocak 1922; b) *Gördüklerim ve Geçirdiklerim,* 2 C., İstanbul 1970 s. 254-55.

tekim, bu hususu bizzat Atatürk'ün kendisine naklettiği Falih Rıfkı da, Atatürk'ün dilinden bahsederken :

«Edebiyat ve şiirde ilk örneği Ömer Nâci olduğu için dili Namık Kemal okulu idi» demektedir[34].

Ali Fuad Cebesoy, bu konuda unutamadığı bir olay ve hâtırayı şöyle anlatıyor[35] :

«...Büyük vatan şairi Namık Kemal'i, okul idaresinin aldığı bütün tedbirlere rağmen yatakhânede gizli gizli okuduğumuzu nasıl unutabilirim? Mustafa Kemal'in bir gece vakti yanıma gelerek, Kemal'in «Vatan Kasîdesi»nin teksir edilmiş bir nüshasını :

— «Fuad kardeşim, bunu ezberleyelim.»

diye bana verirken yavaş bir sesle, fakat büyük bir heyecanla okuduğu :

Felek, her türlü esbâb-ı cefâsın toplasın, gelsin
Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azimetten.

mısralarını nasıl unutabilirim.

Söz Namık Kemal'den açılmış iken ufak bir hâtıramı da burada anlatmak isterim. Bir gün üç beş arkadaş, felâketle sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na dâir konuşuyorduk. Mustafa Kemal, birden teessürle Namık Kemal'in :

Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini
Yok imiş kurtaracak bahtı kara mâderini.

beytini okumuştu.

Millî Mücâdele yılları idi. Hey'et-i Temsîliye, merkezini Ankara'ya taşımak kararını vermişti. 18 Aralık 1919'da arkadaşlarıyla beraber Sivas'dan ayrılan Mustafa Kemal, 24 Aralık'da Kırşehir'e gelmişti. Burada Gençler Derneği'nde bir konuşma yapmıştı. Gece-

34 Fâlih Rıfkı Atay : *a.e.*, s. 31.
35 Ali Fuad Cebesoy : *a.e.*, s. 30-31.

leyin şerefine fener alayları tertib eden halka, yukarıdaki mısraları aşağıdaki şekilde değiştirerek okumuştu :

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini
Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini.

Düşman İzmir'e çoktan çıkmış, vatanın bağrına hançerini dayamıştı. Fakat onu kurtaracak Türk bulunmuştu. Bu büyük Türk, benim aziz arkadaşım Atatürk'dü.

Büyük Namık Kemal'in Türk nesillerine tesirini büyük Atatürk'ün şu tarihi belgesi ile noktalayacağım[36] :

İkinci İnönü Zaferi üzerine, Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır'ın kutlama telgrafına Mustafa Kemal Paşa'nın 10 Nisan 1337 (1921) tarihli karşılığı :

İstihbârât Zâbiti vâsıtasıyla Dersaâdet'te Namık Kemal-zâde Ali Ekrem Bey'e.

Anadolu'nun ruhu, bütün feyz-i mukavemetini âbâ-i tarihinden almıştır. Bize bu mukaddes feyzi nefheden ervâh-ı ecdad arasında mükerrem babanızın pek büyük mevkii vardır. Mecruh vatanın halâs ü istiklâli için ölmek yolunda bugünkü nesle ta'lîm-i fedâkârî eden büyük Kemal hakkında tekrîr-i ta'zîmâta vesile olan telgrafnâmenize arz-ı şükrân-ı mahsus eylerim efendim.

T.B.M. Meclisi Reisi
10 Nisan 337
Mustafa Kemal

36 Dr. Fethî Tevetoğlu : «Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları», *Belleten* C.L, Sayı : 197 (Ağustos 1986), s. 533.

NAMIK KEMAL ÜZERİNE BİR BİYOGRAFİ DENEMESİ

*Abdullah Uçman**

Namık Kemal 21 Aralık 1840 tarihinde, anne tarafından dedesi Koniçeli Abdüllâtif Paşa'nın Tekirdağ'daki konağında dünyaya geldi. Asıl adı Mehmed Kemal'dir. Baba tarafından, zaman zaman kendisinin de övünme ihtiyacı duyduğu önemli şahsiyetler yetiştiren köklü bir aileden gelmektedir. Bazı kaynaklarda, sülâlesinden adı bilinen ilk büyüğün beşinci göbekten Konyalı Bekir Ağa'ya kadar ulaştığı zikredilmektedir. Sadrâzam, devlet adamı ve şairlerin yetiştiği aile şeceresi kendisine kadar şöyle gelir: Sadrâzam Topal Osman Paşa (XVIII. yy.), Kaptan-ı deryâ ve şâir Râtip Ahmed Paşa, Şemseddin Bey (III. Selim'in baş mâbeyincisi) ve bir ara II. Abdülhamid'in müneccimbaşısı olan babası Mustafa Âsım Bey. Annesi ise, Abdüllâtif Paşa'nın kızı Fatma Zehra Hanım'dır.

Dedesi 1846 yılında Afyon'a kaymakam olarak tayin edilince, bütün aile oraya gitti. Bir rivâyete göre, dedesinin arzusuyla Nâmık Kemal Afyon'da Mevlevî dergâhında semâ çıkartmış, şehrin müftüsü Buharalı Hacı Vâhid Efendi'den de Farsça dersleri almıştır. Henüz sekiz yaşlarında iken annesini kaybedince, bütün çocukluk ve ilk gençliği dedesiyle birlikte, memleketin çeşitli yerlerini dolaşmakla geçer. Kızının ölümünden kısa bir süre önce Kütahya'ya tayin edilen Abdüllâtif Paşa çok geçmeden azledilince, bütün aile İstanbul'a döndü (1848). Nâmık Kemal İstanbul'da önce Bayezid Rüştiyesi'ne başladı, daha sonra Valide Mektebi'ne devam etti. 1853'te dedesi Kars valiliğine tayin edilince, onunla birlikte Kars'a gitti. Kars'ta kaldığı bir buçuk yıl içinde Vâizzâde Seyyid Efendi'den bazı hususi dersler alırken, öte yandan binicilik, cirit ve av gibi sporlarla da meşgul oldu. Ayrıca, hocasının teşviki ile şiir denemelerini de burada iken yaptı. Namık Kemal'de daha sonraki yıllarda uyanacak hamâsî ruhun teşekkülünde Kars'ta geçirdiği

* Yard. Doç. Dr. Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

günlerin büyük bir rolü olduğu söylenmektedir. Dedesi 1854 yılı ortalarında azledilince, Kars'tan tekrar İstanbul'a döndüler. Abdüllâtif Paşa'nın Mayıs 1855'te Sofya kaymakamlığına tayin edilmesi üzerine, yine onunla birlikte Sofya'ya gitti. Bu sırada 15 yaşlarında olan Namık Kemal'in asıl fikrî gelişmesi burada başlar. Bir yandan hususi hocalardan Arapça, Farsça, meânî, âdâb ve mantık dersleri alırken diğer yandan daha önce başladığı şiir çalışmalarına da devam eder. Başta şâir Eşref Paşa olmak üzere çevresindekilerin ısrar ve teşvikleriyle bir divânı dolduracak kadar eski tarzda şiirler kaleme alır. 1856'da ise, Niş kadısı Mustafa Râgıp Efendi'nin kızı Nesime Hanım'la evlenen Namık Kemal'in bu evlilikten Feride, Ulviye ve Ali Ekrem adlarında üç çocuğu olmuştur.

1857 yılında Sofya'dan İstanbul'a dönen Namık Kemal, Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası'na girdi; burada bir yandan da Fransızca öğrenmeye başladı. 1861'de aynı kalemde çalışan Leskofçalı Galib bey vasıtasıyla divan şiirinin son temsilcileri olan Encümen-i Şuarâ topluluğu mensuplarıyla tanıştı ve bir yıl kadar toplantılarına devam etti. Topluluğun dağılmasından ve tesiri altında kaldığı Leskofçalı Galib'in görevle İstanbul'dan ayrılmasından bir müddet sonra Şinasi ile tanıştı (1862). İçinde yetiştiği dönemin bir aksiyon adamı olarak Namık Kemal'in asıl şahsiyeti, Tanzimat'tan sonraki yıllarda İmparatorluk Türkiyesinde yeni bir edebiyat ve kültür hareketinin öncülüğünü yapan Şinasi ile tanıştıktan sonra teşekkül edecektir.

Tasvîr-i Efkâr (Haziran 1862)'ın çıkışından 4 ay kadar sonra gazetenin yazı kadrosuna katılan Namık Kemal'in burada yayınlanan ilk makalelerinden başlayarak fikir ve sanat dünyasında meydana gelen değişmenin nasıl oluştuğunu adım adım takip etmek mümkündür. Şinasi onu bir yandan sosyal ve politik meselelerin adamı haline getirirken, bir yandan da şiirinin konularını değiştirmiştir. Şinasi 1865'de gizlice Paris'e gidince, gazete Namık Kemal'e kaldı. Onun bu sırada yayınladığı makaleler, Türk okuyucusunu çeşitli konularda aydınlatmak isteyen ve 25 yaşlarındaki genç bir kalemden beklenmeyen mükemmellikte yazılardır. Halkın yetiştirilmesi maksadıyla şehrin çeşitli yerlerinde halk mektepleri açılması, erkekler gibi kızların da okutulması, şehirde sık sık çıkan büyük yangınlara karşı ciddi tedbirler alınması, maarif ve maliye-

nin ıslahı gibi konularda kaleme aldığı bu yazılar, büyük bir okuyucu kitlesi tarafından dikkatle takip edilmektedir. Özellikle «Lisân-ı Osmânînin edebiyatı hakkında bazı mülâhazâtı şâmildir» (*Tasvîr-i Efkâr*, nr. 416-417, 29 Ağustos, 1 Eylül 1866) adlı makalesinin Türk dili ve edebiyatının o günkü meselelerini toplu şekilde ele alan ve getirdiği görüş itibariyle devrini de aşan bir hüviyette olduğu ileri sürülmektedir.

Aynı zamanda bir heyecan adamı olan Namık Kemal, düşünce ve ideallerini gazete sahifelerinde kalan makalelerinde neşretmekle kalmaz, bunların aksiyon planında da sonuçlarını almak üzere aktif bir mücadeleye girişir. 1865 yılında onu, Türkiye'de de bazı batı ülkelerinde olduğu gibi parlamento esasına dayalı meşrutî bir rejim kurmak isteyen gizli Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin içinde buluruz. Üyeleri arasında yüksek kademede bazı devlet adamlarının da yer aldığı cemiyet mensupları faaliyetlerini gizliden gizliye sürdürüyor, devletin ıslahına dair hazırladıkları bir raporu müsait bir ortamda padişaha sunmak suretiyle gayelerine ulaşabileceklerini tasarlıyorlardı. Ancak olaylar onların beklediği gibi gelişmedi. O sırada Paris'te bulunan ve cemiyetin hâmisi durumundaki Mustafa Fâzıl Paşa'nın Brüksel'de çıkan *Nord* gazetesinde Sultan Abdülaziz'e hitaben yayınlanan açık mektubu tercüme edilerek önce *Muhbir*'de yer aldı. Hemen ardından bu tercümeyi olduğu gibi iktibas ederek neşreden Namık Kemal, gazetesinde ayrıca vatanın ilerlemesine yardımcı olacak yeni neslin «Türkistan'ın erbâb-ı şebâbı» olduğunu açıkça ilân etti. Yabancı basında ise «Jön Türk» şeklinde yer alan bu ismin arkasında mevcut gizli cemiyetin varlığı böylece az-çok anlaşılmış oluyordu. Nihayet Namık Kemal'in Girit olayları dolayısıyla hükûmetin siyasetine ters düşen bir anlayışla kaleme aldığı «Şark meselesi» makalesi üzerine, Kararnâme-i Âli adıyla da bilinen meşhur sansür nizamnâmesi yayınlandı (23 Şubat 1867). Siyasî mahiyetteki her türlü neşriyâtı yasaklayan bu sadâret emrinin ilânından sonra, büyük bir ihtimalle gizli cemiyet de hükûmet tarafından haber alındı. Önce *Muhbir* gazetesi başmuharriri Ali Suâvi Kastamonu'ya sürüldü; hemen ardından Namık Kemal Erzurum vali muavinliğine, Ziya Paşa da Kıbrıs mutasarrıflığına tayin edildi. Ancak görev mahalline hemen gitmeyen Namık Kemal, tam bu sırada Mustafa Fâzıl Paşa'nın daveti üezrine, gazeteyi Recâizâde Ekrem'e bırakarak *Courrier d'Orient* gazetesinin sahibi Jean

Pietri'nin delâleti ile Ziya Paşa ile birlikte gizlice Paris'e kaçtı (17 Mayıs 1867). Yolda Mesine'da kendilerine Ali Suâvi de iltihak etti.

Nâmık Kemal'in hayatında böylece yeni bir dönem başlamış oldu. Kısa bir hazırlık devresinden sonra Mustafa Fâzıl Paşa'nın maddî desteğiyle cemiyet adına Ziya Paşa ile birlikte Londra'da *Hürriyet* gazetesini çıkarmağa başladı (29 Haziran 1868). Nâmık Kemal'in cemiyet mensubu diğer arkadaşlarıyla birlikte Avrupa' daki mücadelesi daha çok bu gazete etrafında geçmiştir. Gazetede genellikle memleketteki idarî ve sosyal meselelerdeki aksaklıklar ve bunlara karşı alınması gereken çareler üzerinde durmuş, bunun için de meşrûtî bir rejimin kurulmasının şart olduğunu savunmuştur. Bir süre sonra, Sultan Abdülaziz'le anlaşıp İstanbul'a geri dönen Mustafa Fâzıl Paşa'ya karşı Hidiv İsmail Paşa tarafını tutan Ziya Paşa başta olmak üzere cemiyet mensubu arkadaşlarıyla aralarındaki anlaşmazlıklar büyüyünce, 64. sayıda gazeteden ayrıldı. Bu sırada cemiyeti maddî bakımdan destekleyen Mustafa Fâzıl Paşa'nın yardımı kesilmiş, bir de meşhur 1870 Prusya-Fransa savaşı başlamıştı. Nâmık Kemal Zaptiye Nâzırı Hüsnü Paşa'nın şartlı davetini kabul ederek Brüksel-Viyana yoluyla 24 Kasım 1870'te İstanbul'a döndü. Verdiği söze bağlı kalarak 7 Eylül 1871'de Âli Paşa'nın ölümüne kadar da, *Diyojen*'deki imzasız bazı makale ve fıkraları dışında herhangi bir şey yayınlamadı.

1872 yılında onu, Ebüzziya Tevfik'le birlikte, gazetecilik hayatının en güzel makalelerini yayınladığı *İbret* gazetesinin başında görüyoruz. Yayın hayatına girdikten sonra Nâmık Kemal'in bazan birkaç sahife tutan başmakaleleri sayesinde *İbret,* millî meselelere sahip çıkan bir fikir gazetesi hüviyeti kazanmıştır. Ancak gazete, Nâmık Kemal'in Midhat Paşa'nın Bağdat valiliğinden istifası üzerine çıkan dedikodular hakkında kaleme aldığı «Garaz marazdır» adlı makalesi yüzünden, çıkışından bir ay kadar sonra dört ay süreyle kapatıldı. Hemen ardından Nâmık Kemal de mutasarrıf olarak Gelibolu'ya tayin edildi (26 Eylül 1872).

Gelibolu'da bir yandan, ceza süresinin dolmasından 40 gün önce çıkmasına izin verilen *İbret*'e B.M. rumuzu ile muntazaman yazılar gönderirken, diğer yandan yine Ebüzziya Tevfik'in neşrettiği *Hadîka*'ya N.K. imzasıyla makaleler yazıyordu. Ayrıca *Evrâk-ı Perîşân*'ın üç kitabını da burada iken yayınladı. Gelibolu'dan ayrı-

lacağı günlerde ise, üyeleri arasında yer aldığı Tiyatro-yı Osmânî kumpanyası için *Vatan yahut Silistre*'yi yazmağa başladı. Ocak 1872'de İstanbul'a geri döndü. Tekrar *İbret*'in başına geçti ve eskisinden daha şiddetli siyasî bir mücadeleye başladı. Bunun sonunda gazete 100. nüshada bir ay süreyle yeniden kapatıldı. Bu arada Gelibolu'da başladığı *Vatan yahut Silistre*'yi tamamladı ve *İbret*'in tekrar çıkmaya başladığı günlerde Gedikpaşa'daki Güllü Agop Tiyatrosu'na teslim etti. Ancak piyesin ilk temsil edildiği 1 Nisan gecesi temsilden sonra seyircilerin vatanî heyecanla coşup Nâmık Kemal lehinde tezahürât yapması, topluca gazete idarehânesine kadar gitmesi ve bütün bu olayların *İbret*'te âdeta alkışlanarak yer alması üzerine, gazete 132. sayıda yine süresiz olarak kapatıldı (5 Nisan 1873). Hemen ardından da Nâmık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Nuri, Hakkı ve Ahmet Midhat'la birlikte tevkif edildi. Birkaç gün sonra «muzır neşriyatta bulunmak» suçu ile Nâmık Kemal Magosa'ya, diğerleri ise Rodos'a sürgüne gönderildi.

Nâmık Kemal Magosa'da resmen bir kalebent, yani siyasî sürgün olmasına rağmen çevresinden gördüğü yakın ilgi sayesinde kısa zamanda sürgün psikolojisinden kurtuldu ve çalışmaya koyuldu. Biraz da bu sürgüne sebep olan ve kendisini bir anda şöhretin zirvesine çıkaran *Vatan yahut Silistre*'nin seyirci üzerinde yaptığı olumlu tesirden aldığı güçle burada yeni eserler yazmaya başladı. Aralarında *Kanije, Silistre Muhasarası, Nevruz Bey'in Tercüme-i Hâli* gibi tarihî eserlerle *İntibah* adlı romanı, *Âkif Bey, Gülnihal, Zavallı Çocuk* ve *Kara Belâ* gibi piyesleriyle *Tahrib* ve *Tâkib-i Harâbât* adlarını taşıyan iki tenkit kitabı ile *Rüya, İrfan Paşa'ya Mektup, Mes Prizons Muâhezesi, Bâhâr-ı Dâniş* tercüme ve mukaddimesi hep burada kaleme alınmıştır. İstanbul'daki dost ve arkadaşları ile sık sık mektuplaşma sayesinde de edebiyat âlemini yakından takip ediyor, gazete ve dergilerde isimleri yeni yeni görülmeye başlayan imzalarla ilgilenme fırsatı buluyordu.

Nâmık Kemal Magosa'da 38 ay kaldı. 30 Mayıs 1876'da bir ihtilâl sonucu Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilerek yerine V. Murad'ın geçirilmesinden üç gün sonra, diğer siyasî sürgünlerle birlikte affedilerek 7 Haziran 1876'da İstanbul'a döndü. Meşrutiyet için kendisine büyük ümitler bağlanan Sultan Murad'ın kısa zamanda aklî dengesini kaybetmesi üzerine, 93 gün sonra onun yerine meş-

mukaddes mefhumlar uğrunda seve seve can verilebileceğini öğreten Nâmık Kemal'e göre vatan, «her karış toprağı ecdat kanlarıyla sulanmış, uğrunda her an can verilebilecek azîz ve mübarek bir toprak parçası»dır. Yaşadığı devirde tek başına söylediği halde daha sonraki yıllarda hürriyet aşkı, vatan ve millet sevgisiyle yanıp tutuşan nesillere birer melş'ale olan şiirleri vecize halinde yıllar boyunca tekrarlanmış ve rehber olarak benimsenmiştir.

Nâmık Kemal'in, yazmış olduğu altı piyes ile en çok eser verdiği tür tiyatrodur. Çeşitli makaleleri yanında bilhassa *Celâl Mukaddimesi*'nde Türk edebiyatında ilk defa tiyatro türünü tanıtan ve tiyatronun önemi üzerinde duran Nâmık Kemal, tiyatro ile bazı fikirleri geniş kitlelere duyurmak istemiştir. Tiyatroyu «eğlencelerin en faydalısı» olarak gören ve bu yönüyle diğer edebî türlerden üstün kabul eden Nâmık Kemal'e göre duygu ve düşünce tiyatroda daha etkili bir şekilde tasvir edildiğinden, bir ideali ve bir fikri yaymada daha faydalıdır. Gününe göre tiyatroyu oldukça ileri bir seviyeye ulaştıran Nâmık Kemal, makalelerinde olduğu gibi piyeslerinde de vatanseverlik, hürriyet, insan hakları, adalet, zulüm gibi konuları işlemiş ve bu yönüyle Türk edebiyatında «ideolojiye bağlı edebiyat» anlayışının öncülüğünü yapmıştır.

XIX. yüzyılda artık iyiden iyiye dağılmaya ve parçalanmaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun İslâm birliği ideali etrafında yeniden derlenip toparlanabileceğine inanan Nâmık Kemal'in İslâm ve Osmanlı tarihini konu alan piyes ve biyografilerinde vatan ve milletin selâmeti uğrunda şahsî saadetlerini feda eden Selâhaddin-i Eyyûbî, Celâleddin Harzemşah, Fâtih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim gibi devlet kurucusu idealist şahsiyetleri kahraman olarak seçmesi de son derece anlamlı bir tercihten başka bir şey değildir.

Tiyatroda olduğu gibi romanda da Fransız romantiklerini takip eden Nâmık Kemal, biri yaşadığı devrin sosyal meselelerinden birini konu alan, diğeri tarihî konulu iki roman yazmıştır. Teknik bakımdan bugüne göre oldukça basit olan *İntibah* (yahut *Sergüzeşt-i Ali Bey*) ile yarım kalan *Cezmi*, diğer çalışmaları gibi taşıdıkları mesaj bakımından önem taşımaktadırlar.

Onun tarihî eserleri ile tarihî biyografileri de, bütünüyle, makalelerinde savunduğu dünya görüşü ile hayatı boyunca mücadele-

sini verdiği düşüncelerini yansıtmaktadır. Osmanlı tarihinin şanlı sayfalarıyla önde gelen kahramanlarını büyük bir hayranlıkla canlandırmış, bunları aynı zamanda halkı eğitme yolunda da kullanmak istemiştir.

Hayatla edebiyatın iç içe olduğuna inanan ve bunu eserleriyle ispat etmeye çalışan Nâmık Kemal'e göre, bir fikrin emrinde olmayan edebiyat, gerçek mânâda bir edebiyat değildir.

Edebî zevk bakımından eskiden pek ayrılmadığı halde fikir ve düşüncede tamamen yenilik taraftarı olan Nâmık Kemal, yaşadığı devirde Türk dili ve edebiyatı hakkında da dikkate değer bazı görüşler ileri sürmüştür. Ona göre Türk dilinin sadeleşmesi ve gelişmesi için önce dilin yapısına uygun bir gramer ile Türkçe bir sözlük hazırlanmalıdır. Daha sonra galat-ı meşhurlar yerli yerinde kullanılmalı, tabiî ifadeye uygun örnek olabilecek makalelerden bir antoloji yapılmalı, resmî yazılarda eski ifade tarzı bir yana bırakılmalı, üslûpta ise lüzumsuz söz oyunlarına yer verilmemelidir.

Nâmık Kemal'in kitap halinde yayımlanan eserleri şunlardır : Roman : *İntibah* veya *Sergüzeşt-i Ali Bey* (1876), *Cezmi* (1880-1882). Tiyatro : *Vatan yahut Silistre* (1873), *Zavallı Çocuk* (1873), *Âkif Bey* (1874), *Gülnihal* (1875), *Celâleddin Harzemşah* (1875), *Kara Belâ* (1910). Biyografi : *Evrâk-ı Perîşan* (1872), *Tercüme-i Hâl-i Nevruz Bey* (1875). Tarih : *Devr-i İstilâ* (1867), *Bârika-i Zafer* (1872), *Silistre Muhasarası* (1873), *Kanije* (1874), *Osmanlı Tarihi* (4 C, 1908-1909). Tenkit : *Tahrîb-i Harâbât* (1874), *Tâkib-i Harâbât* (1875), *Mes Prisons Muâhezesi* (1885), *İrfan Paşa'ya Mektup* (1887), *Mukaddime-i Celâl* (1888), *Renan Müdafaanâmesi* (1908), *Tâlim-i Edebiyat Üzerine Risâle* (sonradan bulunmuştur, 1950). Diğer eserleri : *Bahâr-ı Dâniş* (1874), *Müntahabât-ı Tasvîr-i Efkâr* (1886), *Rüya* (1898).

Nâmık Kemal Hakkında Kaynakça : Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi* (Haz. Ziyad Ebüzziya), I-II (İstanbul 1973-1974), *Kemâl* (İstanbul 1306/1888), *Merhum Nâmık Kemal Bey* (2. b., İstanbul 1326/1908), *Nümûne-i Edebiyat-ı Osmâniye* (4. b., İstanbul 1308/1890) ; Ali Ekrem, *Rûh-ı Kemal* (İstanbul 1327/1909) ; Süleyman Nazif, *Nâmık Kemal* (İstanbul 1340/1922), *İki Dost :* Nâmık Kemal-Ziya Paşa (İstanbul 1925) ; İsmail Hikmet (Ertaylan), *Türk Edebiyatı Tarihi,* I (Bakû, 1925, s. 203-247) ; Sadettin Nüzhet (Er-

gun), *Nâmık Kemal* (İstanbul 1933), *Nâmık Kemal'in Şiirleri* (İstanbul 1941); Kemal Tahir, *Nâmık Kemal İçin Diyorlar ki* (İstanbul 1936); İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri,* II, (İstanbul 1938, s. 819-834); M. Nihat Özön, *Nâmık Kemal ve İbret Gazetesi* (İstanbul 1938); Necip Fazıl, *Nâmık Kemal :* Şahsı, Sanatı, Eseri (Ankara 1941); Ahmet Hamdi Tanpınar, *Nâmık Kemal Antolojisi* (İstanbul 1942); Cevdet Perin, *Nâmık Kemal ve Fransız Edebiyatı* (Ankara 1942); İhsan Sungu, «Tanzimat ve Yeni Osmanlılar», *Tanzimat* (İstanbul 1939, s. 777-857); Mithat Cemal Kuntay, *Nâmık Kemal,* 2 C (İstanbul 1944, 1949, 2. kısım 1956); İsmail Habib Sevük, *Yeni Edebî Yeniliğimiz* (İstanbul 1944); Mehmet Kaplan, *Nâmık Kemal,* Hayatı ve Eserleri (İstanbul 1948); Fevziye Abdullah Tansel, *Hususi Mektuplarına Göre Nâmık Kemal ve Abdülhak Hâmid* (Ankara 1949); Necmettin Halil Onan, *Nâmık Kemal'in Tâlim-i Edebiyat Üzerine bir Risâlesi* (Ankara 1950); F. Abdullah Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsi Mektupları,* I-IV (Ankara 1967, 1960, 1973, 1986); Mehmet Kaplan, «Nâmık Kemal ve Fâtih», *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* VI, 1954, s. 71-82; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (3. b., İstanbul 1967, s. 322-432); Ömer Faruk Akün, «Nâmık Kemal», *İslâm Ansiklopedisi,* IX (İstanbul 1964, s. 54-72); Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri,* I (4. b., İstanbul 1969), s. 26-31); Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi* (2. b., Ankara 1970, s. 52-76); Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* II (2. b., İstanbul 1971, s. 879-914); Hikmet Dizdaroğlu, *Nâmık Kemal* (8. b., İstanbul 1971); M. Kaya Bilgegil, *Harâbât Karşısında Nâmık Kemal* (İstanbul 1972); Ömer Faruk Akün, *Nâmık Kemal'in Mektupları,* I (İstanbul 1972), «Nâmık Kemal'in Kitap Hâlindeki Eserlerinin İlk Neşirleri», *Türkiyat Mecmuası,* XVIII, 1976, s. 1-78; Kaya Bilgegil, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar: I. Yeni Osmanlılar* (Ankara 1976); Mehmet Kaplan, «Hürriyet Kahramanı Nâmık Kemal», «Vatan yahut Silistre», *Tip Tahlilleri* (İstanbul 1985, s. 177-194); Şerif Mardin, «Yeni Osmanlılar ve Siyasî Fikirleri», *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* VI (İstanbul 1985, s. 1698-1701); İlber Ortaylı, «Bir Aydın Grubu : Yeni Osmanlılar», *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* VI (İstanbul 1985, s. 1702-1703); Orhan Okay, «Edebiyatımızın Batılılaşması Yahut Yenileşmesi», *Büyük Türk Klâsikleri,* VIII (İstanbul 1988, s. 301-323).

CEM OFSET A.Ş ☎ 579 43 13

JSBN 975-400-004-2